

Міністерство внутрішніх справ України
Львівський державний університет внутрішніх справ

Є.В. Пряхін

СЛІДЧА ТАКТИКА

Навчальний посібник

Погоджено
Міністерством внутрішніх справ України

Львів
2011

УДК 343
ББК 67.52
П85

Погоджено Міністерством внутрішніх справ України
(лист № 6/7-277 від 20 січня 2012 р.)

Рецензенти:

Гумін О.М., доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінального права та кримінального процесу Інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка»;
Благуца Р.І., кандидат юридичних наук, доцент, начальник кафедри кримінального процесу та криміналістики Львівського державного університету внутрішніх справ
Цибочкін С.В., заступник начальника відділу розслідування господарських злочинів СУ ГУМУСУ у Львівській області, майор міліції

Слідча тактика: навчальний посібник / Є.В. Пряхін. – Львів: ЛьвДУВС,
П85 2011. – 116 с.

ISBN 978-611-511-087-2

Посібник підготовлено відповідно до програми навчальної дисципліни «Криміналістика». Науково обґрунтовані та апробовані практикою поради криміналістів систематично удосконалюються, відтак автор зробив спробу узагальнити сучасні погляди на одну зі складових криміналістичної тактики – слідчу тактику.

Для курсантів і студентів юридичних вишів та факультетів усіх форм навчання, викладачів, наукових співробітників, аспірантів, практичних працівників правоохоронних органів, а також усіх, хто цікавиться питаннями підвищення ефективності протидії злочинності.

ISBN 978-611-511-087-2

УДК 343
ББК 67.52

© Пряхін Є. В., 2011
© Львівський державний університет
внутрішніх справ, 2011

ЗМІСТ

ВСТУП	4
<i>Тема 1.</i> Загальні положення криміналістичної тактики. Характеристика слідчої дії	5
<i>Тема 2.</i> Тактика проведення слідчого огляду	23
<i>Тема 3.</i> Тактика проведення допиту та очної ставки	42
<i>Тема 4.</i> Тактика проведення пред'явлення для впізнання	64
<i>Тема 5.</i> Тактика проведення обшуку та виїмки	77
<i>Тема 6.</i> Тактика проведення відтворення обстановки та обставин події	91
<i>Тема 7.</i> Тактика використання спеціальних знань у розслідуванні злочинів	102
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	114

ВСТУП

Відповідно до завдань кримінального судочинства України, криміналістика визначається як юридична наука, що вивчає характерні ознаки злочинних діянь і своїми специфічними засобами та методами сприяє їх розкриттю, розслідуванню та попередженню.

Погляд на криміналістику як юридичну науку та її систему сформувався поступово. Зараз загальноновизнаним є її поділ на чотири розділи – загальну теорію криміналістики, криміналістичну техніку, криміналістичну тактику та криміналістичну методичку.

Криміналістична тактика у цій системі займає важливе місце, а уточнення її змісту і поняття має не тільки теоретичне значення для розвитку відповідного розділу криміналістики, але й важливе практичне значення, що полягає у конкретизації і забезпеченні розробки рекомендацій, які відповідають нагальним потребам практики у сфері протидії злочинності.

Поняття криміналістичної тактики зараз, як ніколи раніше, стає дискусійним, а науковці з цього приводу висловлюють часом діаметрально протилежні погляди. Є багато праць, де викладено думки про її поділ на слідчу тактику, судову тактику, тактику розшукової діяльності, прокурорську тактику, тактику професійного захисту, тактику злочинної діяльності тощо. Не вдаючись до дискусій з приводу можливості та доцільності існування такого роду поділів, у цьому навчальному посібнику хотілося б особливу увагу звернути на висвітлення слідчої тактики як основного структурного елементу криміналістичної тактики.

Теоретичну основу посібника становлять праці багатьох відомих вітчизняних та зарубіжних учених-криміналістів, достатньо повно представлених у списку використаних джерел. Структурно усі теми складаються з теоретичного масиву й тестових завдань. До кожної з тем, що стосуються тактики проведення слідчих дій, подано зразки описових частин протоколів слідчих дій.

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ. ХАРАКТЕРИСТИКА СЛІДЧОЇ ДІЇ

1. Поняття, завдання і система криміналістичної тактики, її зв'язок з іншими розділами криміналістики

Ефективність будь-якої сфери людської діяльності досягається перш за все завдяки використанню найбільш раціональних прийомів, вимагає певних умінь та якостей. Однак існують певні сфери діяльності, у яких, окрім вищеназваного, людина зобов'язана мати відповідні тактичні вміння. Термін «тактика» вживається досить часто: тактика бою, тактика ігор, тактика ведення переговорів тощо. В самому загальному сенсі цей термін означає визначити напрям і характер дій у певній ситуації і раціонально їх здійснити з урахуванням її особливостей та поставлених завдань. Тактика необхідна там, де є протидія завданням діяльності чи досягненню конкретного результату, і спрямована на її подолання чи нейтралізацію.

Як відзначає Л.Д. Самигін, тактика характерна для тих видів діяльності, де має місце боротьба, суперництво, змагання, конкуренція двох чи декількох сторін, де виникає необхідність оцінювати ситуацію, прогнозувати можливу поведінку іншої сторони та вибирати найкращий варіант своєї поведінки з декількох можливих. Все це прямо стосується слідчої діяльності: протиріччя і зіткнення людських інтересів у процесі розслідування злочину обумовлюють необхідність слідчої тактики, яка, з психологічної точки зору, значною мірою являє собою боротьбу інтелекту, волі, характеру, моральних принципів слідчого та інших учасників процесу.

У військовій сфері тактику визначають як складову частину військового мистецтва, що включає у себе теорію і практику підготовки та ведення бою. Її основні характеризуючі елементи – рішучість та раптовість дій, зосередження сил для головного удару по найбільш слабкому місцю. Це виражається у вмінні знайти чи створити ситуацію, в якій вирішального удару буде завдано супротивнику в найбільш уразливе для нього місце.

Вперше термін «тактика» в криміналістику ввів А. Вайнгарт. У праці «Уголовная тактика: Руководство к расследованию преступлений», виданій у 1910 р., він написав: «Мета цієї книги – дати криміналісту те, що дає військовому стратегія і тактика».

Поняття криміналістичної тактики у науковій літературі визначається по-різному. Це пов'язано з тим, що до числа осіб, діяльність яких досліджує криміналістична тактика, належать, з одного боку, ті, чия професійна діяльність пов'язана зі збиранням і дослідженням криміналістичної інформації (слідчий, прокурор, експерт), а з іншого – ті, чия поведінка пов'язана з формуванням джерел криміналістичної інформації (підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, свідка).

Центральною фігурою криміналістичної діяльності, відповідальною за прийняття тактичних і процесуальних рішень, є слідчий. Тому розділ, що розглядається, нерідко називають слідчою тактикою. Слід підкреслити, що поняття «слідча тактика» має більш вузький зміст, оскільки предмет дослідження криміналістичної тактики не обмежується досудовим розслідуванням. Таким чином, криміналістична тактика розглядається у широкому та вузькому розуміннях.

Аналіз думок учених-криміналістів дає можливість дійти висновку, що у широкому розумінні **криміналістична тактика – це розділ науки криміналістики, що являє собою систему науково-теоретичних положень і розроблених на їх основі практичних рекомендацій з організації й тактики проведення розслідування, визначення оптимальної поведінки осіб, які здійснюють доказування, з метою збирання, дослідження і використання доказів у процесі розслідування злочинів на основі норм і принципів кримінального процесу.**

Під слідчою тактикою (вузьке розуміння криміналістичної тактики) слід розуміти сукупність науково-теоретичних положень та практичних рекомендацій для слідчого, що визначають найбільш раціональні прийоми організації й тактики проведення слідчих дій у ситуації, яка склалася, оптимальну лінію його поведінки, зважаючи на відносини та взаємозв'язки з іншими учасниками розслідування, з метою збору, дослідження та використання доказів для встановлення об'єктивної істини під час розслідування злочинів.

Криміналістична тактика має свої завдання, які можна умовно поділити на дві групи:

1) основні – своїми специфічними засобами сприяти ефективнішій організації криміналістичної діяльності у відповідності до мети розслідування;

2) окремі – розробляти на основі сучасних досягнень наук та вимог кримінального процесу найбільш ефективні тактичні прийоми і рекомендації, що використовуються під час проведення окремих слідчих дій.

Основне завдання криміналістична тактика вирішує насамперед шляхом вивчення практики боротьби зі злочинністю, оскільки тільки так можна:

а) виявити тенденції розвитку практики боротьби зі злочинністю, її засобів та методів з метою визначення можливості впливу на них з боку криміналістичної тактики;

б) визначити потреби практики і, відповідно, окреслити перспективи розвитку криміналістичної тактики для задоволення цих потреб;

в) скласти уявлення про ефективність рекомендацій, розроблених криміналістичною тактикою;

г) скласти уявлення про помилки практики для встановлення їх причин і розробки шляхів їх подолання.

Криміналістична тактика розробляє найдоцільніші методи і прийоми проведення окремих слідчих дій, умови і порядок їх застосування. Положення, що нею

розроблені, стосуються не тільки проведення, а й підготування до проведення слідчої дії. Значну увагу при цьому звертають на фіксацію результатів слідчої дії, тактичні особливості застосування технічних засобів, наукову організацію праці. На сучасному етапі розвитку науки криміналістики розроблено тактичні основи проведення таких слідчих дій, як огляд, допит, очна ставка, обшук, виїмка, пред'явлення для впізнання, слідчий експеримент, перевірка показань на місці, затримання підозрюваного, призначення експертизи.

Криміналістична тактика поділяється на два підрозділи:

1) загальні положення (вони містять у собі: основні поняття і принципи тактики; визначення місця криміналістичної тактики у системі криміналістики; з'ясування зв'язків і залежностей між тактикою як розділом криміналістики і практикою боротьби зі злочинністю; вчення про тактичний прийом, тактичні комбінації та операції; поняття слідчої ситуації, тактичного рішення й тактичного ризику; засади взаємодії слідчого з органами дізнання, залучення громадськості до розслідування злочинів);

2) тактика провадження окремих слідчих дій*.

Криміналістична тактика як розділ криміналістичної науки тісно пов'язана з її іншими розділами, а також із тими науками, з якими в цілому пов'язана вся наука криміналістика.

До складу загальної теорії криміналістики як її елементи входять такі криміналістичні теорії, як теорія криміналістичної ідентифікації, вчення про криміналістичну версію, вчення про механізм слідоутворення тощо. Все, про що йдеться в загальних положеннях криміналістичної тактики, міститься в окремих криміналістичних теоріях, узятих у сукупності; водночас, не весь зміст окремих криміналістичних теорій входить у загальні положення тактики. Як система елементів окремих теорій загальних положень тактики вони входять до складу загальної теорії криміналістики, але не як її самостійні структурні частини, а лише як група деяких її категорій і понять.

Тактико-криміналістичні прийоми і рекомендації покликані забезпечувати найбільш повну та ефективну реалізацію прийомів і засобів криміналістичної техніки. Окремі тактичні прийоми і вся тактика проведення тієї чи тієї процесуальної дії змінюється залежно від характеру використаних при цьому засобів криміналістичної техніки (наприклад, тактика обшуку прямо залежить від того, які пошукові прилади використовуються під час його проведення). Своєю чергою, розвиток

* У своїй роботі О.В. Полстовалов наводить дещо іншу структуру криміналістичної тактики: 1) універсальна криміналістична тактика (прийоми, що застосовуються незалежно від особистісних особливостей учасників слідчих дій); 2) персоналізована криміналістична тактика (прийоми застосовуються лише з урахуванням особливостей учасників слідчих дій); 3) викривальна тактика (тактичні прийоми допущення легенд, опосередкованого допиту тощо); 4) коригувальна тактика (тактичні прийоми виявлення і подолання помилок у показаннях, тактика надання допомоги у пригадуванні забутого); 5) переговорна тактика (тактика переконання у необхідності відмовитися від протидії слідству, надання допомоги в розкритті злочину); 6) тактика забезпечення (тактика створення умов для досягнення поставленої мети – розпізнання неправди, встановлення психологічного контакту тощо).

На думку В.Ю. Шепітька, криміналістична тактика повинна мати трьохрівневу структуру: 1) загальні положення (поняття і предмет криміналістичної тактики, її принципи, функції, елементи); 2) підгалузі (слідча тактика, судова тактика, тактика розшукової діяльності, тактика злочинної діяльності); 3) окремі наукові теорії (теорія прийняття тактичного рішення, теорія слідчої ситуації, теорія систематизації тактичних прийомів тощо).

криміналістичної тактики, проблеми зміни її завдань і рекомендацій використання нових відомостей із інших наук зумовлюють появу нових чи коректування наявних техніко-криміналістичних засобів, прийомів і рекомендацій.

Зв'язок криміналістичної тактики з криміналістичною методикою насамперед характеризується тим, що положення тактики реалізуються на практиці тільки через методику розслідування, набуваючи тих специфічних особливостей, які відображають її пристосованість до умов і завдань боротьби із конкретним видом злочинів. Корекція методики розслідування, зміни способів вчинення злочину чи процедури кримінального судочинства ставлять перед тактикою завдання розробити нові чи змінити вже наявні прийоми і рекомендації.

2. Засоби криміналістичної тактики

Основними засобами криміналістичної тактики вчені-криміналісти називають тактичні прийоми та рекомендації, а також слідчі дії, в рамках яких вони реалізуються. Також до них належать тактичні комбінації і тактичні операції.

Тактичний прийом – найбільш раціональний і ефективний спосіб дії чи найдоцільніша лінія поведінки слідчого у певній ситуації, що склалася в процесі збирання, дослідження чи використання доказової інформації. Значно ширшою за своїм змістом є тактична рекомендація.

Тактична рекомендація – науково обґрунтована та перевірена практикою порада щодо вибору і застосування тактичних прийомів. Така рекомендація може стосуватися і використання під час проведення слідчої дії тих чи інших техніко-криміналістичних засобів чи способів збирання і дослідження доказів.

Тактичні рекомендації поділяють на загальні та спеціальні. Загальні рекомендації може використати будь-який учасник доказування і в будь-якій ситуації, незалежно від обставин справи. Спеціальні ж – конкретний адресат (слідчий, оперативний працівник) в певній ситуації. Рекомендації можуть стосуватися різних тактичних прийомів, об'єднаних єдиною задумкою.

Тактична комбінація – упорядкована сукупність взаємопов'язаних та взаємообумовлених тактичних прийомів, що мають цільову спрямованість на досягнення поставленого завдання під час проведення однієї слідчої дії.

Тактична операція – комплекс слідчих дій та інших заходів, які спрямовані на виконання завдання розслідування у відповідній слідчій ситуації. Це – слідчі дії, організаційні, оперативно-розшукові та інші заходи*.

Загалом тактичний прийом завжди спрямований на оптимізацію діяльності людини. При цьому під діяльністю зазвичай розуміють систему взаємо-

* Варто зауважити, що не всі науковці-криміналісти підтримують поділ на «тактичні операції» та «тактичні комбінації». На думку колективу авторів за загальною редакцією Р. С. Белкіна, правильно вживати лише термін «тактична комбінація». Свою позицію вони пояснюють наступним чином. Під «операцією» у тлумачних словниках розуміють закінчену дію чи ряд пов'язаних між собою дій, спрямованих на вирішення певної задачі, а під «комбінацією» – сукупність, взаємне розташування об'єднаних спільним задумом прийомів, дій, хитрощів. Тому з позиції криміналістичної тактики термін «комбінація» є таким, що більш точно передає суть цього поняття. В.І. Комісаров пропонує об'єднати поняття «тактична операція» і «тактична комбінація» та вживати для цього термін «тактичний комплекс».

пов'язаних дій чи бездіяльності суб'єкта з метою реалізації його функцій і вирішення поставлених завдань у взаємодії з середовищем, суспільством, людиною.

Застосування тактичних прийомів у боротьбі зі злочинністю пов'язане з дотриманням принципів: законності, етичності, науковості (ці три принципи в сукупності ряд учених називають принципом допустимості), вибірковості, доступності, пізнавальної цінності.

Принцип *законності* полягає в тому, що тактичний прийом може застосовуватися лише в межах тих слідчих дій, порядок здійснення яких визначено кримінально-процесуальним законом.

Етичність тактичних прийомів полягає в тому, що вони не можуть містити в собі елементів, які принижують честь і гідність учасників процесуальної дії, створювати загрозу їх життю чи здоров'ю, супроводжуватися розголошенням інтимних подробиць їхнього життя, ґрунтуватися на насильстві, погрозах і релігійному упередженні тощо.

Важливим принципом використання тактичних прийомів є *науковість* – відповідність прийому науковим даним, що лежать в основі його формування. Наукова обґрунтованість передбачає:

- 1) науковість прийомів за джерелом їх походження;
- 2) відповідність прийому сучасному стану науки;
- 3) можливість наукового передбачення результатів використання прийому.

Принцип *вибірковості* означає можливість по-різному вирішувати тактичні завдання в певних ситуаціях. Ситуативний характер прийомів, залежність їх від обставин, що виникають під час проведення слідчих дій, зумовлює необхідність опрацювання найрізноманітніших тактичних прийомів. І як наслідок – можливість обрати для себе найбільш ефективний.

Важливою умовою застосування тактичного прийому є його *доступність*, тобто можливість використання кожним слідчим, оперативним працівником, суддею. Він не повинен виходити за межі професійних знань та навичок цих працівників, потребувати для своєї реалізації спеціальних знань.

В іншому випадку він перестане бути тактико-криміналістичним і належатиме до тієї сфери знань, яку представляє і використовує у кримінальному судочинстві відповідний спеціаліст (наприклад, під час судово-медичного дослідження трупа, судово-бухгалтерської перевірки документів тощо).

Важливим принципом тактичного прийому є його *пізнавальна цінність*. За своїм призначенням і спрямованістю тактичні прийоми повинні сприяти пізнанню, ставити за мету отримання нової, важливої для слідства інформації.

Функції тактичних прийомів поділяють на:

1) загальні (*пізнавальна* функція, що пов'язана з отриманням доказової інформації у виконанні окремих процесуальних дій; *прогностична* – дозволяє слідчому правильно вибрати спосіб дії, щоб реалізувати мету процесуальної дії; *комунікативна* – проявляється у процесі спілкування між слідчим та іншими учасниками в рамках процесуальної дії; *регулятивна* функція – припускає можливість впливу на слідчу ситуацію і ситуацію процесуальної дії);

2) окремі (функція *викриття* дозволяє, наприклад, викрити неправдиву заяву, встановити обмову; *спонукання* – актуалізація в пам'яті забутого, стимулювання до давання показів; *корекція* – усунення перекручень, суперечностей, уточнення показань; *діагностика* – визначення добровільності видачі об'єктів; *усунення протидії особи* – подолання опору особи у проведенні процесуальних дій).

Із **джерел тактичних прийомів** потрібно насамперед вирізнити: логіку, психологію, теорію ігор, науку організації праці, результати наукових криміналістичних пошуків, слідчу, судову та експертну практику.

У криміналістичній літературі давно робляться спроби класифікувати тактичні прийоми, і зараз є чимало пропозицій з цього приводу. Варто погодитися з думкою Р.С. Белкіна про те, що спроби знайти універсальну (жорстку) основу для класифікації тактичних прийомів приречені на невдачу, оскільки тактичні прийоми численні та різносторонні, як і закономірності варіантів людських реакцій і вчинків. В.Ю. Шепітько обґрунтовано пропонує взяти за основу для класифікації тактичних прийомів конкретну мету їх використання.

Класифікація тактичних прийомів має теоретичне і практичне значення. Теоретичне слугує основою для пізнання природи і суті тактичних прийомів, їх оцінки та визначення напрямів подальшого розвитку. Практичне полягає у забезпеченні найбільш раціональних шляхів пошуку і використання тактичних прийомів у відповідній сфері діяльності. Класифікація дозволяє здійснити практично значиму систематизацію тактичних прийомів.

У науковій літературі, що стосується криміналістичної тактики, подано таку класифікацію тактичних прийомів:

1) за видом процесуальної дії (тактичні прийоми огляду місця події, допиту, очної ставки, обшуку, виїмки, пред'явлення для впізнання тощо);

2) за діапазоном застосування (тільки в окремих або у багатьох слідчих діях);

3) за об'єктом спрямованості (вплив на людину чи дослідження матеріального середовища);

4) за характером інформації (ті, що ґрунтуються на словесній, матеріальній чи логіко-розумовій інформації);

5) за обов'язковістю виконання (обов'язкові та рекомендаційні);

6) відповідно до завдань слідчої діяльності (пізнавальні та організаційно-управлінські).

Ознаки (властивості) тактичної комбінації поділяють на:

1) загальні (*цілісність* – елементи системи безпосередньо чи опосередковано пов'язані один з одним та взаємодіють між собою; *наявність певної структури* – передбачає існування підсистем і окремих тактичних прийомів, що залежать від поставленої мети і ситуації; *ієрархічність*; *множинність системи*);

2) спеціальні (*цільова спрямованість* – відповідність поставленій меті процесуальної дії; *вибірковість* – можливість ефективної роботи тільки у певній ситуації; *динамічність і гнучкість* – перебування у постійному русі, розвитку, можливість зміни в залежності від ситуації; *варіантність* – множинність слідчих ситуацій, що зумовлюють можливість вибору тактичних прийомів; *алгоритмічність* – певний порядок їх використання).

Основні типи тактичних комбінацій

1. Тактичні комбінації, спрямовані на забезпечення повноти виявлення та закріплення слідів злочину, інших речових доказів.

2. Тактичні комбінації, що пов'язані із забезпеченням необхідних для проведення слідчої дії обставин.

3. Тактичні комбінації як засіб психологічного впливу слідчого на особу, яка перешкоджає встановленню істини у справі.

На відміну від тактичної комбінації, що проводиться в рамках однієї слідчої дії, тактична операція може охоплювати кілька взаємопов'язаних слідчих дій та інших заходів.

Для вирішення слідчої ситуації слідчий приймає тактичне рішення. На початку – це уявна діяльність з оцінки ситуації, а надалі – практична реалізація прийнятого рішення.

Тактичне рішення – процес вибору слідчим методів, прийомів та засобів з метою впливу на слідчу ситуацію в цілому або на окремі її компоненти, на процес розслідування і його результати чи елементи. Тактичне рішення складається з трьох частин: інформаційної, організаційної та операційної.

Інформаційна частина полягає в аналізі та оцінюванні слідчої ситуації*, її компонентів, процесуальних завдань, можливостей слідства, прогностичної інформації.

Організаційна частина містить вивід про розподіл функцій, форми і напрями взаємодії, послідовність використання наявних сил і засобів, резервні можливості, вжиття необхідних організаційно-технічних заходів.

Операційна частина – робота щодо встановлення цілей тактичного впливу, умов і способів його досягнення та прогнозованих результатів реалізації тактичного рішення.

Зазвичай метою тактичного рішення можуть бути:

- 1) зміна слідчої ситуації у сприятливу для розслідування строку;
- 2) максимально ефективно використання несприятливої слідчої ситуації;
- 3) зміна окремих компонентів слідчої ситуації;
- 4) використання фактора раптовості, особливо на початковому етапі розслідування;
- 5) забезпечення методичності й наступальності розслідування.

Аналіз слідчої ситуації, збирання і опрацювання інформації про неї обумовлює вибір мети, на досягнення якої буде спрямоване тактичне рішення. Тактичні рішення поділяються на процесуальні й не процесуальні. До процесуальних належать рішення про порушення кримінальної справи, відмову у порушенні

* У криміналістичній літературі аналіз слідчої ситуації (тобто збирання та оброблення потрібної інформації) у більшості випадків розглядається як вихідний момент у процесі підготування і прийняття слідчим будь-якого рішення у справі. В теорії управління методи збирання інформації поділяються на три види: спостереження, опитування, вивчення документів. З урахуванням специфіки слідчої ситуації як об'єкта вивчення всі ці методи використовуються, щоб отримати про неї інформацію. Однак, залежно від того, про збирання якої інформації йдеться, – доказової чи орієнтовної, ці методи використовуються по-різному. Процедура збору орієнтовної інформації законом не регламентується, тому є можливість ширше і в різних компоновах використовувати методи збирання такої інформації.

кримінальної справи, вибору виду необхідних слідчих дій, обрання заходу процесуального примусу тощо. Не процесуальні тактичні рішення – це прийоми й засоби реалізації процесуальних рішень, які повинні відповідати принципам кримінально-процесуального законодавства.

Вибір мети дозволяє прийняти рішення, тобто, виробити прийоми і засоби реалізації завдання*. Прийняття тактичного рішення передбачає настання не тільки позитивних, а й негативних наслідків, тому використання тактичних прийомів пов'язане з тактичним ризиком. У криміналістиці **тактичний ризик** визначається як діяльність слідчого або судді в умовах можливого виникнення негативних наслідків. Насамперед це пов'язано з відсутністю або нестачею інформації, з обмеженістю у часі під час прийняття рішення.

3. Поняття слідчої дії, її стадії та вимоги до проведення

Процесуальна діяльність слідчого виконується у формі слідчих дій. *Слідча дія – передбачений кримінально-процесуальним законом захід, який застосовують компетентні особи для збирання, дослідження, оцінювання та використання доказової інформації.* Іншими словами, це взаємопов'язана система операцій та прийомів із виявлення, отримання та фіксації фактичних даних, що мають значення для справи, які проводяться слідчим чи уповноваженою на те особою відповідно до вимог кримінально-процесуального законодавства. Результати слідчих дій є основним джерелом фактичних даних, що дозволяють установити: подію злочину; винність обвинуваченого в його вчиненні; мотиви злочину; обставини, що характеризують особу обвинуваченого; характери і розмір спричиненої шкоди; причини і умови, які сприяли його вчиненню, а також інші обставини, що входять у предмет доказування у кримінальній справі.

Для проведення слідчої дії потрібні юридичні й фактичні підстави. Юридична підстава – це вказівка, що міститься в законі, про правомочність слідчого провести певну слідчу дію і наявність за необхідності відповідної постанови суду (чи санкції прокурора). Фактичними підставами є наявні в розпорядженні слідчого фактичні дані, що дозволяють зробити висновок про необхідність проведення в інтересах розслідування конкретної слідчої дії.

За місцем та роллю у процесі розслідування слідчі дії поділяються на **невідкладні та подальші**.

Етапи слідчої дії:

- 1) підготування до проведення (підготовчий);
- 2) проведення слідчої дії (робочий);
- 3) фіксація ходу і результатів (заключний). Надалі слідчий оцінює отримані результати, їхню значимість і місце у системі доказової інформації.

* У науці управління і психології розроблено низку методів прийняття рішення: метод перебору варіантів; метод проб і помилок; метод рефлексії; евристичний метод; метод соціального експерименту та ін. Однак, характер слідчої діяльності значно обмежує чи унеможливує використання більшості з них.

На стадії підготування з'ясовують і формулюють завдання слідчої дії, вирішують питання, пов'язані з моментом її проведення, колом учасників, використанням техніко-криміналістичних методів і засобів, межами використання оперативних можливостей, допомоги спеціалістів і громадськості. Однією з обов'язкових умов цієї стадії є мисленнєва побудова динамічної моделі всього ходу майбутньої слідчої дії. Така модель дозволяє передбачити різні ситуації і своєчасно продумати варіанти розвитку слідчої дії та можливий вплив на неї різних факторів. Повнота такої моделі та кількість її варіантів напряму залежить від обсягу інформації про подію злочину та про особи учасників слідчої дії.

На стадії проведення слідчої дії реалізується намічений план і вирішуються ті завдання, що їх поставив перед собою слідчий.

Під час проведення будь-якої слідчої дії має бути дотримано низки загальних правил.

Перед початком провадження слідчої дії слідчий повинен *роз'яснити учасникам їхні права та обов'язки, порядок їх реалізації*. Також учасникам слідчої дії роз'яснюється передбачена законом відповідальність за невиконання певних вимог та дій, що не сприяють встановленню істини (наприклад, відмова від давання показань, приховування цінностей).

Під час проведення слідчої дії особа, яка її проводить, зобов'язана беззаперечно дотримуватися передбаченої законом процедури, *забезпечувати захист прав і свобод людини*, поважати її честь і гідність. Слідчий, прокурор, начальник слідчого відділу можуть робити тільки те і тільки в тій формі, що визначена законом.

Під час провадження слідчих дій необхідно *убезпечити її учасників*. У процесі слідчої дії слід вжити заходів щодо забезпечення нерозголошення конфіденційної інформації про *особисте життя людини*.

Забороняються будь-які дії, що принижують честь і гідність особи, не передбачені законом засоби примусового характеру. Примусові заходи застосовуються тільки в разі крайньої необхідності й тільки в передбаченому законом порядку.

Про провадження будь-якої слідчої дії *має бути складений протокол*, у якому докладно фіксується все, що відбувалося, відображаються процес і результати слідчої дії. Протокол слідчої дії складають з метою: забезпечити можливість переконатися в обґрунтованості й законності проведеної слідчої дії, правильно вирішити питання про допустимість отриманих доказів; закріпити знайдені дані шляхом їх фіксації, обставин знайдення та відомостей, які підтверджують достовірність доказів. Для цього у провадженні деяких слідчих дій беруть участь поняті, які засвідчують своїми підписами відповідність записам у протоколі зроблених слідчим дії.

Протокол зачитується всім особам, які брали участь у провадженні слідчої дії, водночас їм роз'яснюється їхнє право робити зауваження. Вказані учасники можуть ознайомитися з протоколом особисто. Доповнення, зауваження та виправлення мають бути внесені в протокол перед підписами тих, хто брав участь у слідчій дії. До протоколу можуть бути додані фотознімки, матеріали звуко-, відеозапису, плани, схеми, зліпки та інші матеріали, які пояснюють його зміст (вони називаються додатками).

Під час слідчої дії мають бути вжиті заходи щодо нерозголошення таємниці слідства. У процесі розслідування доречно попереджувати учасників слідчої дії про недопустимість розголошення без дозволу слідчого даних досудового слідства та передбачену законом відповідальність за недотримання цих вимог. Дані досудового слідства можна оголосити лише з дозволу слідчого або прокурора і в тому обсязі, в якому вони визнають за можливе. Винні у розголошенні даних досудового слідства несуть кримінальну відповідальність за ст. 387 КК України.

Тактика фіксації ходу і результатів слідчої дії покликана максимально повно і правильно відобразити зміст слідчої дії та досягнутих результатів. Тактичні прийоми фіксації скеровано на вибір чи створення таких умов, що забезпечують максимально ефективно застосування відповідних техніко-криміналістичних засобів і методів фіксації доказової інформації в установлених законом формах.

Аналіз виконаної роботи і отриманих результатів необхідний як для перевірки достовірності доказової інформації, так і для вирішення питань про її доказову силу і шляхи подальшого використання. На цій стадії виявляють допущені помилки, ті наслідки, до яких вони призвели, а також вирішуються питання про доцільність повторного (додаткового) проведення слідчої дії.

4. Поняття криміналістичної версії та планування розслідування

Одним із важливих елементів діяльності слідчого, пов'язаної з розслідуванням злочинів, є планування. Це поняття вивчає і криміналістична тактика, і криміналістична методика. У криміналістичній тактиці основну увагу звертають на з'ясування загального поняття планування розслідування, його значення та завдання, а також планування проведення окремих слідчих дій.

Планування розслідування – це складний розумовий процес, суть якого полягає у визначенні шляху і завдань розслідування, окреслення обставин, які підлягають з'ясуванню, а також установлення найдоцільніших строків проведення необхідних слідчих дій та оперативно-розшукових заходів. Існують кілька рівнів планування:

- 1) планування роботи слідчого в цілому з усіх справ, що є в його провадженні;
- 2) планування розслідування у конкретній кримінальній справі (планування слідчих дій та інших заходів);
- 3) планування проведення окремої слідчої дії.

Планування має логічну, процесуальну і тактичну основи. Логічною основою є слідча версія, процесуальною – норми закону про проведення обов'язкових процесуальних дій у певний строк, тактичною – той замисел, яким керувався слідчий, визначаючи час і порядок своїх дій, черговість перевірки слідчих версій, форми взаємодії з оперативними працівниками.

Розрізняють мету, принципи, умови, елементи, етапи і форми планування. *Мета планування* полягає у визначенні шляху і змісту діяльності слідчого на

всіх її стадіях, забезпечення її цілеспрямованості, повноти, об'єктивності, всебічності, економії часу, сил і засобів. *Принципи планування* – ті вихідні положення, на яких базується цей процес. Ними є індивідуальність, динамічність і реальність планування. Індивідуальність планування означає врахування особливостей розслідування конкретного злочину, недопустимість шаблону. Динамічність – це гнучкість, рухливість, корегування процесу розслідування в інтересах слідства. План розслідування злочину не може бути незмінною схемою, складеною на початку розслідування. Реальність планування виражається у реальній можливості не тільки виконати заплановане, а й зробити це у визначені строки та передбаченими в плані засобами.

Умови планування – сукупність певних обставин, чинників, знань і вмінь, що роблять можливим планування. Такими умовами є:

- 1) наявність вихідної, хоча б мінімальної, інформації;
- 2) оцінка слідчої ситуації, яка склалася на момент здійснення планування, та прогноз її майбутніх змін у результаті виконання запланованих заходів;
- 3) врахування реальних можливостей, засобів і методів досягнення запланованої мети.

До *елементів планування* входять: аналіз вихідної інформації; висунення версій та визначення завдань розслідування; визначення шляхів і способів виконання поставлених завдань; складання письмового плану та іншої необхідної документації; контроль за виконанням і корегування плану розслідування.

Вирізняють планування на початковому, подальшому та заключному етапах розслідування.

Планування на початковому етапі розслідування характеризується зазвичай інформаційною невизначеністю. У зв'язку з цим можна запропонувати таку черговість слідчих дій, що відображаються в плані:

1. Слідчі дії, що забезпечують збирання максимуму доказів, особливо тих, що можуть у разі не виявлення з часом зникнути чи бути знищеними зацікавленими особами (насамперед це огляд місця події).
2. Слідчі дії, проведення яких потребує тривалого часу і затримання з їх проведенням може затягнути строки розслідування (передусім це судові експертизи).
3. Слідчі дії, строки проведення яких регламентовані процесуальним законом, а також ті, які забезпечують нормальний хід розслідування (обрання запобіжного заходу, накладення арешту на майно, обшук або виїмка).
4. Слідчі дії, за допомогою яких перевіряється декілька слідчих версій.

Планування на подальшому етапі обумовлене тим, що дії слідчого в цей час спрямовані не тільки на збирання доказів, але й на ретельний їх аналіз, оцінку та систематизацію. На цьому етапі на планування суттєво впливає наявність підозрюваної особи та її позиція. Планується проведення усіх необхідних експертиз, допитів, додаткових оглядів, очних ставок, виїмок тощо.

Перехід до *планування на заключному етапі розслідування* означає досягнення слідчим мети розслідування. На цьому етапі плануються:

1. Дії щодо ознайомлення потерпілого та обвинуваченого і його захисника з матеріалами кримінальної справи.

2. Дії, пов'язані з задоволенням клопотань, заявлених потерпілим, обвинуваченим або його захисником.

3. Дії, пов'язані з виконанням письмових вказівок прокурора, начальника слідства.

4. Додаткові дії, які необхідно провести з ініціативи самого слідчого перед складанням обвинувального висновку.

Планування слідчих дій включає в себе:

- 1) вибір слідчих дій;
- 2) визначення їх своєчасності та послідовності здійснення;
- 3) складання плану проведення слідчої дій;
- 4) підготовка необхідних засобів та умов.

Оскільки логічною основою планування є версія, то слід коротко зупинитися на цьому понятті. **Криміналістична версія** – це логічно побудоване та засноване на фактичних даних обґрунтоване припущення слідчого про обставини події, про дії учасників події і наявність у них складу злочину, що потребує відповідної детальної перевірки.

У кримінальній справі зазвичай висувається декілька версій. Якщо є підстави тільки для одного висновку, з огляду на обставини справи, то необхідність у розробці загальних версій фактично відпадає. В такому разі за нез'ясованості певних обставин події висуваються окремі версії. Перевірка проводиться до того моменту, коли висунута версія не знайде свого підтвердження або ж зібрані матеріали свідчитимуть про її хибність.

У криміналістичній тактиці подано таку класифікацію версій:

- 1) за обсягом – загальні й окремі;
- 2) за суб'єктом висунення – версії висунуті слідчим, суддею, оперуповноваженим, експертом;
- 3) за ступенем конкретності – типові й конкретні;
- 4) за часом побудови – версії, побудовані на початковому етапі розслідування і на подальшому.

Серед загальних правил побудови слідчих версій насамперед слід назвати такі: будуються тільки реальні, засновані на фактах версії; версії повинні бути правильно логічно побудовані; потрібно будувати і перевіряти всі можливі версії. Правила перевірки побудованих версій: 1) спочатку слід виокремити із версії всі можливі реальні фактичні дані, що підлягають доказуванню; 2) потім ці фактичні дані перевіряються шляхом проведення слідчих дій і оперативно-розшукових заходів; 3) версії перевіряються, якщо це можливо, одночасно, поки залишиться лише одна.

ТЕСТ-КОНТРОЛЬ

1. Першим увів у криміналістику термін «тактика»:

- а) Г. Гросс;
- б) А. Вінберг;
- в) А. Вайнгарт;
- г) А. Бертільон.

2. Криміналістична тактика поділяється на:

- а) два підрозділи;
- б) три підрозділи;
- в) чотири підрозділи;
- г) на підрозділи криміналістами не поділяється.

3. Завдання криміналістичної тактики поділяються на:

- а) основні та загальні;
- б) основні та допоміжні;
- в) основні та окремі;
- г) окремі та часткові.

4. Основним завданням криміналістичної тактики є:

- а) розробка найбільш ефективних тактичних прийомів допиту;
- б) розробка рекомендацій проведення огляду місця події;
- в) сприяння ефективнішій організації криміналістичної діяльності;
- г) визначення оптимальної поведінки слідчого.

5. Окремим завданням криміналістичної тактики не є:

- а) розробка найбільш ефективних тактичних прийомів проведення слідчих дій;
- б) розробка найбільш ефективних методик розслідування злочинів;
- в) розробка найбільш ефективних рекомендацій проведення слідчих дій;
- г) вивчення сучасних досягнень інших наук для їх впровадження у криміналістичну тактику.

6. Не належить до загальних положень криміналістичної тактики:

- а) систематизація криміналістичних методів розслідування;
- б) з'ясування зв'язків з іншими розділами криміналістики;
- в) принципи та завдання криміналістичної тактики;
- г) вчення про тактичний прийом.

7. Не є засобом криміналістичної тактики:

- а) тактична комбінація;
- б) тактичний прийом;
- в) тактичне рішення;
- г) тактична перевірка.

8. Найбільш раціональний і ефективний спосіб дії у певній ситуації, спрямований на збирання, дослідження чи використання доказової інформації – це:

- а) тактична рекомендація;
- б) тактичний прийом;
- в) тактична комбінація;
- г) тактичний ризик.

9. Науково обґрунтованою та перевіреною на практиці порадою щодо вибору та застосування тактичного прийому є:

- а) тактичне рішення;
- б) тактична думка;
- в) тактична рекомендація;
- г) тактичне правило.

10. У криміналістичній тактиці сукупність взаємопов'язаних та взаємообумовлених тактичних прийомів, що використовуються для виконання поставленого завдання під час проведення однієї слідчої дії, – це:

- а) тактична операція;
- б) тактичні заходи;
- в) тактична сукупність;
- г) тактична комбінація.

11. У криміналістичній тактиці комплекс слідчих дій та інших, в тому числі оперативно-розшукових, заходів, які спрямовані на виконання завдання розслідування у відповідній слідчій ситуації, – це:

- а) тактична операція;
- б) тактична комбінація;
- в) тактична діяльність;
- г) тактична профілактика.

12. Процес вибору методів, прийомів і засобів з метою впливу на слідчу ситуацію чи перебіг або результати розслідування – це:

- а) тактична порада;
- б) тактична комбінація;
- в) тактична діяльність;
- г) тактичне рішення.

13. Діяльність слідчого в умовах можливого виникнення негативних наслідків – це:

- а) тактична операція;
- б) тактичний ризик;
- в) тактична діяльність;
- г) тактичне рішення.

14. Яка з названих частин не входить у структуру тактичного рішення:

- а) інформаційна;
- б) організаційна;
- в) технічна;
- г) операційна.

15. Суть якого принципу полягає в тому, що тактичний прийом може застосовуватися лише в межах тих слідчих дій, порядок здійснення яких визначено кримінально-процесуальним законом:

- а) принципу науковості;
- б) етичності;
- в) законності;
- г) принципу вибірконості.

16. За яким принципом тактичний прийом повинен відповідати науковим даним, що лежать в основі його формування:

- а) за принципом науковості;
- б) етичності;
- в) прогресивності;
- г) за принципом вибірконості.

17. За яким принципом слідчий для вирішення тактичного завдання має можливість вибрати для себе найбільш ефективний тактичний прийом:

- а) за принципом законності;
- б) етичності;
- в) науковості;
- г) за принципом вибірконості.

18. За яким принципом слідчий, застосовуючи тактичний прийом, не повинен виходити за межі професійних знань і навичок:

- а) за принципом доступності;
- б) ситуаційності;
- в) науковості;
- г) за принципом вибірконості.

19. За яким принципом застосування тактичного прийому відбувається з метою отримання нової, важливої для слідчого інформації:

- а) за принципом доступності;
- б) пізнавальної цінності;
- в) науковості;
- г) за принципом етичності.

20. До загальних функцій тактичних прийомів не належить:

- а) пізнавальна;
- б) комунікативна;

- в) корекційна;
- г) регулятивна.

21. До окремих функцій тактичних прийомів не належить:

- а) викриття;
- б) пізнання;
- в) спонукання;
- г) діагностики.

22. У чому полягає така функція тактичного прийому, як спонукання:

- а) у викритті перекручень в показаннях особи;
- б) у викритті неправди в повідомленні особи;
- в) у подоланні протидії особи під час слідчої дії;
- г) у стимулюванні особи до дачі показів (повідомленні інформації).

23. У чому полягає комунікативна функція тактичного прийому:

- а) вона дозволяє слідчому правильно обрати спосіб дії, щоб реалізувати поставлену мету процесуальної дії;
- б) вона дозволяє слідчому вплинути на слідчу ситуацію чи перебіг слідчої дії;
- в) вона проявляється у налагодженні спілкування слідчого з особою, що бере участь у проведенні слідчої дії;
- г) вона дозволяє усунути перекручення у показаннях особи.

24. Загальною ознакою тактичної комбінації не є:

- а) варіантність;
- б) цілісність;
- в) ієрархічність;
- г) множинність.

25. Спеціальною ознакою тактичної комбінації не є:

- а) динамічність;
- б) гнучкість;
- в) цільова спрямованість;
- г) структурність.

26. До основних типів тактичних комбінацій не належать:

- а) ті, що спрямовані на забезпечення повноти виявлення та закріплення слідів;
- б) ті, що пов'язані з прискоренням процесу розслідування злочину;
- в) ті, що пов'язані з забезпеченням обставин, необхідних для проведення слідчої дії;
- г) ті, що використовуються як засіб психологічного впливу на особу, яка перешкоджає встановленню істини у справі.

27. Метою прийняття тактичного рішення не є:

- а) змінити слідчу ситуацію;
- б) змінити окремі компоненти слідчої ситуації у сприятливу для розслідування сторону;

- в) використати фактор раптовості під час проведення слідчої дії;
- г) змінити слідчу ситуацію у відповідності до бажання потерпілої особи.

28. Для проведення слідчої дії потрібні такі підстави:

- а) процесуальні та законні;
- б) юридичні і фактичні;
- в) конституційні та фактичні;
- г) юридичні та логічні.

29. Як називається підстава, яка являє собою вказівку, що міститься в законі про правомочність слідчого провести певну слідчу дію:

- а) тактична;
- б) логічна;
- в) юридична;
- г) фактична.

30. Як називається підстава, що дозволяє слідчому зробити висновок про необхідність проведення в інтересах розслідування якоїсь слідчої дії:

- а) процесуальна;
- б) тактична;
- в) юридична;
- г) фактична.

31. До етапів проведення слідчої дії не входить:

- а) підготовка до проведення;
- б) побудова моделі проведення слідчої дії;
- в) проведення слідчої дії;
- г) фіксація ходу і результатів проведення слідчої дії.

32. До загальних правил проведення слідчої дії не входить:

- а) роз'яснення учасникам слідчої дії їх прав та обов'язків;
- б) попередження учасників у необхідних випадках про кримінальну відповідальність;
- в) роз'яснення учасникам слідчої дії слідчої ситуації;
- г) забезпечення безпеки учасників слідчої дії.

33. Чи повинен слідчий після складання протоколу слідчої дії ознайомити учасників з його змістом:

- а) повинен;
- б) не повинен;
- в) повинен, якщо цього бажають учасники;
- г) повинен ознайомити тільки понятих.

35. Що у криміналістичній тактиці є розумовим процесом, суть якого полягає у визначенні шляху та завдань розслідування, окреслення обставин, які підлягають з'ясуванню:

- а) тактичне рішення;
- б) тактичний ризик;

- в) планування розслідування;
- г) слідча ситуація.

36. Який принцип планування розслідування полягає у гнучкості, постійному корегуванні ходу розслідування в інтересах слідства:

- а) індивідуальність;
- б) динамічність;
- в) законність;
- г) наступальність.

37. Умовою планування розслідування не є:

- а) зацікавленість слідчого;
- б) наявність вихідної інформації про подію;
- в) врахування реальних можливостей, засобів та методів досягнення мети;
- г) оцінка слідчої ситуації, яка склалася на момент планування.

38. Що у криміналістичній тактиці є логічно побудованим припущенням про обставини події чи її учасників:

- а) криміналістична версія;
- б) слідча ситуація;
- в) слідче припущення;
- г) криміналістичне планування.

ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧОГО ОГЛЯДУ

1. Слідчий огляд, його види та принципи проведення

Відповідно до положень ст. 190 КПК України, слідчий провадить огляд «...з метою виявлення слідів злочину чи інших речових доказів, з'ясування обставин злочину, а також інших обставин, що мають значення для справи». Процесуальний порядок проведення слідчого огляду регламентується статтями 190 – 193, 195 КПК України.

Слідчий огляд – процес безпосереднього виявлення, сприйняття і дослідження слідчим ознак, властивостей, стану та взаємного розташування об'єктів, що мають значення для справи.

Суть слідчого огляду полягає в тому, що слідчий за допомогою своїх органів чуття переконується в існуванні та характері фактів, що мають доказове значення. Такий огляд проводиться з використанням різних методів пізнання. Під час його проведення широко застосовуються спеціальні методи криміналістики, особливо техніко-криміналістичні методи роботи зі слідами та іншими речовими доказами. Результати сприйняття об'єктів слідчому необхідно логічно опрацювати з метою виявлення їхніх зв'язків зі самою подією, що розслідується, і з іншими фактичними даними, зібраними у справі.

Сутність слідчого огляду полягає у тому, що:

- 1) під час його проведення виявляється та досліджується значна частина важливих слідів злочину та злочинця, а також інших речових доказів;
- 2) результати огляду дозволяють слідчому визначити напрям розслідування, встановити злочинця, уявити механізм події злочину.

Цілі слідчого огляду:

- 1) виявити сліди злочину, злочинця та інші речові докази;
- 2) з'ясувати обстановку події;
- 3) виявити інші обставини, що мають значення для справи.

Об'єктами слідчого огляду можуть бути:

- 1) місце події (місцевість або приміщення);
- 2) місцевість або приміщення, що не є місцем події;
- 3) живі особи;
- 4) предмети (знаряддя і сліди злочину чи злочинця);
- 5) трупи*;
- 6) документи;
- 7) тварини або їхні трупи.

Кожен огляд має свої специфічні особливості, що визначають тактику його проведення. Однак існує низка положень процесуального і тактичного характеру, загальних для всіх видів слідчого огляду, які можна застосовувати під час огляду будь-якого з названих вище об'єктів.

* Якщо труп, предмети чи документи є об'єктами, що виявлені на місці події, то їх огляд становить складову частину огляду місця події.

До загальних принципів слідчого огляду належать такі:

1. Законність огляду (вимагає, щоб ця слідча дія проводилась на підставі та у точній відповідності до норм кримінально-процесуального законодавства)**.

2. Своєчасність огляду (полягає у проведенні слідчого огляду відразу ж після того, як у ньому виникає необхідність. Ця тактична вимога спрямована на забезпечення максимального збереження до моменту огляду його об'єктів і безпосередньо впливає на ефективність і результативність огляду).

3. Невідкладність огляду (огляд може відбуватися до порушення кримінальної справи, одразу ж після отримання повідомлення про подію злочину, в будь-який час доби).

4. Об'єктивність огляду (передбачає дослідження і фіксацію всього виявленого під час огляду в тому вигляді, в якому це було насправді. Елементу суб'єктивного впливу в огляді не уникнути. Тому в законодавстві міститься вимога описувати в протоколі огляду все в тій послідовності, в якій проводився огляд, щоби звести до мінімуму невідповідність між протоколом і результатами цієї слідчої дії. Об'єктивність проявляється ще й у тому, що слідчий під час огляду не повинен віддавати перевагу жодній із висунутих ним версій, а досліджувати об'єкти під кутом зору всіх можливих версій без упередженості. Крім того, в протоколі, що відображає результати огляду, слідчому не можна наводити свої висновки і припущення).

5. Повнота огляду (означає забезпечення під час огляду виявлення, фіксації та дослідження всіх тих фактичних даних, що мають доказове значення у справі. Вона досягається за допомогою широкого використання науково-технічних засобів, методів та способів збирання і дослідження доказів, а також спостережливості, уважності й терпіння слідчого. Слідчому необхідні глибокі знання з криміналістики, особливо трасології, щоб зрозуміти механізм утворення слідів, зуміти виявити ознаки, які свідчать про використання злочинцем того чи того способу вчинення або приховування злочину, вміти знаходити ці ознаки і відтворити за ними обстановку вчиненого злочину, зважаючи на те, що сукупність таких ознак індивідуалізує не тільки подію, а й у багатьох випадках самого злочинця).

6. Активність огляду (слідчий проводить його відповідно до своїх посадових обов'язків, незалежно від спонукань зацікавлених осіб. Він виявляє творчу ініціативу, наполегливість, цілеспрямованість у виявленні слідів злочину та викритті злочинця, а також у визначенні та виконанні завдань огляду).

7. Методичність і послідовність огляду (полягає у правильній організації та планомірності проведення огляду, зважанні на специфіку об'єктів, які оглядаються, застосуванні найефективніших методів і засобів. Методичність – використання найбільш ефективних для цих об'єктів і в цій обстановці методів і прийомів огляду. Послідовність – суворо визначений порядок дій під час огляду, яким керується слідчий).

** У разі необхідності потрібно отримати дозвіл на його проведення.

8. Єдине керівництво оглядом здійснює слідчий (усі учасники огляду працюють під керівництвом слідчого, який є організатором усього комплексу робіт та відповідальним за його результати).

2. Тактика проведення огляду місця події

У спеціальній криміналістичній літературі огляд місця події розглядають як одну з найскладніших і найзначущіших слідчих дій, під час проведення якої вирішують багато завдань розслідування і отримують різні фактичні дані.

Місце події – ділянка місцевості чи приміщення, в межах якої виявлено сліди, що свідчать про вчинення злочину або вказують на зв'язок зі злочинном. Існують «рухомі» місця події – залізничні чи трамвайні вагони, автобуси, троллейбуси, морські судна тощо. Крім поняття «місце події», застосовується поняття «місце злочину», але, за суттю, вони не є рівнозначними.

Місце злочину – місце безпосереднього здійснення злочинного наміру, який спричинив матеріальні зміни. Якщо злочин вчинено в одному місці, а його сліди виявлено в іншому, то наявне і місце злочину, і місце події. Якщо ж злочин було вчинено в тому місці, де було виявлено його сліди, то місце злочину і місце події збігаються.

Починаючи огляд, слідчий, звичайно, ще не знає, є подія, сліди якої виявлено в цьому місці, злочином чи ні. Крім того, якщо ця подія є злочином, слідчий не може визначити точно, стався він саме тут чи в іншому місці. Слід пам'ятати, що існує нерозривний зв'язок між місцем події та злочином. Він може виражатися в такому:

- а) злочин учинено за допомогою залишених на цьому місці знарядь;
- б) злочин спрямовано на один із об'єктів у цьому місці;
- в) на предметах збереглися сліди дії злочинця або ж на самому місці залишилися предмети, що належать злочинцеві;
- г) злочин вчинено в цій обстановці, хоча вона і не зазнала через це суттєвих змін.

Огляд місця події – первинна і невідкладна слідча дія, яка полягає в безпосередньому сприйнятті, дослідженні й фіксації слідчим обстановки на місці події, виявлення слідів та об'єктів, що належать до справи, їхніх ознак, станів і взаємозв'язків з метою з'ясування суті події, механізму злочину та інших обставин із метою правильного вирішення справи.

Мета огляду місця події:

- 1) вивчення і фіксація обстановки місця події;
- 2) встановлення характеру впливу злочинця на оточуюче середовище;
- 3) виявлення, фіксація і вилучення слідів злочину та речових доказів;
- 4) виявлення злочинця та з'ясування мотивів злочину;
- 5) висунення версій про подію злочину і його учасників;
- 6) отримання даних про осіб, які могли знати про вчинення злочину, з метою організації оперативно-розшукових заходів і слідчих дій.

Залежно від характеру відображення злочину, на місці події можуть виникнути такі ситуації:

1) подія злочину має дійсне відображення (у слідчого немає сумнівів щодо характеру події та осіб, причетних до неї);

2) не має повного відображення (слідчий повинен відновити повністю картину події, що сталася);

3) не знаходить свого явного відображення (у слідчого є підстава передбачити, що на місці події знищено дані або події в цьому місці не було);

4) має фальшиве відображення (у слідчого є підстави зробити висновок про інсценування, увага звертається на негативні обставини).

До загальних тактичних прийомів під час огляду місця події належить:

1) зіставлення первинних даних та обстановки на місці події;

2) аналіз окремих слідів на місці події;

3) моделювання події, що сталася;

4) зіставлення змодельованої події з реальною картиною місця події;

5) аналіз ознак знищення слідів;

6) залучення до огляду осіб, які повідомили про злочин.

До найтиповіших завдань, які вирішуються під час огляду місця події, належить з'ясування таких питань:

1. Відбувся злочин чи ні?

2. Вчинено злочин там, де проводять огляд місця події, чи в іншому місці?

3. Які шляхи проникнення осіб, що брали участь у події, на місці події, шляхи їхнього відходу звідти?

4. Скільки на місці події було осіб (вивчення слідів ніг, рук, недопалків тощо)?

5. Яку мету переслідували учасники події? Мотиви їхніх дій.

6. Впродовж якого часу перебували учасники події на місці події?

7. Коли відбувалася подія, яку розслідують?

8. Які побічні дії вчинено на місці події?

9. Який пункт території (приміщення), яку оглядають, був місцем події?

10. Які предмети на місці події залишив злочинець?

11. Які сліди з місця події збереглися на злочинцеві?

12. Хто і звідки міг спостерігати чи чути те, що відбувалося на місці події?

13. Які дані вказують на обставини, що сприяли чи полегшили вчинення злочину та його приховування?

Етапи огляду місця події. Огляд місця події умовно можна поділити на три етапи: підготовчий, робочий, заключний. Такий поділ не порушує цілісності цієї слідчої дії та забезпечує реалізацію загальних положень тактики огляду. Сенс поділу на етапи полягає в тому, щоб систематизувати дії слідчого, встановити їхню послідовність, забезпечити якість огляду. Необхідно зазначити, що в науковій літературі трапляються й інші назви та класифікація етапів огляду місця події. Важливо під час такого поділу не знехтувати якими-небудь важливими діями слідчого та зберегти тактично правильну їхню послідовність.

Підготовчий етап починається від моменту прийняття слідчим рішення про проведення огляду місця події. Приймавши таке рішення, слідчому необхідно вирішити такі питання:

- 1) яким повинен бути склад учасників огляду (кого із спеціалістів слід залучити);
- 2) які технічні засоби потрібні для огляду та їхня готовність;
- 3) які тактичні прийоми можна використати.

Під час підготування до виїзду на місце події слідчий повинен отримати якнайбільше даних про подію та її свідків-очевидців; про вжиті заходи щодо охорони місця події, щодо збереження слідів та інших речових доказів.

Прибувши на місце події, слідчий мусить переконатися, що було усунуто (чи послаблено) шкідливі наслідки злочину, та запропонувати вивести всіх сторонніх із місця події. Якщо були присутніми очевидці чи особи, які виявили місце події, то їх слід доставити до слідчого для опитування. Таких громадян слідчий опитує по одному, без сторонніх осіб, для того, щоб повідомлені дані не було розголошено. Завершується підготовчий етап розподілом обов'язків між учасниками огляду. Слідчий пояснює права та обов'язки понятим, інструктує всіх осіб, які братимуть участь в огляді. Як на цьому, так і на подальших етапах огляду здійснюються необхідні оперативно-розшукові заходи.

На початку **робочого етапу** слідчий у загальному оглядає місце події з метою орієнтування на місці події, вирішення питання про вихідний пункт і спосіб огляду, вибір позиції для проведення орієнтувального та оглядового фотографування. Особливістю тактики огляду місця події є дослідження матеріальної обстановки.

Матеріальна обстановка – певна територія чи приміщення, яке має просторові межі, у яких слідчий вивчає розташовані на ній матеріальні об'єкти, особливості території й отримує фактичні дані різного змісту, що мають значення для розкриття злочину.

Робочий етап поділяється на статичну і динамічну стадії дослідження. На статичній стадії вивчають розташування території, де сталася подія, її характерні риси, рельєф. Кожний об'єкт чи його частину досліджують у комплексі з навколишньою матеріальною обстановкою, визначають його локалізацію і призначення. Сам огляд проводиться без торкання до об'єктів, що є на місці події.

На динамічній стадії дослідження використовуються наукові методи та засоби криміналістичної техніки. Саме тут виявляється більше можливостей для дослідження об'єктів і пошуку на них слідів. На цій стадії об'єкти можуть бути переміщені, відкриті, розібрані для всебічного вивчення. У цей час застосовуються всі доступні слідчому методи пошуку і виявлення слідів злочину та злочинця, відбираються об'єкти чи їхні частини зі слідами, які надалі вилучаються чи копіюються. На цих стадіях провадиться вузлове та детальне фотографування.

У «чистому вигляді» в криміналістиці виокремлюють три основні способи пересування на місці події: ексцентричний (по спіралі від центру до периферії), концентричний (по спіралі від периферії до центру), фронтальний (або лінійний – пересування від однієї межі до іншої). Постійного правила застосування того чи іншого способу немає. У виборі зважають на конкретні обставини справи.

Разом із названими вище способами огляду в криміналістичній літературі розглядаються такі методи огляду місця події, як суб'єктивний та об'єктивний. Під час огляду місця події **суб'єктивним методом** слідчий немовби йде по шляху злочинця – суб'єкта злочину, досліджуючи лише ті місця та об'єкти, де міг проходити злочинець і до яких він міг торкатися. Фактично такий метод огляду можна назвати вибіркоким оглядом окремих елементів місця події. Під час застосування **об'єктивного методу** місце події оглядається повністю, незалежно від шляхів переміщення злочинця. Це – суцільний огляд місця події.

Заключний етап огляду місця події полягає в підбитті підсумків та оцінюванні всіх установлених даних із метою перевірки того, чи всі завдання огляду виконано. З метою контролю слід іще раз оглянути певні місця чи конкретні об'єкти. Контрольний огляд дозволяє ліквідувати виявлені хиби, які згодом уже не можна буде виправити. Після оцінювання отриманих результатів слідчий починає їх фіксацію. На цьому етапі він:

- 1) складає протокол огляду, плани, схеми;
- 2) за необхідності дає розпорядження про дактилоскопіювання трупа і вирішує питання про направлення його в морг;
- 3) упакує вилучені з місця події об'єкти;
- 4) вживає заходів для збереження тих об'єктів, що мають доказове значення, але їх неможливо чи недоцільно вилучати з місця події;
- 5) вживає заходів щодо вирішення заяв, які надійшли від учасників огляду.

З метою виявлення, фіксації та вилучення з місця події слідів злочину та інших речових доказів слідчий повинен використовувати різні прийоми і засоби криміналістичної техніки. Найпоширенішими **прийомами виявлення слідів** та інших об'єктів є:

- 1) огляд об'єктів у особливих умовах освітлення чи під зміненим кутом зору;
- 2) окурювання об'єктів парами речовин, що мають властивості проявляти сліди;
- 3) опилення порошками чи змочування місць можливого розміщення слідів речовинами, які, з'єднуючись із речовиною сліду, роблять його видимим;
- 4) огляд об'єктів за допомогою різних оптичних приладів.

Серед **прийомів фіксації слідів** та інших речовин слід назвати:

- 1) фотографування;
- 2) відеозапис;
- 3) вимірювання об'єкта;
- 4) опис об'єкта;
- 5) схематичне відображення об'єкта;
- 6) оброблення об'єкта, на якому виявлено слід, з метою закріплення цього сліду і збереження його стану та ознак;
- 7) зняття копії (зліпка) зі сліду.

Вилучення слідів з місця події проводиться способом вилучення предмета зі слідом чи тієї частини предмета, на якій є слід; перенесення сліду на іншу поверхню; вилучення речовини сліду.

Під час огляду місця події необхідно звертати увагу на негативні обставини, що можуть свідчити про інсценування. **Інсценування злочину** – дії злочинця, спрямовані на штучне створення неправдивих матеріальних слідів злочину і на те, що дії слідчого буде скеровано в хибному напрямі. Серед способів приховування злочину можна вирізнити:

- 1) маскуванню;
- 2) фальсифікацію;
- 3) приховування і знищення доказової інформації. Нерідко злочинці використовують їх у сукупності.

Ті чи інші дії злочинця неминуче суперечитимуть загальним зв'язкам речей. Версії щодо інсценування злочину можуть бути висунуті за таких обставин: суперечливості обставин події; невідповідності певних даних механізму інсценованої події; навмисної демонстративності окремих фальсифікованих «доказів».

Огляд місця події здебільшого не можна нічим замінити або повторити. Проте деякою мірою ті чи інші обставини, що не були встановлені під час огляду місця події, можна дослідити способом проведення інших слідчих дій або додаткового чи повторного оглядів.

Під час додаткового огляду слідчий оглядає не все місце події, а тільки ті об'єкти, яких не було знайдено чи оглянуто під час первинного огляду. Протокол такого огляду є доповненням до основного протоколу огляду місця події. Іноді потреба додаткового огляду виникає тоді, коли первинний огляд проведено в несприятливих умовах (під час сильного туману, дощу тощо).

Під час повторного огляду слідчий, зважаючи на хиби первинного огляду, ретельніше досліджує те місце події, яке вже було оглянуто. Проводячи такий огляд, слідчий не обмежений завданнями первинного огляду і, за потреби, може вийти за його межі, беручи до уваги ті зміни, що сталися на місці події під час первинного огляду чи після нього. Повторний огляд повинен бути проведений і в тих випадках, коли слідчий, ознайомившись із протоколом огляду, здійсненого іншою особою, дійде висновку про те, що цю слідчу дію виконано неякісно.

Пояснення про необхідність проведення повторного огляду зазначається у вступній частині протоколу огляду. У разі потреби детального викладення мотивів, через які місце події повинно бути оглянуто, доцільно виносити спеціальну постанову.

3. Тактика проведення інших видів слідчого огляду

Місцевість або приміщення, які не є місцем події, оглядаються у тих випадках, коли потрібно з'ясувати обстановку та встановити факти, що мають значення для справи (наприклад, місце зустрічі співучасників злочину, місце, куди злочинець, який втік, викинув зброя злочину). Такий огляд проводиться за правилами огляду місця події.

Огляд живих осіб (освідування) передбачений ст. 193 КПК України та має на меті виявлення на тілі особи слідів злочину чи будь-яких ознак (особливих прикмет), що дозволяють зробити висновок про зв'язок такої особи з подією злочину. Для його проведення необхідна постанова слідчого. Завдяки освідуванню можуть бути з'ясовані такі питання:

- 1) чи є на тілі освідуваної особи особливі прикмети, які саме і де;
- 2) чи є на тілі освідуваної особи які-небудь пошкодження і де;
- 3) чи є на тілі або одязі освідуваної особи частинки тих речовин, які вона могла винести чи принести на місце події;
- 4) чи є на тілі освідуваної особи ознаки професійної належності.

Освідування супроводжується оглядом одягу, який має на собі освідуваний, та проводиться в такій послідовності: спершу оглядаються не закриті одягом частини тіла; потім, за необхідності, одяг, а далі – інші частини тіла освідуваного.

Огляд предмета (знаряддя, сліду злочину чи злочинця) – передбачений кримінально-процесуальним законодавством огляд будь-якої речі, матеріального сліду, що сприймаються органами чуття і мають стосунок до події злочину. Слідчий може виявити їх під час огляду місця події, обшуку, виїмки, їх можуть надати свідки, потерпілі, підозрювані, обвинувачені.

У таких випадках їх огляд є частиною тієї слідчої дії, під час якої вони були виявлені. Якщо ж для огляду предметів потрібно багато часу чи за наявності інших підстав (наприклад, предмет надав слідчому під час допиту свідок), слідчий проводить огляд за місцем провадження слідства. В такому разі огляд предмета буде самостійною слідчою дією. Огляд предметів повинен проводитися так, щоб поза увагою слідчого не залишились ознаки і якості предмета, які мають значення для справи. Огляд предметів починається з вивчення їхнього загального вигляду. Слідчий встановлює стан предмета, його назву і призначення, за необхідності – правила використання. Надалі під час огляду виявляються індивідуальні ознаки предмета, його дефекти і особливості, що вказують на зв'язок із подією, яка розслідується.

Огляд трупа – передбачена ст. 192 КПК України слідча дія, яку проводить слідчий або особа, яка провадить дізнання за участю судово-медичного експерта (лікаря) на місці виявлення трупа чи в морзі з метою виявлення ознак, що дозволяють встановити особу потерпілого, місце, час, обставини і причини смерті, а також виявити ознаки, що вказують на можливого злочинця. Зовнішній огляд трупа на місці його виявлення поділяється на дві стадії: загальну та детальну. При цьому обов'язково досліджують:

1) *позу трупа і його положення на місці події*. Загальний огляд трупа починається з фіксації його місця, положення щодо навколишніх об'єктів, загального вигляду і пози (тобто, розміщення однієї частини щодо його іншої). Положення і поза трупа важливі для формування версій щодо механізму події. У вивченні положення трупа необхідно встановити його розміщення щодо найближчих нерухомих об'єктів (дверей, вікон, стін, залізничної колії, дерева тощо). Якщо трупу надано штучну позу, в якій він утримується якими-небудь пристосуваннями, то їх потрібно детально оглянути та описати. Про зміну положення трупа і його пози насамперед можуть свідчити розміщення та характер трупних плям. Оглядаючи труп, необхідно уважно оглянути ложе трупа. Якщо між формою знайдених на ложі трупа предметів і окресом слідів на шкірі трупа є відмінності, то можна зробити висновок, що труп було переміщено;

2) *стан одягу на трупі*. Як і поза трупа, вигляд одягу відіграє суттєву роль для встановлення механізму події (наприклад, стан одягу потерпілої особи у справах про зґвалтування з подальшим убивством, стан одягу під час самогубства тощо);

3) *знаряддя спричинення смерті, виявлені на трупі*. Такі знаряддя оглядаються в процесі огляду трупа лише в тому разі, коли вони перебувають безпосередньо на трупі або механічно з ним з'єднані (наприклад, затягнута на ший петля, кинджал, що стирчить із грудей, чи його тримають у руці). У таких ви-

падках відбувається роздягання трупа і огляд одягу для того, щоб положення і стану знарядь не було змінено. Якщо ж знаряддя, яким було спричинено пошкодження потерпілій особі, знаходиться на деякій відстані від трупа, то його огляд проводиться в той момент, який буде визначений згідно з прийнятою слідчим послідовністю огляду об'єктів на місці події;

4) *ложе трупа*. Після огляду зовнішнього стану одягу, фіксації положення і пози трупа слід оглянути ложе трупа. З цією метою труп необхідно підняти і віднести вбік. Труп не можна перевертати, щоб не змістити предметів, розміщених під ним;

5) *одяг на трупі*. Огляд одягу супроводжується роздяганням трупа. Кожна річ оглядається окремо і в сукупності з іншими предметами одягу. При цьому з'ясовують: чи відповідає вона розміру трупа; чи всі предмети одягу наявні; які предмети є в одязі трупа; які плями є на одязі (розміри, розміщення, колір, вологість); чи є на одязі мітки; запах одягу; відповідність якості верхнього одягу і нижньої білизни;

6) *тіло трупа і пошкодження на ньому*. Тіло трупа оглядається частинами і в тій послідовності, яка вважається найбільш доцільною. Встановлюються характер, ступінь і локалізація трупних явищ і ушкоджень. Необхідно співставити ушкодження на тілі трупа з пошкодженнями одягу стосовно їх співрозмірності й розміщення.

7) *предмети, виявлені в одязі трупа*. Вони можуть бути оглянуті як у процесі огляду одягу, так і після огляду тіла трупа. При цьому фіксуються характер, розміри, форма предметів, їх стан і розміщення на трупі.

Труп, особу якого не встановлено, фотографують, складають схему його розміщення, виготовляють зліпки та відбитки слідів, беруть зразки волосся, крові, тканин тіла, відбитки пальців.

Огляд документів – слідча дія, що полягає у вивченні й дослідженні документів із метою виявлення і фіксування ознак, що надають їм значення речових доказів, а також установлення достовірності документів чи викладених у них фактах. На початковому етапі огляду документа слідчий повинен отримати загальне уявлення про документ. При цьому з'ясовується:

- 1) що являє собою документ;
- 2) хто і де зберігав цей документ;
- 3) зовнішній вигляд документа і його реквізити;
- 4) походження документа, від кого він надійшов.

Подальші дії слідчого в огляді документа залежать від того, яку роль вони можуть відігравати у справі. Під час огляду документів як речових доказів слідчий усіма наявними засобами вирішує питання про його оригінальність, вивчає для цього зміст і форму документа, його матеріал та окремі частини: підписи, відбитки печатки, штамп. Якщо документ є засобом підтвердження фактів, то в його огляді звертають увагу на ті частини, що містять цю підтверджувальну інформацію (наприклад, підпис певної посадової особи, яка заперечує свою причетність до злочину).

Огляд тварин або їхніх трупів проводиться з метою виявлення ознак, що дозволяють установити належність тварини певному господареві чи конкретній особі, а також ознак, за якими можна здійснити ототожнення тварини. Встановлюються: вид, порода, масть, стать, якщо можливо, вік тварини, її кличка, ознаки належності певному господареві (клейно, нашійник, спеціальні відмітки на тілі), індивідуальні ознаки (сліди перенесених травм, специфічний окрас тощо). До огляду рекомендується залучати ветеринара або зоотехніка.

4. Правила оформлення перебігу та результатів слідчого огляду

Слідчий огляд як процесуальна дія набуває значення для справи лише в тому випадку, коли його перебіг і результати будуть належним чином оформлені, що передбачає встановлений законом порядок фіксації результатів огляду.

Фіксація результатів огляду – документальне відображення в установленій законом формі всього виявленого слідчим під час огляду, опис проведених ним під час огляду дій, відображення загального вигляду об'єктів, їхніх якостей, властивостей та ознак.

Процес і результати слідчого огляду фіксуються у **протоколі огляду**, який поділяється на вступну, описову та кінцеву частини. До нього можуть додаватися фототаблиці, плани, схеми, відео- та аудіокасети.

У складанні протоколу огляду місця події слід дотримуватися деяких рекомендацій.

Відповідно до загальних вимог, протокол повинен: складатись у точній відповідності до вимог КПК України; містити повне та об'єктивне викладення всього, що фіксується, щоб можна було чітко уявити обстановку на місці події; містити опис усіх предметів і слідів, які виявлені на місці події та можуть мати значення для встановлення істини у справі; містити дані, викладені так, щоб, за необхідності, їх можна було використати для реконструкції місця події.

Щоб забезпечити високу якість протоколу огляду, під час дослідження місця події рекомендується робити попередні нотатки, а вже потім складати протокол. Протокол може бути написаний від руки або надрукований. Бажано мати два його примірники, щоб у разі необхідності один із них передати експерту разом із постановою про призначення експертизи. Якщо протокол складено на двох та більше сторінках, доцільно, щоб поняті підписали його знизу на кожній сторінці.

Під час складання протоколу огляду рекомендують уникати вживання: а) довгих фраз з великою кількістю дієприкметникових і дієприслівникових зворотів; б) невизначених виразів типу «біля», «недалеко», «поряд» тощо; в) місцевих виразів і спеціальних (без необхідності) термінів; г) застарілих слів і словосполучень. Для зручності складання протоколу та ознайомлення з ним доцільно використовувати підзаголовки розділів.

ЗАГАЛЬНІ ПРАВИЛА УПАКУВАННЯ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ

Речові докази необхідно не тільки вчасно виявити і зафіксувати, а й зберегти у первісному вигляді. Їх збереження багато в чому залежить від якості упакування.

Призначення упакування – зберегти речові докази від впливу навколишнього середовища (вологи, температури, ударів, поштовхів, забруднення тощо).

Речові докази зазвичай варто поміщати у дві упаковки – внутрішню та зовнішню. В деяких випадках таких упаковок може бути і більше двох.

Як внутрішні упаковки рекомендується використовувати: скляні банки чи колби, флакончики з-під хімічних реактивів або ліків, папір, поліетиленову плівку чи пакети, міцні паперові конверти, целофанові кульки.

Перед використанням скляного посуду як упаковки його рекомендується старанно вимити та висушити (пробірки повинні бути простерилізовані).

Скляна упаковка потребує надійного закупорювання. Для цього використовують гумові чи пластмасові корки або кришки. Можна використовувати і металеву кришку, яку закручують за допомогою домашнього ключа для консервації.

Закупорювати скляний посуд паперовими, ватними, дерев'яними корками або обмежуватись перев'язуванням горловини яким-небудь підручним матеріалом (клеюною, поліетиленовою плівкою) **не рекомендується**.

Конверт із речовими доказами слід заклеїти, а пакет чи мішечок – міцно перев'язати мотузкою (шпагатом).

Не рекомендується як внутрішню упаковку використовувати кольоровий папір чи ворсисту тканину, оскільки це може спричинити появу на речовому доказі невластивих ознак, сторонніх речовин.

В кожному внутрішню упаковку поміщають тільки один речовий доказ.

Як зовнішні упаковки рекомендується використовувати: картонні коробки, дерев'яні ящики, заповнені м'яким матеріалом (ватаю, паклею або чистим ганчір'ям), а також міцні паперові (поліетиленові) пакети чи мішки. Використовувати як прокладки дерев'яну стружку можна лише в тому разі, коли речовий доказ міститься у герметичній внутрішній упаковці.

В одну зовнішню упаковку дозволяється поміщати декілька речових доказів, запакованих у внутрішню упаковку. Зовнішня упаковка обв'язується шпагатом чи мотузкою і опечатується. Якщо в зовнішню упаковку поміщено декілька речових доказів, доцільно зробити їх опис, який покласти в середину коробки чи ящика.

На зовнішній упаковці робиться напис з вказівкою назви предмета, місця і часу його вилучення, номера кримінальної справи. Напис завіряється підписами слідчого і понятих. Якщо у зовнішню упаковку поміщується скляний посуд, напис необхідно доповнити словами «обережно!», «скло!», «не кидати!», «верх», «низ».

ТЕСТ-КОНТРОЛЬ

1. Що не є ціллю проведення слідчого огляду:

- а) виявити сліди злочину і речові докази;
- б) з'ясувати обставини події, що сталася;
- в) з'ясувати обстановку в районі вчинення злочину;
- г) виявити сліди злочинця.

2. До загальних принципів слідчого огляду не належить:

- а) актуальність і професійність;
- б) своєчасність і невідкладність;
- в) об'єктивність і повнота;
- г) методичність і послідовність.

3. Який з загальних принципів слідчого огляду полягає у дослідженні та фіксації всього виявленого під час огляду в тому вигляді, в якому це було насправді:

- а) повнота;
- б) об'єктивність;
- в) законність;
- г) послідовність.

4. Як правильно називаються етапи огляду місця події:

- а) підготовча, статична, динамічна;
- б) концентрична, фронтальна, аналітична;
- в) оглядова, статична, динамічна;
- г) підготовча, робоча, заключна.

5. Який із видів слідчого огляду слід провести в тому випадку, коли слідчий, ознайомившись із протоколом огляду, дійде висновку про те, що ця слідча дія виконана неякісно:

- а) первинний;
- б) повторний;
- в) додатковий;
- г) наступний.

6. Який огляд слід провести в тому випадку, коли первинний огляд на відкритій місцевості відбувався під час сильного дощу:

- а) первинний;
- б) наступний;
- в) додатковий;
- г) повторний.

7. У якому документі фіксуються перебіг і результати проведення слідчого огляду:

- а) в акті;

- б) протоколі;
- в) постанові;
- г) висновку.

8. Для огляду місця події, де виявлено труп, слід обов'язково залучити такого спеціаліста:

- а) експерта-криміналіста;
- б) експерта-вибухотехніка;
- в) психолога;
- г) судово-медичного експерта.

9. Яку фотозйомку застосовують на робочій статичній стадії огляду місця події:

- а) орієнтувальну та вузлову;
- б) вузлову та детальну;
- в) оглядову та вузлову;
- г) орієнтувальну та оглядову.

10. Чого не можна з'ясувати шляхом проведення освідування:

- а) чи є на тілі освідуваної особи особливі прикмети, які саме і де;
- б) чи є на тілі освідуваної особи пошкодження і коли вони утворились;
- в) чи є на тілі освідуваної особи ознаки професійної належності;
- г) чи є на тілі освідуваної особи частинки речовин, які вона могла принести з місця події.

11. У чому полягає об'єктивний метод огляду місця події:

- а) у дослідженні лише тих місць та об'єктів, де міг проходити злочинець і до яких він міг торкатися;
- б) у пересування по місцю події по спіралі від одного об'єкта до іншого;
- в) у огляді місця події повністю, незалежно від шляхів переміщення злочинця;
- г) у дослідженні матеріальної обстановки на місці події і поблизу нього.

12. Про що свідчать виявлені під час огляду місця події негативні обставини:

- а) про вчинення злочину;
- б) про наявність іншого злочину;
- в) про складність злочину;
- г) про можливе інсценування.

13. Як правильно називається план-схема, що була складена після проведення огляду місця події:

- а) продовження протоколу огляду місця події;
- б) чернетка протоколу огляду місця події;
- в) протокол огляду місця події;
- г) додаток до протоколу огляду місця події.

14. Як в протоколі огляду місця події повинна вказуватися інформація про виявлені під час огляду речові докази:

- а) у довільній формі;
- б) вказуються тільки ті речові докази, які слідчий планує вилучити;
- в) вказуються тільки ті речові докази, які були сфотографовані;
- г) вказуються і описуються у тій послідовності, у якій їх виявлено.

15. У скількох екземплярах складається протокол огляду місця події:

- а) в одному;
- б) двох;
- в) трьох;
- г) чотирьох;

16. Чи потрібно до проведення слідчого огляду залучати понятих:

- а) тільки під час огляду місця події;
- б) на розсуд слідчого;
- в) ні;
- г) так;

17. Чи рівнозначні, за своєю суттю, поняття «місце події» та «місце злочину»:

- а) так;
- б) ні;
- в) у криміналістиці не звертають на це уваги;
- г) у криміналістиці з приводу цього ще нічого не з'ясовано.

18. У чому не полягає зв'язок місця події та вчиненого злочину:

- а) злочин учинено за допомогою знарядь, залишених на цьому місці;
- б) злочин спрямовано на один з об'єктів, що тут знаходяться;
- в) злочин учинено саме тут;
- г) на місці події залишилися предмети, що належать злочинцеві.

19. Що не є метою огляду місця події:

- а) з'ясувати точні розміри завданої злочином шкоди;
- б) виявити злочинця;
- в) зафіксувати обстановку місця події;
- г) вивчити обстановку місця події.

20. Який із названих загальних тактичних прийомів не використовується під час огляду місця події:

- а) зіставлення первинних даних та обстановки місця події;
- б) аналіз окремих доказів, зібраних щодо розслідуваного злочину;
- в) залучення до огляду особи, яка повідомила про злочин;
- г) моделювання події, що сталася.

21. У скільки етапів відбувається огляд місця події:

- а) в один;
- б) два;
- в) три;
- г) чотири.

22. Що не належить до підготовчого етапу проведення огляду місця події:

- а) з'ясувати, чи надано допомогу потерпілій особі;
- б) визначити склад учасників огляду місця події;
- в) з'ясувати, чи організовано охорону місця події;
- г) з'ясувати, чи поінформували про злочин начальника слідчого підрозділу.

23. Чого не робить слідчий, прибувши на місце події:

- а) перевіряє, чи усунуто (послаблено) шкідливі наслідки злочину;
- б) перевіряє, чи прибули на місце події експерт і прокурор;
- в) перевіряє, чи вилучені з місця події сторонні особи;
- г) спілкується з присутніми на місці події очевидцями злочину.

24. Як правильно називаються стадії робочого етапу огляду місця події:

- а) статична і динамічна;
- б) статистична і функціональна;
- в) початкова та наступна;
- г) підготовча і організаційна.

25. Чи можна розпочинати огляд місця події без понять:

- а) можна;
- б) можна, коли на місці події присутній прокурор;
- в) можна, коли на місці події присутня потерпіла особа;
- г) не можна.

26. У чому полягає суб'єктивний огляд місця події:

- а) у пересуванні на місці події під час огляду по спіралі;
- б) у дослідженні на місці події лише тих ділянок, де міг проходити злочинець;
- в) у суцільному дослідженні місця події;
- г) у визначенні слідчим відправної точки огляду, з власних міркувань.

27. Чи можна на заключному етапі огляду місця події повторно оглянути певні місця чи конкретні об'єкти:

- а) не можна;
- б) можна, але після складання протоколу огляду місця події;
- в) можна, якщо є вказівка прокурора;
- г) можна.

28. Який прийом виявлення слідів не застосовується під час огляду місця події:

- а) огляд об'єктів у особливих умовах освітлення;
- б) огляд об'єктів під зміненим кутом зору;

- в) фотографування об'єктів;
- г) обробка об'єктів дактилоскопічними порошками.

29. Який із названих документів не є додатком до протоколу огляду місця події:

- а) фототаблиця;
- б) протокол;
- в) план;
- г) схема.

30. Яке з перерахованих питань слідчий не вирішує на підготовчому етапі огляду місця події до виїзду на саме місце події:

- а) які науково-технічні засоби потрібні для огляду місця події;
- б) як швидше закінчити огляд місця події;
- в) яким повинен бути склад учасників огляду місця події;
- г) які тактичні прийоми можна буде використати під час огляду місця події.

31. Як називається спосіб пересування на місці події по спіралі від центру до периферії:

- а) концентричний;
- б) ексцентричний;
- в) фронтальний;
- г) спіральний.

32. Як називається спосіб пересування на місці події по спіралі від периферії до центру:

- а) спіральний;
- б) концентричний;
- в) ексцентричний;
- г) фронтальний.

ЗРАЗОК ОПИСОВОЇ ЧАСТИНИ ПРОТОКОЛУ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ (квартирна крадіжка)

Під час огляду встановлено, що місцем події є квартира №1, яка знаходиться у першому під'їзді, на першому поверсі чотириповерхового цегляного будинку з двома під'їздами, на вулиці Городоцькій, 26, у м. Львові.

На сходовому майданчику цього будинку на кожному поверсі є по дві квартири. Вхід у квартиру № 1 – праворуч від сходової клітки. До квартири ведуть одностулкові металеві двері сірого кольору розміром 1,6х2,1 м., які відчиняються на сходову клітку. Під час огляду вхідних дверей встановлено, що замок не пошкоджено, він у справному стані, видимі сліди пошкодження відсутні. Сигналізації в квартирі немає.

Квартира однокімнатна та складається з коридора, кухні, житлової кімнати й ванної. Зайшовши до квартири, потрапляємо в коридор прямокутної форми розміром 1,8 х 4,5 м. Меблів у коридорі немає. Якщо рухатися по коридору від вхідних дверей, то з лівого боку на відстані 1,4 м. знаходиться кухня прямокутної форми розміром 2,5х4,5 м. із протилежного боку коридора розташований вхід до житлової кімнати прямокутної форми розміром 3,7х6м, у кінці коридора знаходиться вхід до ванної кімнати прямокутної форми розміром 1,5х4,3 м. Дверей, у вищевказаних приміщеннях, немає.

На кухні зліва на право розташовані: холодильник марки «Донбас» білого кольору, два стільці коричневого кольору з м'якими сидіннями, стіл прямокутної форми, вкритий прозорою скатертиною, та газова плита марки «Індезіт» білого кольору. Нижні дверцята газової плити на момент огляду відчинені. Стіни кухні пофарбовані у білий колір, підлога покрита лінолеумом світло-коричневого кольору.

Житлова кімната має два вікна, які виходять на вулицю Городоцьку. З зовнішнього боку на вікнах встановлені металеві решітки, пофарбовані у чорний колір. Зліва направо у кімнаті знаходяться: дерев'яний сервант світло-коричневого кольору, стіл із телевізором марки «Електрон», дерев'яна шафа для одягу світло-коричневого кольору, журнальний столик, на якому стоїть стаціонарний дисковий телефон сірого кольору. Далі вздовж західної стіни кімнати між вікнами стоїть розкладний диван, обтягнений тканиною коричнево-червоного кольору. В правому кутку кімнати розташований стіл круглої форми, вкритий прозорою скатертиною жовтого кольору. Біля столу знаходяться три стільці з м'якими сидіннями та спинками, що оббиті матерією світло-коричневого кольору. На момент огляду двері серванта відчинені, два стільці перекинуті та лежать на землі. Стіни житлової кімнати пофарбовані у білий колір, підлога вкрита ковровіном світло-коричневого кольору.

У ванній кімнаті зліва на право розташовані: пральна машина марки «Ардо», умивальник, над яким висить дзеркало, унітаз білого кольору та ванна білого кольору. Стіни та підлога ванної кімнати обкладені плиткою сіро-білого кольору.

Під час огляду коридора видимих слідів злочину не виявлено.

Під час детального огляду серванта, який стоїть у житловій кімнаті, встановлено, що на його верхній полиці знаходиться перекинута керамічна ваза темно-коричневого кольору. Зі слів потерпілої, у цій вазі були два золоті перстені, яких на момент огляду не виявлено. На другій полиці, зі слів потерпілої, знаходились два мобільні телефони марки «Nokia 6100» та «Nokia 6700».

Поверхні в приміщеннях квартири спеціаліст-криміналіст обробив магнітними порошками «Малахіт» і «Топаз» з використанням магнітної щітки. При цьому у коридорі, ванній кімнаті та житловій кімнаті слідів пальців рук, придатних для ідентифікації особи, не виявлено.

На кухні, з правого боку газової плити на відстані 700 мм від підлоги та 30 мм від краю плити, було виявлено три поверхневих сліди папілярних візерунків. Сліди № 1-3 (зліва направо), мають форму овалу, витягнутого вертикально. Підмурки слідів спрямовані в бік задньої стінки газової плити. Розміри слідів такі: № 1 – 22x15 мм, № 2 – 26x13 мм, № 3 – 27x11 мм. Слід № 2 знаходиться вище ніж решта інших. Типи папілярних візерунків, що відобразилися в слідах, такі: № 1(завитковий), № 2 (дуговий), № 3 (петльовий). Сліди сфотографовані за правилами масштабного фотознімання фотоапаратом марки «Сенон PowerShot F 1100» на цифровий носій Transendend Micro SD 2 Gb. Сліди відкопійовані на відрізку світлої дактилоскопічної плівки розміром 40x24 мм. Відрізок дактилоскопічної плівки прошнуровано синтетичною ниткою білого кольору, кінці якої закріплено биркою із цупкого паперу білого кольору. На бирці є відбиток печатки «ДЛЯ ПАКЕТІВ», вона підписана слідчим, понятими та спеціалістом, а також вказана дата вилучення і зроблено запис: «Відрізок світлої дактилоскопічної плівки зі слідами папілярних візерунків, виявлених на зовнішній поверхні газової плити під час огляду місця події за адресою: м. Львів, вул. Городоцька 26, кв. 1»

Інших знарядь та слідів злочину під час огляду на місці події не виявлено. Місце події сфотографовано цифровим фотоапаратом марки «Сенон PowerShot F 1100» на цифровий носій Transendend Micro SD 2 Gb.

З місця події вилучено дактилоскопічну плівку з трьома слідами папілярних візерунків.

ЗРАЗОК ОПИСОВОЇ ЧАСТИНИ ПРОТОКОЛУ ОГЛЯДУ ПРЕДМЕТА (печатки нотаріуса)

«... у верхній шухляді тумби письмового столу, що стоїть у куті кімнати біля вікна, було виявлено печатку, яка має форму правильного кола діаметром 45 мм., та кріпиться до пластмасової ручки білого кольору. Печатка виготовлена з гуми, на якій виявлено залишки штемпельної фарби синього кольору. Краї печатки обрамлено бортиком завтовшки 1 мм. На бортику за годинниковою стрілкою розміщено напис: «Кам'янець-Подільський районний нотаріальний округ Хмельницької області; приватний нотаріус; Петренко Петро Петрович». Вказані словосполучення повторюються двічі та розділяються між собою семикутними зірочками.

У центрі печатки розміщене зображення Малого Державного герба України шириною 11 мм і висотою 15 мм, яке обрамлене колом діаметром 23 мм. Товщина ліній цього зображення та кола 0,1 мм. Вільна частина між колом та зображенням Малого Державного герба України містить малюнок у вигляді хвилястих ліній. По зовнішньому колу печатки зліва направо центровим способом зверху розміщується напис: «Приватний нотаріус», а знизу – «Петренко Петро Петрович». Верхній та нижній написи розділені між собою з лівого та правого боків семикутними зірочками.

Слідів пошкоджень на печатці не виявлено. Печатка на місці виявлення сфотографована за правилами вузлового та детального масштабного фотознімання фотоапаратом марки «Canon PowerShot F 1100 IS» на цифровий носій Transdend Micro SD 2 Gb. Вказана печатка поміщена у прозорий поліетиленовий пакет, зав'язаний синтетичною ниткою білого кольору, кінці якої закріплено биркою із цупкого паперу білого кольору. На бирці нанесений відбиток печатки «ДЛЯ ПАКЕТІВ», вона підписана слідчим і понятими, а також вказано дату вилучення і зроблено напис: «Печатка, виявлена під час під час огляду місця події у шухляді письмового столу».

ТАКТИКА ДОПИТУ І ОЧНОЇ СТАВКИ

1. Поняття допиту, його види та принципи проведення

Успіх проведення будь-якого допиту залежить від різноманітних факторів, але насамперед – від правильного розуміння його сутності. Допит є засобом пізнання слідчим подій минулого, фактів і обставин, які сам він безпосередньо не спостерігав. Таке пізнання відбувається шляхом сприйняття мови осіб, що повідомляють про ці факти, обставини чи події на підставі пригадування, вирішення поставлених мисленнєвих завдань і словесного викладу слідчому результатів цієї мисленнєвої діяльності.

Допит – *слідча дія, спрямована на отримання та перевірку уповноваженою законом особою (слідчим) інформації стосовно обставин, що мають значення для встановлення істини у справі.*

Це – найпоширеніший спосіб отримання доказів під час розслідування злочину. Особливістю отримання інформації про обставини вчиненого злочину є те, що її джерелом є людина. Тому отримання такої інформації пов'язане з низкою процесуальних, психологічних та етичних вимог, які належать до загальних положень проведення допиту. Саму ж інформацію, отриману під час допиту, поділяють на два види:

- 1) інформацію про подію чи факти, що цікавлять слідчого;
- 2) інформацію про людину, яка повідомляє про ці факти чи події.

Важливість допиту визначається не тільки тим, що він є способом отримання і перевірки інформації, а й тим, що він є способом захисту обвинуваченого (підозрюваного) від обвинувачення. Допит – одна з найскладніших слідчих дій, оскільки допитувана особа з різних причин може неповно або неправильно сприймати певну подію і, відповідно, неправильно розповісти про неї слідчому під час допиту. Крім того, підозрюваний, обвинувачений та їхні рідні зазвичай не зацікавлені у повному та всебічному розкритті злочину, що не може не впливати на правдивість їхніх свідчень.

Мета допиту – отримати показання, що об'єктивно відображають дійсність. Ці показання є джерелом доказів, а фактичні дані, що в них містяться, – доказами.

Предмет допиту – коло обставин, які слідчий має намір з'ясувати за допомогою допиту. Їх визначає слідчий під час підготування до його проведення.

Процесуальний порядок проведення допиту регламентовано нормами КПК України (зокрема, у статтях 107, 143–146, 166–171, 201, 300, 303, 304, 307, 308, 311). Існує певна відмінність у процесі допиту осіб, які мають різний процесуальний статус. Недотримання процесуальних правил допиту є порушенням закону і обумовлює недійсність проведення дії та недопустимість використання отриманих даних як джерела доказу*.

* Допит відіграє особливу роль у досудовому слідстві. Тому Британська королівська комісія з питань кримінальної юстиції у 1992 р. ввела у дію циркуляр «Принципи процесуального ін-

Необхідно пам'ятати, що на правильність і повноту сприйняття предметів, подій і явищ впливають об'єктивні та суб'єктивні чинники. Формування показань допитуваної особи – це складний психологічний процес, який містить три основні стадії: сприйняття, запам'ятовування та відтворення.

На повноту запам'ятовування інформації та тривалість її зберігання в пам'яті впливають: умови сприйняття; вид пам'яті (зорова, слухова, рухова, емоційна); наявність установки на зберігання сприйнятого у пам'яті; час, що минув од моменту сприйняття; стан здоров'я; вік; характер людини**.

Основні принципи допиту:

1) індивідуальний підхід до кожного допитуваного, з огляду на індивідуальні особливості особи, слідчу ситуацію, місце і роль допитуваного у розслідуваній події;

2) створення до і під час допиту посилянь, що забезпечують свободу волевиявлення допитуваної особи, повну реалізацію його прав і обов'язків, можливість дати повні та правдиві показання;

3) цілеспрямований, активний і наступальний характер допиту;

4) чіткість, повнота та об'єктивність фіксації питань та інформації, отриманої від допитуваного, на основі безумовного виконання законодавчих вимог до цього процесу;

5) критичний аналіз, тактично правильна оцінка і конструктивне використання показів допитуваної особи.

У криміналістичній літературі вирізняють такі **види допитів:**

1. Залежно від суб'єкта проведення (допит, який проводить слідчий, прокурор, суддя, дізнавач, оперативний працівник, дільничний інспектор міліції).

2. За процесуальним станом допитуваного (допит свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, експерта).

3. За віком допитуваного (допит неповнолітньої особи, допит повнолітньої особи).

4. За послідовністю проведення (первинний, додатковий, повторний).

5. За місцем проведення (на місці події, у кабінеті слідчого, за місцем перебування допитуваного – вдома, у лікарні, на роботі, в СІЗО).

6. Залежно від використання науково-технічних засобів (із використанням звуко- чи відеозапису, без їх використання).

7. За складом учасників допиту (за участю адвоката, спеціаліста, лікаря, педагога, перекладача).

терв'ю». Він був результатом складної та довгої співпраці юристів, офіцерів поліції та психологів. Його мета – зменшити тиск на свідків, підозрюваних, обвинувачених, сприяти закріпленню прав людини. Відтоді замість терміна «допит» вводилося поняття «інтерв'ю». Європейські спеціалісти розробили нові методики і програми навчання офіцерів поліції та посадових осіб, які здійснюють допит, з метою отримання знань і розуміння принципів дотримання прав людини та надання допомоги в набутті необхідних навичок. У них відобразився комплексний підхід, в якому аналізується не тільки вербальна, тобто словесна інформація, а й невербальна поведінка допитуваного; враховуються обстановка, де проводиться допит, які технічні засоби використовуються; як здійснюється захист прав допитуваного та ін. Всі перераховані аспекти взято до уваги у методичці процесуального інтерв'ю, яка дістала назву «Дорожня карта» та почала використовуватись у Великій Британії від 1994 р.

** Психолог встановили, що в процесі спілкування лише 7% інформації передається безпосередньо словами, 38% звуками й інтонацією передається, а жестами, позою, рухами тіла – 55%.

2. Тактика допиту

Тактика будь-якого допиту **вибирається, залежно від таких обставин:**

- 1) процесуального статусу допитуваної особи, її ставлення до вчиненого, ролі у вчиненому;
- 2) зацікавленості чи незацікавленості в об'єктивному розслідуванні, бажання чи небажання активно цьому сприяти;
- 3) ступеня обізнаності щодо обставин, які встановлюються;
- 4) соціально-демографічних, фізичних, психічних й інших особливостей носія інформації;
- 5) обставин і умов сприйняття носієм інформації об'єкта (події), що став предметом допиту.

Як і проведення будь-якої слідчої дії, допит можна умовно поділити на три етапи – підготовчий, робочий та заключний. Обов'язковим елементом отримання повних і достовірних показань є всебічне **підготування до його проведення, що передбачає:**

- визначення кола осіб, які підлягають допиту;
- визначення послідовності їх допиту;
- вивчення матеріалів справи;
- збирання відомостей про особу допитуваного;
- вивчення спеціальних знань;
- вибір способу встановлення мовного контакту;
- встановлення часу та режиму проведення допиту;
- визначення місця допиту та належна організація робочого місця (усунення, якщо можливо, джерел шуму, які відволікають, виведення з приміщення сторонніх осіб);
- підбір речових доказів та інших матеріалів для пред'явлення допитуваному;
- визначення необхідних науково-технічних засобів для фіксації допиту та їх підготування до роботи;
- складання плану допиту.

Питання про тривалість і зміст підготовки до проведення допиту щоразу вирішується по-різному. Все залежить від ситуації, в якій приймається рішення про проведення слідчої дії (етапу розслідування, обсягу доказів тощо). В одних випадках, коли є можливість і необхідність, підготовка до проведення допиту здійснюється за повною програмою, а в інших – за скороченою, коли робиться лише те, без чого не можна обійтись.

На допит особи можуть бути викликані одним із таких способів:

- повісткою (поштою або через кур'єра);
- телеграмою або телефонограмою;
- повідомленням безпосередньо телефоном особі, яка підлягає допиту;
- через адміністрацію ІТТ або СІЗО.

На робочому етапі допиту застосовують найефективніші тактичні прийоми, що сприяють отриманню повних і об'єктивних показань. Умовно його можна поділити на дві стадії. Перша стадія починається після того, коли слідчий пере-

конався, що людина, яка прийшла до нього на допит, є саме тією особою, яка підлягає допиту. Тривалість і зміст цієї стадії багато в чому залежить від процесуального статусу допитуваної особи, її національних, вікових та інших особливостей, фізичного та психічного здоров'я, обставин справи.

Особливе місце ця стадія займає у випадку первинного допиту особи. Її можна назвати етапом безпосереднього знайомства слідчого з особою, першими враженнями слідчого стосовно допитуваного, прийняттям перших тактичних рішень (внесення коректив у план допиту і тактику його проведення). До обов'язкових завдань слідчого належить роз'яснення допитуваній особі змісту ст. 63 Конституції України*. Допитувані дають показання віч-на-віч зі слідчим, за винятком випадків, коли закон передбачає присутність інших осіб (захисника, педагога, законного представника). Свідка попереджають про кримінальну відповідальність за давання свідомо неправдивих показань і за відмову від дачі показань (статті 384 і 385 КК України). Потерпілого попереджають про кримінальну відповідальність за давання свідомо неправдивих показань (ст. 384 КК України). Підозрюваного та обвинуваченого про кримінальну відповідальність не попереджають.

У випадку, коли допит свідка чи потерпілого проводиться додатково, рекомендується:

- 1) пояснити причини виклику на додатковий допит;
- 2) побесідувати стосовно розслідування злочину;
- 3) з'ясувати обставини життєдіяльності допитуваного в період, що пройшов з моменту проведення першого допиту;
- 4) з'ясувати, чи не відбулися якісь зміни в позиції допитуваного і оцінки показань, які вона давала раніше.

У випадках таких змін з'ясовується їх причина, а покази щодо цього заносяться в протокол допиту. Щодо попередження про кримінальну відповідальність свідка і потерпілого під час додаткового допиту, то рекомендується висловити його у формі нагадування.

Серед загальних тактичних прийомів, що використовуються під час допиту, слід назвати:

- прогнозування та планування допиту;
- встановлення мовного контакту (частина науковців його називає етапом встановлення психологічного контакту);
- викладення показань у формі вільної розповіді;
- постановка запитань;
- пред'явлення доказів;
- актуалізація забутого в пам'яті допитуваного.

Мовний контакт – найбільш сприятлива психологічна «атмосфера» допиту, що допомагає взаємодії та взаємовідносинам між її учасниками. Ініціатива в установленні такого контакту повинна належати слідчому. Для його встанов-

* Також слід пам'ятати, що у своєму Рішенні від 30.09.2009 р. № 23-рп/2009 Конституційний Суд України роз'яснив положення ч. 1 ст. 59 Конституції України, відповідно до якого «кожен має право на правову допомогу» треба розуміти як гарантовану державою можливість будь-якій особі незалежно від характеру її правовідносин з державними органами, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, юридичними та фізичними особами вільно, без неправомірних обмежень отримувати допомогу з юридичних питань в обсязі і формах, як вона того потребує.

лення можна використати такі тактичні прийоми, як розмова з допитуваним на сторонні теми, що становлять інтерес для нього або слідчого; демонстрація поінформованості слідчого про обставини життя допитуваного, його потреби та інтереси.

Певні особливості підготування та проведення має допит неповнолітніх. Вік, з якого неповнолітнього можна допитувати як свідка чи потерпілого, в КПК України не визначено. Залежно від віку та обстановки, на допиті неповнолітніх можуть бути присутні: педагог, лікар, батьки, законні представники. Важливим є вибір місця для допиту. Запитання повинні бути простими та доступними для розуміння. Обов'язково треба встановити мовний контакт. Слід зважати на те, що монотонність допиту, його тривалість, очікування неповнолітнім слідчого в коридорі можуть знизити ефективність самого допиту, викликати у допитуваного реакцію негативізму (немотивованого заперечення), протесту. Попереднє планування такого допиту дозволить скоротити час його проведення.

У формулюванні питань неповнолітнім свідкам необхідно дотримуватися певних вимог:

- питання повинні бути зрозумілими підлітку, відповідати його рівневі розвитку, здобутій освіті;

- слід ставити конкретні питання, що стосуються якої-небудь події, та не допускати двозначного тлумачення;

- слідчий має уникати питань, на які є варіанти відповідей;

- форма питання має спонукати до активності, ініціативи, самостійної думки і не передбачати односкладної відповіді на кшталт: «так», «ні», «не може бути», «саме так»;

- у питаннях не повинно бути інформації, яку підліток може використати для відповіді (навідні запитання);

- необхідно визначити послідовність запитань, щоб одне питання слідувало з іншого, а весь допит мав чітку логічну структуру.

До специфічних **тактичних прийомів у допиті неповнолітніх належать:**

- 1) роз'яснення важливості повідомлення правдивих даних;

- 2) демонстрація поінформованості про обставини його життя, потреби, інтереси;

- 3) роз'яснення суті та значення пред'явлених чи оголошених матеріалів;

- 4) роз'яснення неправильно зайнятої позиції (у випадку відмови давати покази).

Допит розпочинається з пропозиції особі розповісти все відоме про обставини справи, з огляду на які її викликано. На початку допиту обвинуваченого слідчий повинен запитати, чи визнає той себе винним у пред'явленому обвинуваченні, та запропонувати дати покази за суттю обвинувачення. Неуважне ставлення до допитуваного порушує мовний контакт та бажання спілкуватися.

Застосування такого тактичного прийому, як **вільна розповідь**, дає змогу слідчому скласти свою думку про особу допитуваного, виявити ступінь поінформованості допитуваного про обставини справи, отримати уявлення про правдивість свідчень допитуваного, дізнатися про факти, що не були відомі слідчому.

Постановка запитань полягає в тому, що слідчий після закінчення вільної розповіді ставить допитуваному запитання з метою уточнення обставин і заповнення прогалин у показаннях. Залежно від змісту і мети, поставлені запитання, поділяються на такі:

- 1) основні (спрямовані на з'ясування головних відомостей у справі);
- 2) доповнювальні (спрямовані на з'ясування фактів, пропущених допитуваним у вільній розповіді);
- 3) уточнювальні (спрямовані на найповніше і найточніше з'ясування обставин, що мають значення для справи);
- 4) нагадувальні (переслідують мету оживити в пам'яті допитуваного ті чи ті асоціації);
- 5) контрольні (спрямовані на перевірку даних, які повідомляє допитуваний, з'ясувати джерело отримання фактів).

Забороняється ставити запитання, у формулюванні яких міститься відповідь, частина відповіді або підказка до неї (у криміналістиці їх називають навідними).

Пред'явлення доказів як тактичний прийом полягає в тому, що слідчий з метою здійснення психологічного впливу на допитуваного повідомляє йому про докази та інші наявні у справі матеріали, які стосуються його показань чи суперечать їм, або демонструє допитуваному докази у певній послідовності. Цей тактичний прийом застосовується і для актуалізації в пам'яті забутого.

Актуалізація забутого у пам'яті допитуваного полягає в наданні слідчим допомоги особі у пригадуванні подій минулого. Ще відомий німецький криміналіст А. Вайнгарт на початку ХХ ст. писав: «Величезним допоміжним засобом для того, щоб оживити у свідка спогади, є його допит на тому ж місці, де він зробив свої спостереження: багато подробиць, які він бачить, а також різні звуки, що він чує, впливають на нього так, що він багато чого пригадує...». Для актуалізації забутого застосувати такі типові тактичні прийоми:

- постанову уточнювальних запитань;
- пред'явлення доказів;
- демонстрацію іншої матеріалізованої інформації;
- допит на місці події;
- оголошення показів інших.

Після завершення допиту слідчий не повинен закінчувати інформаційний обмін із допитуваним. Рекомендується, окрім ознайомлення допитуваного з протоколом допиту та його підписанням, обмінятися думками про обставини злочину, перспективами розслідування, обговоренням інших питань. Тактично і етично буде правильним ще раз попросити вибачення за турботи, пов'язані з викликом на допит, подякувати за надані покази чи сказати інші, доречні в таких випадках слова та фрази. Така ситуація залишає «відкритими двері» на випадок виклику для проведення слідчих дій в майбутньому. Слідчий повинен знати, що людина добре запам'ятовує не тільки, як її зустріли, але й те, як провели. Особливо запам'ятовується остання фраза слідчого, тон його висловлю-

вань, вираз обличчя. Доброзичливість, розуміння і співпереживання необхідні слідчому не тільки під час установлення мовного контакту, його підтримання під час допиту, й після нього. Така поведінка слідчого особливо важлива в тому випадку, коли існує реальна загроза незаконного впливу після допиту на допитувану особу з метою зміни нею показань з боку осіб, незацікавлених у встановленні істини і прийнятті обґрунтованих правових рішень у справі.

Залежно від ситуації, слідчий вибирає ті чи інші тактичні прийоми допиту. Їх використання повинно мати не хаотичний характер, а логічну послідовність і доцільність їх реалізації. На допиті можливе виникнення ситуацій двох видів.

1. Безконфліктна:

- допитуваний дає правдиві показання;
- допитуваний дає правдиві показання, але добросовісно помиляється в деяких фактах, що зумовлює перекручення чи суперечності у показах;
- допитувана особа не може повідомити інформацію про певні обставини події внаслідок забування.

2. Конфліктна:

- допитувана особа свідомо дає неправдиві показання;
- допитувана особа відмовляється давати показання.

У конфліктних ситуаціях, коли допитуваний не бажає повідомляти правду, можуть бути застосовані такі тактичні прийоми: переконання, апелювання до почуття гідності, справедливості, шляхетності тощо.

У разі відмови підозрюваного (обвинуваченого) давати показання слідчий повинен терпляче і детально роз'яснити всі негативні наслідки такої позиції. Ці роз'яснення слід підкріпити конкретними питаннями, відповіді на які може дати лише сам допитуваний (наприклад, про справжній розмір спричиненої шкоди; про суму, отриману кожним із співучасників; про значення слідів, виявлених на місці події; про дії кожного зі співучасників тощо). Корисно навмисно викликати заперечення з боку допитуваного, що може підштовхнути його до активної захисної позиції, а для цього йому потрібно дати показання.

Важливе значення у разі відмови давати показання має вміле використання суперечностей між співучасниками злочину, кожний з яких, з одного боку, побоюється дати показання першим, а з іншого – хвилюється, що його можуть випередити інші, в усьому звинувативши його. Ізолювавши співучасників злочину, слідчий повинен намагатися нейтралізувати побоювання дати показання першим і підсилити переживання з приводу «запізнення» зі щиросердним зізнанням.

Повідомлення неправди особою – вольовий і свідомий акт, що спрямований на перекручення істини. Тактичні прийоми використовуються в цьому випадку для:

- викриття неправди за повного заперечення особою своєї вини і висунення нею власної версії;
- викриття неправди в ситуації часткового визнання особою своєї вини;

- подолання замовчування особою фактів, які цікавлять слідство;
- викриття неправдивої заяви про алібі;
- встановлення обмови;
- встановлення самообмови.

Для цього можуть бути застосовані прийоми психологічного впливу:

- 1) замовчування обставин, що вже відомі слідчому;
- 2) створення умов, за яких у допитуваного формується думка, що слідчий знає замовчувані ним факти;
- 3) застосування тактичної комбінації, заснованої на постановці у певній послідовності запитань, що приводять до викриття неправди;
- 4) постанова несподіваних запитань стосовно фактів, що приховуються;
- 5) демонстрація можливостей слідчого щодо встановлення обставин, які приховуються.

Перевірка давання неправдивих показань у практичній діяльності найчастіше долається пред'явленням під час допиту доказів. Якщо доказів достатньо для викриття допитуваного, то не слід уважати, що за достатньої сукупності доказів можна без усіляких труднощів отримати від допитуваного правдиві показання. Насамперед слід пам'ятати, що невміле використання слідчим цих доказів допитуваний намагатиметься «притосувати» до своїх неправдивих показань чи спростувати. Докази слід пред'являти у певній логічній послідовності, зазвичай від другорядних до більш вагомих.

Якщо в доказах є прогалини, то перед слідчим постають два основні завдання: заповнити ці прогалини і не дати можливості допитуваному здогадатися про їх наявність. Для цього слід створити у допитуваного перебільшене уявлення про відомі слідчому факти і приховати справжній обсяг інформації, якою володіє слідчий.

Коли ж доказів недостатньо для викриття неправди, слідчий насамперед повинен звернути увагу на наявність у показаннях допитуваного суперечностей та обмовок. Зауважуючи та накопичуючи такі деталі, слідчий може використати їх у другій, більш активній частині допиту, ставлячи уточнювальні та доповнювальні запитання. Нерідко, заплутавшись у своїх показаннях, особа переконується, що подальші заперечення правди не мають сенсу.

У більшості випадків на досудовому слідстві підозрюваний (обвинувачений) перебуває у пригніченому, депресивному стані. Під час допиту найчастіше використовують такі тактичні та психологічні прийоми:

1. Логічна послідовність пред'явлення доказів за їхньою вагомістю. У разі застосування такого прийому спершу з'ясовуються найменш значимі обставини, використовуються другорядні, а вже потім пред'являються більш вагомні докази. Оскільки всі питання і докази причинно пов'язані між собою, визнання обвинуваченим одних фактів зумовлює необхідність визнати й інші. Ефективність цього прийому полягає ще й у тому, що обвинувачений не знає, якими ще доказами володіє слідчий, а пред'явлення нових і нових доказів наводить його на думку, що слідство володіє достатніми доказами.

2. Прийом під умовною назвою «припущення легенди». У тих випадках, коли підозрюваний (обвинувачений) дає показання, які суперечать уже наявним даним, які зібрав слідчий, не завжди доцільно поспішати з викриттям неправдивої інформації. Із тактичних міркувань слід вислухати показання особи до кінця, подумки зафіксувати всі дані, які суперечать точно встановленим фактам. Потім несподівано для допитуваного слідчий починає спростовувати неправдиві заяви, наводячи достовірні дані й докази. Оскільки спочатку слідчий удає, що не сумнівається у правдивості розповіді особи, подальше несподіване її спростування застає останнього зненацька.

3. Прийом «припинення неправди» прямо протилежний попередньому. Володіючи певним колом зібраних безперечних доказів, слідчий, виявивши, що допитуваний починає давати неправдиві показання, зупиняє його. Після цього слідчий попереджує допитуваного, що його показання суперечать усім, які є у справі, доказам, і є неправдивими, та пропонує розпочати знову. За подальших спроб допитуваного давати неправдиві показання слідчий знову його зупиняє. Вказаний тактичний прийом може бути ефективний у тому випадку, коли підозрюваний (обвинувачений) не встиг продумати свою лінію поведінки та перебуває у стані розгубленості. Така ситуація найчастіше трапляється на допиті відразу ж після затримання.

4. Прийом komponування форсованого та уповільненого темпів допиту. У тих випадках, коли обвинувачений заздалегідь продумав власну лінію поведінки, свої відповіді та контраргументи, доцільно прискорити темп допиту. Слідчий у такому разі не тільки виявляє ініціативу, а й ускладнює для обвинуваченого використання свідомо неправдивої інформації. Форсований темп допиту корисно чергувати з уповільненим.

Останній може застосовуватися у двох випадках:

1) у підготованні до проведення форсованого допиту (слідчий спершу у спокійному, сповільненому темпі веде бесіду з допитуваним з приводу другорядних питань, а потім, переконавшись, що допитуваний став менш сконцентрованим, несподівано форсує темп допиту і переходить до з'ясування «гострих», критичних моментів події);

2) коли підозрюваний (обвинувачений) сам обирає швидку розповідь, щоб уникнути уточнення і перевірки небезпечних для нього моментів.

Установивши це, слідчий може використати уповільнений темп – детально, не поспішаючи, ґрунтовно з'ясовує ті факти, що його цікавлять, задає багато уточнювальних і доповнювальних додаткових питань.

5. Використання психологічних особливостей особи обвинуваченого. Вказаний тактичний прийом допиту може належати до постійно використовуваних за будь-якою категорією розслідуваних злочинів.

Так, якщо підозрюваний на момент допиту перебуває в розгубленому і нерішучому стані, ефективним буде форсований допит, пред'явлення всіх наявних доказів, рішуче припинення спроб дати неправдиві показання. Якщо ж об-

винувачений добре підготовлений до допиту, врівноважений, упевнений в тому, що його неможливо викрити, то більш раціональними будуть прийоми поступового, послідовного використання доказів за їхньою вагомістю, допущення легенди. Також на допиті слід враховувати і темперамент допитуваного*.

Показання записуються до протоколу від першої особи та, якщо можливо, дослівно. Допитаному можуть надати можливість написати покази власноручно. Показання допитуваного записуються у протоколі в тій послідовності, в якій він їх викладає під час вільної розповіді. Потім, за необхідності, ставляться запитання. Поставлені запитання і відповіді в протоколі записують дослівно. Після завершення допиту протокол зачитується вголос, у разі наявності заяв, зауважень, уточнень чи доповнень – вони заносяться до протоколу, після чого протокол підписує допитувана особа, особи, які присутні на допиті, та слідчий (обов'язково рекомендується, щоб допитувана особа власноручно записала, що протокол вона прочитала особисто або його прочитав слідчий уголос, з її слів він записаний правильно, скарг, заяв і зауважень немає).

Практика показує, що під час допиту доцільно застосовувати звукозапис. Особливо це актуально в таких випадках:

- для фіксації показань осіб, які підозрюються у вчиненні особливо тяжких злочинів;
- для фіксації показань осіб, які свідомо або напевне не зможуть з'явитися в суд (наприклад, виїдуть жити за кордон);
- для фіксації показань малолітніх і неповнолітніх, особливості мовлення яких дуже складно передати за звичайного порядку протоколювання;
- для фіксації показань поранених чи хворих, звичайний допит яких ускладнений чи неможливий;
- для фіксації показань осіб, які допитують за участю перекладача;
- для фіксації показань осіб, які з'явилися з повинною.

Якщо слідчий під час допиту використовує звукозапис, то він мусить дотримуватися таких правил:

- 1) повідомити про застосування звукозапису ще до початку допиту та відобразити це у ввідній частині фонограми та протоколі допиту;
- 2) у вступній частині фонограми так само, як і в протоколі, необхідно вказати: місце і дату проведення допиту; час початку (а потім і закінчення) допиту; прізвище, ім'я та по батькові всіх осіб, які присутні на допиті; технічні дані про апаратуру та аудіоплівку зазначаються тільки в протоколі;
- 3) фонограма повинна відображати весь допит, а не тільки його фрагменти;
- 4) після закінчення допиту фонограма повністю відтворюється. Зроблені зауваження чи уточнення теж записуються на плівку. Звукозапис завершується заявою допитуваного про правильність цього запису;

* Наприклад, під час допиту холерика бажано використовувати його підвищену збудливість, схильність до емоційних вибухів. Такі реакції можуть знизити рівень його зібраності й призвести до того, що він обмовиться. Допит флегматика потребує відносно багато часу на встановлення мовного контакту, наведення зібраних доказів, уповільненого темпу допиту.

5) у випадку, коли фонограма відтворюється під час іншої слідчої дії (як один із тактичних прийомів), слідчий повинен зробити про це позначку в протоколі слідчої дії;

6) після закінчення досудового слідства (ст. 218 КПК України) слідчий повинен ознайомити обвинуваченого і захисника зі змістом фонограм. Звукозапис може бути відтворений за клопотанням потерпілого;

7) після того, як закінчено ознайомлення учасників процесу з матеріалами справи, фонограми опечатаються та долучаються до справи.

У процесі допиту допитуваний може за власним бажанням або на пропозицію слідчого схеми, креслення, малюнки, плани, що пояснюють його показання. Вони повинні бути засвідчені підписами допитуваного і слідчого та долучені до протоколу допиту як додаток.

3. Тактика проведення очної ставки

Очна ставка – слідча дія, яка передбачає одночасний допит слідчим раніше допитаних осіб про обставини, щодо яких було дано суперечливі показання. Це – один із ефективних способів перевірки та отримання нових доказів. Вона може бути проведена між будь-якими двома учасниками процесу, і порядок її проведення регламентується статтями 172, 173, 304 КПК України.

Однак надане законом право слідчого на проведення очної ставки не повинно залежати від суб'єктивного бажання останнього. За наявності суттєвих суперечностей у показаннях, що впливають на правильне вирішення справи, слідчий мусить завжди намагатися встановити істину в спірних питаннях, зокрема й за допомогою очної ставки.

Слідчий може відмовитися від очної ставки, проте для цього повинні бути вагомі причини. Така відмова може бути тоді, коли з тактичних міркувань слідчий переконаний у тому, що допитувані хочуть використати очну ставку для узгодження своїх показань на шкоду процесу встановлення істини. В окремих випадках, коли потерпілою особою є малолітній, слідчий може не проводити очну ставку, щоб укотре не травмувати його психіку. В таких випадках доцільно зібрати додаткові докази та використати для усунення наявних суперечностей інші слідчі дії.

Сутність очної ставки полягає в тому, що слідчий по чергово пропонує допитуваним дати показання про обставини, в яких виявлено істотні суперечності.

Причиною таких суперечностей можуть бути свідомо неправдиві показання одного чи обох учасників очної ставки, різні рольові позиції (шофер – пішохід), відмінності у статусі (хуліган – працівник міліції).

До основних характеристик очної ставки належать:

- єдність предмета очної ставки (особи допитуються за одних обставин);
- єдність об'єкта очної ставки (процес неперервного порівняння показань двох одночасно допитуваних осіб);
- єдність часу проведення очної ставки (одночасна присутність допитуваних);
- єдність місця проведення очної ставки (особи допитуються в одному місці);

- рівність умов сприйняття запитань і відповідей (показань);
- єдність документування.

Тактика очної ставки має свої особливості через:

- розширений склад її учасників;
- ускладнений інформаційний обмін;
- сильний психологічний вплив;
- можливість зміни показань;
- підвищений ступінь тактичного ризику;
- зниження рівня прогнозованості.

Обов'язковим елементом очної ставки є етап підготування до її проведення.

Він передбачає **вирішення слідчим таких питань:**

- 1) між якими особами проводити*;
- 2) які суперечності треба усунути;
- 3) які взаємовідносини між допитуваними;
- 4) яка черговість допиту буде ефективною;
- 5) які питання слід поставити;
- 6) яким способом можливо усунути суперечності;
- 7) які докази треба буде пред'явити;
- 8) час і місце проведення очної ставки.

На початку очної ставки з'ясовується, чи знають допитувані один одного і в яких відносинах перебувають. Відповіді, що збігаються за змістом, можна записати однією фразою. Якщо ж учасники очної ставки дають різні відповіді, то рекомендується запитання і відповідь кожного записати окремо.

Після цього учасники очної ставки по чергово дають показання за тими обставинами, щодо яких є суперечності. Передовсім допитують особу, яка дає викривальні показання (або ту, яка, на думку слідчого, дає правдиві показання), а потім – особу, яка ці твердження заперечує. Покази допитуваних деталізуються. Спершу ставлять непрямі запитання.

Наприклад, замість питання «Хто брав участь у розбійному нападі?», доцільно поставити питання: «Якими знаряддями нападу користувалися окремі учасники злочинної групи?». Слідчий повинен пам'ятати, що повністю неправдивих показань не може бути, можуть спотворюватися лише деякі факти. Тому на початку очної ставки можна поставити учасникам запитання, відповіді на які можуть бути правдивими з обох сторін.

Позитивне оцінювання таких відповідей може викликати орієнтацію на безконфліктну взаємодію сторін. Слідчий повинен утримуватися від питань, які свідчать про його непоінформованість.

Під час очної ставки можна використати прийом несподіваного пред'явлення доказів (речових доказів, документів, протоколів слідчих дій і додатків до них, висновків експертів, актів ревізій тощо). Суперечності в показан-

* Готуючись до очної ставки за участю неповнолітнього, слід вирішити питання про виклик одного з батьків, законного представника чи педагога. У передбачених законом випадках на очну ставку запрошують захисника і перекладача.

нях знімаються в напрямі від менш до більш значущих. Можна дозволити допитуваним ставити запитання один одному, але це повинно відбуватися під пильним контролем слідчого, а самі запитання повинні стосуватися обставин події злочину.

Крім тактичного прийому пред'явлення доказів, під час очної ставки можуть бути використані ще й такі: використання викривальних показань організаторів чи активних учасників злочину; поділ теми слідчої дії; повторна очна ставка.

За неможливості проведення звукозапису під час очної ставки ведення протоколу бажано доручити іншій особі. Це дає можливість слідчому контролювати хід очної ставки, спостерігати за реакцією її учасників, убезпечувати їх. У напруженій конфліктній ситуації слідчий повинен зберігати психологічну стійкість, врівноваженість, уникати психологічної дезорганізації. Треба категорично припиняти будь-які погрози, намагання сугестивного впливу, зміцнювати вольові позиції особи, яка дає правдиві покази, підсилювати її позицію пред'явленням відповідних доказів, нагадуванням даних раніше показань.

Нерідко успіх проведення очної ставки може бути зведений нанівець через незадовільну її фіксацію, тому на складання протоколу очної ставки слідчий має звернути достатню увагу. Протоколювання очної ставки порівняно з допитом має свої особливості. Показання допитуваних на очній ставці записуються до протоколу в тій послідовності, в якій їх давали.

Можливий інший варіант, коли аркуш паперу ділять по вертикалі на дві частини і на одній з них записують показання одного допитуваного, а на іншій – іншого.

Рекомендується тему слідчої дії поділити на декілька запитань, питання формулювати та записувати ясно і чітко, кожне з питань необхідно в деталях з'ясувати у допитуваних. У протоколюванні слідчий не може знехтувати важливими для справи фактами.

Він має зафіксувати аргументацію показів за суттю поставленого слідчим питання, обґрунтовані заперечення проти тверджень іншого учасника очної ставки, посилення на джерела доказів (певних осіб, документи тощо).

Доцільно вносити до протоколу і повідомлення допитуваних про факти, які не є предметом очної ставки, але становлять значний інтерес для слідства (наприклад, нові дані про подію злочину). На прохання учасників очної ставки до протоколу обов'язково вносять ті дані, що їх вони просять відобразити в ньому.

Кожен із допитуваних підписує протокол наприкінці та кожен його сторінку або лише питання і свої показання на цій сторінці. Протокол також у кінці підписують інші особи, які були присутні на очній ставці (захисники, законні представники).

ТЕСТ-КОНТРОЛЬ

1. Основною метою допиту є:

- а) отримати докази, що викривають злочинця у вчиненні злочину;
- б) отримати повні показання, які об'єктивно відображають дійсність;
- в) отримати джерела доказів для використання їх надалі;
- г) з'ясувати обставини, що цікавлять слідство.

2. Основна особливість допиту полягає у тому, що:

- а) це найпоширеніший спосіб отримання доказів;
- б) це процесуальні дія, спрямована на отримання інформації;
- в) джерелом отримання інформації виступає людина;
- г) потрібно дотримуватися визначених процесуальним законом вимог.

3. До етапів формування показань не належить:

- а) сприйняття;
- б) запам'ятовування;
- в) повторення;
- г) відтворення.

4. Об'єктивними факторами формування показань не є:

- а) проміжок часу, впродовж якого особа спостерігала подію;
- б) погодні умови, за яких особа сприймала подію злочину;
- в) особливості зору особи, що сприймала подію;
- г) особливості освітлення місця, де відбувалася подія.

5. Суб'єктивними факторами формування показань не є:

- а) наявність установки на збереження сприйнятої події у пам'яті;
- б) характер особи;
- в) стан здоров'я особи;
- г) час, що минув з моменту сприйняття події.

6. Що повинен зробити слідчий, коли особа під час допиту накреслила схему розташування кімнат у квартирі, де було вчинено злочин:

- а) зазначити в протоколі допиту, що схему склав допитуваний, і додати її до протоколу допиту;
- б) додати схему до кримінальної справи і визнати її речовим доказом;
- в) взяти її собі для подальшого дослідження і перевірки;
- г) повернути схему допитуваному після закінчення допиту.

7. Установленням мовного (психологічного) контакту слідчого з допитуваним є:

- а) вступ допитуваної особи в суперечку зі слідчим;
- б) створення атмосфери довіри і взаєморозуміння;

- в) наявність бажання допитуваного давати показання;
- г) зацікавленість допитуваного і слідчого в правдивих показаннях.

8. У вступній частині протоколу допиту, коли під час його проведення використовується звукозапис, має бути:

- а) згода допитуваного на його застосування;
- б) відмітка про повідомлення учасників допиту про його застосування;
- в) відмітки про відтворення звукозапису допитуваному і його заяви по цьому приводу;
- г) відомості про способи запису.

9. Підготовка до проведення очної ставки не передбачає вирішення такого питання:

- а) хто з допитуваних осіб буде давати неправдиві показання;
- б) між якими особами потрібно провести очну ставку;
- в) які суперечності та яким чином необхідно усунути;
- г) які запитання слід поставити.

10. Підготовка до проведення допиту не передбачає вирішення такого питання:

- а) визначення кола осіб, які підлягають допиту;
- б) вивчення матеріалів кримінальної справи;
- в) визначення часу та режиму проведення допиту;
- г) визначення науково-технічних засобів, які не будуть використовуватися.

11. Допит особи, яка не досягла 14-річного віку, відбувається в присутності:

- а) прокурора;
- б) начальника слідчого відділу;
- в) педагога, лікаря чи батьків дитини;
- г) адвоката.

12. Які запитання під час проведення допиту не повинен ставити слідчий:

- а) навідні;
- б) уточнювальні;
- в) основні;
- г) контрольні.

13. Як правильно називається питання, спрямоване на з'ясування головних відомостей у кримінальній справі:

- а) центральне;
- б) актуальне;
- в) основне;
- г) конкретне.

14. Як правильно називається питання, спрямоване на найповніше і найточніше з'ясування обставин справи:

- а) уточнювальне;
- б) нагадувальне;
- в) контрольне;
- г) навідне.

15. Як правильно називається питання, спрямоване на відтворення в пам'яті допитуваного тих чи інших асоціацій, пов'язаних із подією злочину:

- а) нагадувальне;
- б) контрольне;
- в) роз'яснювальне;
- г) уточнювальне.

16. Який із названих елементів не входить у етап підготовки до проведення допиту:

- а) визначення місця допиту;
- б) визначення розміщення в матеріалах кримінальної справи протоколу допиту;
- в) визначення послідовності допиту осіб;
- г) збирання відомостей про особу допитуваного.

17. Чи необхідно перед проведенням допиту особи роз'яснити їй зміст ст. 63 Конституції України:

- а) потрібно;
- б) не потрібно;
- в) роз'яснювати не обов'язково, варто зробити про це лише відмітку в протоколі;
- г) якщо про це клопоче сама допитувана особа.

18. До загальних тактичних прийомів проведення допиту не входить:

- а) постановка запитань;
- б) викладення показань у формі вільної розповіді;
- в) встановлення анкетних даних допитуваного;
- г) планування допиту.

19. Кого з допитуваних не потрібно попереджати про кримінальну відповідальність за дачу свідомо неправдивих показань (ст. 384 ККУ) та за відмову давати показання (ст. 385 ККУ):

- а) підозрюваного;
- б) свідка;
- в) потерпілого;
- г) спеціаліста.

20. Навідне питання – це:

- а) питання, спрямоване спонукати особу давати показання;

б) питання, яке наводить допитуваного на думку, що слідчий все знає про злочин;

в) питання, яке спрямоване на уточнення показання особи;

г) питання, у формулюванні якого міститься частина відповіді на нього.

21. Який із тактичних прийомів не рекомендується використовувати під час допиту в конфліктній ситуації:

а) пред'явлення особі роз'яснювальних доказів;

б) апелювання до позитивних рис особистості;

в) переконання допитуваної особи;

г) звернення до почуття гідності особи.

22. Як називається прийом, що використовується під час допиту для викриття неправди, коли показання особи вислуховуються до кінці, а потім слідчий спростовує неправду, наводячи достовірні дані й докази:

а) прийом під умовною назвою «форсування допиту»;

б) прийом під умовною назвою «припинення неправди»;

в) прийом під умовною назвою «припущення легенди»;

г) прийом під умовною назвою «пред'явлення доказів».

23. Як називається прийом, що використовується під час допиту для викриття неправди, коли слідчий, почувши неправдиві показання, зразу зупиняє особу і попереджає, що її показання суперечать зібраним у справі доказам, та пропонує розпочати давати показання знову:

а) прийом під умовною назвою «припинення неправди»;

б) прийом під умовною назвою «зупинення допиту»;

в) прийом під умовною назвою «втручання у показання»;

г) прийом під умовною назвою «недопущення можливості сконцентруватися».

24. Як називається прийом, що використовується під час допиту для викриття неправди, коли слідчий спочатку починає менш значимих і поступово пред'являє більш вагомні докази:

а) прийом під умовною назвою «накопичення доказів»;

б) прийом під умовною назвою «пред'явлення доказів за їх вагомістю»;

в) прийом під умовною назвою «логічно неспростовувані докази»;

г) прийом під умовною назвою «пред'явлення найвагомнішого доказу».

25. Як називається прийом, що використовується під час допиту для викриття неправди, коли слідчий несподівано прискорює темп допиту особи:

а) прийом під умовною назвою «темпованість допиту»;

б) прийом під умовною назвою «сповільнення темпу допиту»;

в) прийом під умовною назвою «вибивання з колії»;

г) прийом під умовною назвою «форсування допиту».

26. У якому випадку під час допиту бажано застосовувати звукозапис:

- а) для фіксації показань обвинуваченого;
- б) для фіксації показань за участю перекладача;
- в) для фіксації показань раніше судимої особи;
- г) для фіксації показань спеціаліста.

27. Про конфліктну ситуацію під час допиту свідчить:

- а) виникнення суперечностей у показаннях допитуваного;
- б) неспроможність допитуваного повідомити інформацію про певні обставини внаслідок забування;
- в) відмова допитуваної особи давати показання;
- г) виникнення перекручень у показаннях допитуваного внаслідок добросовісної помилки.

28. Назвіть тактичну рекомендацію, яку використовують на очній ставці:

- а) першим допитують того, чиї показання викривають іншого у вчиненні злочину;
- б) несподіваність проведення допиту;
- в) якщо учасники по-різному висвітлюють одну й ту ж подію, то потрібно оголосити їх попередні показання;
- г) першим допитують того, чиї показання слідчий вважає найбільш правдивими.

29. Як рекомендується усувати протиріччя у показаннях осіб під час очної ставки:

- а) у напрямі від тих, які дає один, до тих, які дає інший допитуваний;
- б) від не дуже важливих до більш значущих;
- в) від більш конфліктних до нейтральних;
- г) від тих, які хоче з'ясувати слідчий, до тих, які хочуть з'ясувати допитувані.

30. Як правильно називається питання під час допиту, яке звучить так: «Скажіть, чим саме Вам завдав удару в голову підозрюваний?» (потерпілий під час вільної розповіді повідомив, що підозрюваний його вдарив у голову):

- а) нагадувальне;
- б) контрольне;
- в) уточнювальне;
- г) навідне.

ЗРАЗОК ОПИСОВОЇ ЧАСТИНИ ПРОТОКОЛУ ДОПИТУ (особи потерпілого)

«... __ січня 2012 р. я разом зі своєю знайомою Іваненко Іриною Іванівною поверталися з роботи додому. З банкомату банку «Аваль», що знаходиться на вулиці Шевченка біля офісу, в якому працюю, приблизно о 18 год. 19 хв. я зняла гроші у сумі 400 гривень та поклала їх у свій гаманець. Факт знімання грошей може підтвердити моя знайома Іваненко, а доказом є також чек, отриманий із банкомату за проведену операцію. Приблизно о 18 год. 45 хв., щоб доїхати додому, на зупинці, що розташована на проспекті Чорновола, навпроти готелю «Львів», я з Іваненко сіли у маршрутне таксі № 12. Разом із нами в це маршрутне таксі на зупинці сідали й інші пасажери.

Зайшовши в салон маршрутного таксі, я хотіла заплатити за проїзд та відкрила свою сумочку, щоб дістати гаманець. Однак виявила, що блискавка сумочки розстібнута, а гаманця немає. Зникнення гаманця я виявила приблизно менш як через хвилину після того, як зайшла у маршрутку. Цей гаманець прямокутної форми розміром 90х190 мм, виготовлений зі шкіри темно-коричневого, закривається на металеву застібку темно-коричневого кольору та має три відділення. У першому відділенні гаманця знаходилися паперові гроші в сумі 420 (чотириста двадцять) гривень – чотири купюри номіналом по 100 грн і одна – 20 грн. Середнє відділення закривається за допомогою блискавки, в ньому знаходилися металеві монети в сумі 2 (дві) гривні тридцять п'ять копійок. У третьому відділенні знаходилася пластикова картка, видана банком «Аваль» на моє прізвище для отримання заробітної плати. Зовні на картці червоно-білий візерунок і напис «Аваль». На картці були гроші в сумі 1200 (одна тисяча двісті) гривень. Також у цьому відділенні знаходилася моя фотографія разом із чоловіком та сином. Вартість самого гаманця становить 120 гривень.

Виявивши зникнення гаманця, я відразу ж повідомила про це своїй знайомій Іваненко та голосно звернулася до пасажирів маршрутного таксі з проханням допомогти знайти гаманець. Я почала уважно дивитися на руки тих пасажирів, які стояли поблизу. Увагу привернув незнайомий мені чоловік віку приблизно 30 років, середнього зросту (170 – 175 см), який був одягнений у темні штани, чорну куртку («пуховик») та чорну спортивну шапку з написом «адідас». Він почав нервуватися, а праву руку тримав у правій кишені куртки. Коли я попросила показати, що у нього в кишені, він відвернувся від мене та попросив водія маршрутного таксі зупинитися на зупинці. Я схопила його за праву руку, потягнула до себе і побачила, як із внутрішнього боку його куртки на підлогу випав мій гаманець. Після цього я попросила водія маршрутного таксі зупинитися, не відкривати входні двері та повідомила про те, що сталося, мобільним телефоном у міліцію. До приїзду міліції чоловік вів себе зухвало, нецензурно висловлювався, правою ногою відштовхнувся подалі від себе гаманець. Свідками цього були моя знайома Іваненко, водій маршрутного таксі та інші пасажери. Працівники міліції приїхали приблизно через 10 хв. Спочатку вони з'ясували, що сталося, а потім затримали чоловіка, про якого я згадувала раніше.

Оскільки мій гаманець, який випав із кишені куртки затриманого чоловіка, залишився лежати на підлозі маршрутного таксі, працівники міліції попросили пасажирів вийти з салону, провели огляд місця події та вилучили гаманець як речовий доказ. Після цього працівники міліції повідомили мені, що доставлять затриманого чоловіка у Шевченківський райвідділ міліції, та попросили мене звернутися з приводу крадіжки гаманця туди. Прийшовши до Шевченківського райвідділу міліції приблизно через 30 хв. після того, що сталося, я написала заяву про крадіжку гаманця та дала пояснення з цього приводу».

ЗРАЗОК ОПИСОВОЇ ЧАСТИНИ ПРОТОКОЛУ ОЧНОЇ СТАВКИ

(дорожньо-транспортна пригода)

На запитання слідчого до обох учасників очної ставки, чи знають вони один одного та в яких стосунках перебувають, Каховський і Тригубенко відповіли, що незнайомі та ніяких стосунків не мають. Вперше зустрілися під час слідчих дій. **(підписи Т. та К.)**

Питання до Тригубенка: Розкажіть, будь-ласка, що Ви бачили ввечері (дата) на вул. Гашека, коли йшли в магазин по продукти?

Відповідь: Цього дня, приблизно о 21 год. 30 хв. я бачив, як водій автомобіля марки ВАЗ-2108 вишневого кольору, їдучи по вул. Гашека, збив на пішохідному переході жінку та, не зупиняючись, поїхав далі у напрямку с. Соکیلники. Побачивши, що сталося, я спочатку повідомив про це мобільним телефоном в лікарню, а потім у міліцію. Уже в процесі розслідування мені стало відомо, що прізвище водія цього автомобіля – Каховський. **(підпис Т.)**

Питання до Каховського: Ви чули питання і відповідь Тригубенка. Що можете сказати з цього приводу?

Відповідь: З показаннями Тригубенка я не згідний. Все відбувалося не так. Збивши жінку, я зупинив автомобіль, хотів їй допомогти та викликав мобільним телефоном швидку допомогу. Однак, через деякий час, злякавшись відповідальності, я сів у автомобіль і втік. **(підпис К.)**

Питання до Тригубенка: Ви прослухали відповідь Каховського. Що можете сказати з цього приводу?

Відповідь: я продовжую наполягати на своїх показаннях. Каховський каже неправду, він не зупинявся після того, як збив жінку, і в лікарню зателефонував не він, а я. **(підпис Т.)**

Питання до Тригубенка: Скажіть, будь-ласка, який номер мобільного телефону, яким Ви скористалися для того, щоб зателефонувати в лікарню?

Відповідь: Номер мобільного: 098-765-4321. **(підпис Т.)**

Питання до Каховського: Скажіть, будь-ласка, який номер мобільного телефону, яким Ви повідомили про те, що сталося, в лікарню?

Відповідь: Я хотів би зізнатися. Перед цим я сказав неправду. Я справді не зупинився, коли збив жінку, а почав тікати, бо злякався відповідальності. В лікарню я не телефонував. **(підпис К.)**

На пропозицію слідчого поставити запитання один одному учасники не виявили бажання цього робити.

ЗРАЗОК ОПИСОВОЇ ЧАСТИНИ ПРОТОКОЛУ ОЧНОЇ СТАВКИ

(крадіжка)

<p>Питання до Василіна: Чи знаєте Ви особу, яка сидить навпроти Вас, та в яких стосунках з нею перебуваєте?</p> <p>Відповідь: З чоловіком, який сидить навпроти мене, я незнайомий, його прізвище дізнався лише під час слідства, ні в яких стосунках із ним не перебуваю. (підпис В.)</p> <p>Питання до Василіна: Скажіть, що саме зникло з вашої квартири в результаті крадіжки (дата)?</p> <p>Відповідь: У результаті крадіжки, що сталася (дата), з моєї квартири було викрадено гроші в сумі п'ять тисяч гривень, мобільний телефон моделі «Нокія Н-2» та золотий перстень 585 проби вагою 16 грамів. (підпис В.)</p> <p>Питання до Василіна: Ви прослухали відповідь Тимаченка, що можете сказати з цього приводу?</p> <p>Відповідь: Я продовжую наполягати на своїх показах. З моєї квартири викрали п'ять тисяч гривень, мобільний телефон «Нокія Н-2» і золотий перстень. (підпис В.)</p> <p>Питання до Василіна: Учора Вам пред'являли для впізнання золоті персні, що можете сказати з цього приводу?</p> <p>Відповідь: Серед них був золотий перстень, що належить мені й був викрадений у мене з квартири. (підпис В.)</p> <p>Питання до Василіна: Чи бажаєте Ви задати якісь питання щодо суті справи Тимаченку?</p> <p>Відповідь: Ні, не хочу. (підпис В.)</p>	<p>Питання до Тимаченка: Чи знаєте Ви особу, яка сидить навпроти Вас, та в яких стосунках з нею перебуваєте?</p> <p>Відповідь: З чоловіком, який сидить навпроти мене, я незнайомий, ні в яких стосунках із ним не перебуваю. (підпис Т.)</p> <p>Питання до Тимаченка: Ви прослухали запитання та відповідь Василіна, що можете сказати з цього приводу?</p> <p>Відповідь: Я не заперечую, що (дата) вчинив крадіжку з квартири, власником якої, як мені стало відомо під час слідства, є Василін. Однак, я не повністю згідний з його показами. Хочу сказати, що з квартири я взяв тільки гроші у сумі п'ять тисяч гривень і мобільний телефон моделі «Нокія Н-2». Ніякого персня я звідти не брав. (підпис Т.)</p> <p>Питання до Тимаченка: Вам надається для ознайомлення протокол обшуку за місцем проживання Вашої матері Тимаченко О. З нього вбачається, що під час його проведення було виявлено перстень, походження якого вона не змогла пояснити. Що можете сказати з цього приводу?</p> <p>Відповідь: Я хотів би уточнити свої показання. Справді, з квартири Василіна я викрав і перстень, а потім сховав його у квартирі своєї матері. Вона жодним чином до крадіжки не причетна і нічого про неї не знає. (підпис Т.)</p> <p>Питання до Тимаченка: Чи бажаєте Ви задати якісь питання щодо суті справи Василіну?</p> <p>Відповідь: Ні, не хочу. (підпис Т.)</p>
---	--

ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ

1. Поняття пред'явлення для впізнання, підстави проведення та його види:

Пред'явлення для впізнання як спосіб отримання доказів у практиці розкриття та розслідування злочинів відоме здавна. Дані, отримані в результаті впізнання, є доказами у справі та в сукупності з іншими доказами допомагають виявити та викрити винних, розкрити злочин.

Пред'явлення для впізнання – слідча дія, що полягає у пред'явленні особі об'єктів, які вона спостерігала раніше у зв'язку з подією злочину, з метою встановлення їхньої тотожності чи групової належності. Процесуальний порядок її проведення регламентується ст.ст. 174–176 КПК України. Як самостійна слідча дія вона була введена у 1960 р. з прийняттям діючого зараз КПК України*.

Пред'явлення для впізнання характеризується двома процесами – фіксувальним (засвоєння відмінних ознак об'єкта і формування його образу в пам'яті людини) та впізнавальним (використання цих ознак для ототожнення) і має психологічне, а також тактико-криміналістичне значення. Впізнання базується на мисленневому порівнянні об'єкта в цілому чи його ознак, сприйнятих особою, яка впізнає, раніше, з об'єктом чи ознаками тих об'єктів, які пред'являються йому під час слідчої дії. Це – окрема форма ідентифікації, яка істотно відрізняється від випадків ідентифікації за матеріальними слідами.

Основним завданням пред'явлення для впізнання є встановлення тотожності конкретного об'єкта або його групової належності.

Загальними підставами для пред'явлення для впізнання є:

1) заява особи під час допиту про те, що вона може впізнати об'єкт, який спостерігала раніше, і добре пам'ятає його ознаки та відмінності;

2) те, що під час допиту особа називає лише загальні риси об'єкта, не може точно описати його відмінності, але висловлює впевненість, що зможе його впізнати, коли побачить.

Такі підстави, з наукової точки зору, пояснюються тим, що процес упізнання може відбуватися у двох формах – синтетичній та аналітичній. Під час синтетичного впізнання особа, яка є впізнає, робить висновок шляхом загального сприйняття об'єкта, оминаючи свідому стадію аналізу ознак. Відсутність у такому випадку чіткого виокремлення певних елементів об'єктів не заважає правильному впізнанню. Аналітичне впізнання здійснюється шляхом мисленневого відшукування та виокремлення певних ознак на об'єкті, елементів, дета-

* Ще в 1914 р. вийшла у світ стаття В. І. Громова «Акт пред'явлення особи на попередньому розслідуванні», в якій дано критичну оцінку практики його застосування і окреслено теоретичні рекомендації щодо методів проведення та необхідності перевірки результатів за допомогою інших слідчих дій. У 1935 р. в першому радянському підручнику з криміналістики тактиці пред'явлення для впізнання було присвячено окремий параграф – «Акт впізнання особи».

лей, які потім синтезуються в загальний образ, у результаті чого і робиться висновок про схожість чи відмінність об'єктів.

Якщо особа заявляє, що не пам'ятає ознак об'єкта і не може його впізнати, проводити пред'явлення для впізнання *недоцільно*. Немає сенсу пред'являти для впізнання одну особу іншій, якщо вони не заперечують факт знайомства і кількарізних зустрічей.

Не рекомендується повторне пред'явлення для впізнання об'єкта, оскільки особа вдруге може впізнати об'єкт лише з тої причини, що його уже пред'являли.

Особа *не може* впізнавати в тому випадку, коли вона спеціально ознайомлювалася з об'єктом, що підлягає пред'явленню для впізнання. Також *не можна пред'являти* для впізнання ті об'єкти, які після спостереження їх допитуваним зазнали докорінних змін і втратили свої початкові індивідуальні ознаки та властивості.

Проведення повторного *пред'явлення для впізнання можливе* у таких випадках:

1) коли особа свідомо не впізнавала об'єкт, будучи в цьому особисто зацікавленою;

2) коли проводилося пред'явлення для впізнання за фотографією, яка не відображала характерних ознак об'єкта. Науковці висловлюють також інші думки з приводу можливості вважати доказом повторне пред'явлення об'єкта для впізнання.

Об'єктами впізнання можуть бути:

- 1) живі люди;
- 2) трупи;
- 3) предмети;
- 4) тварини;
- 5) фотографії;
- 6) ділянка місцевості чи житла, інших приміщень.

Пред'явлення для впізнання буває двох видів: безпосереднє впізнання об'єкта та впізнання об'єкта за фотознімками. У ст. 15 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб...» передбачено проведення впізнання особи поза візуальним спостереженням того, кого впізнають.

2. Тактика пред'явлення для впізнання живої особи

Пред'явлення для впізнання, як будь-яка інша слідча дія, поділяється на три етапи – підготовчий, робочий та заключний.

Підготування до пред'явлення для впізнання містить в собі таке:

- 1) попередній допит особи, яка буде впізнавати;
- 2) підбір об'єктів, серед яких буде проводитись впізнання;
- 3) визначення місця, часу і умов пред'явлення для впізнання;
- 4) визначення необхідного комплексу науково-технічних засобів та підготування їх до роботи.

Необхідність попереднього допиту перед пред'явленням для впізнання визначено у статтях 174 та 175 КПК України*. Залежно від об'єктів, що підлягають пред'явленню для впізнання, допити мають свої особливості.

Під час проведення допиту необхідно з'ясувати:

- 1) всі обставини, за яких той, хто впізнає, спостерігав відповідну особу чи предмет, який у нього стан слуху і зору, наскільки добре він пам'ятає об'єкт, що підлягає впізнанню;
- 2) які характерні прикмети і особливості має об'єкт;
- 3) чи може хто-небудь підтвердити покази того, хто впізнає, про характерні прикмети і особливості об'єкта, а якщо йдеться про предмети, що належали йому, то чи є якісь докази належності йому цих речей.

Будь-який вид пред'явлення для впізнання передбачає низку дій, які слід виконувати у такій послідовності:

- 1) розташувати об'єкти на місці проведення слідчої дії за відсутності того, хто буде впізнавати;
- 2) запросити учасників слідчої дії та роз'яснити їм їхні права й обов'язки, а також сутність слідчої дії, що проводиться;
- 3) до місця проведення впізнання викликати особу, яка буде впізнавати;
- 4) запропонувати тому, хто впізнає, оглянути об'єкти та показати, чи є серед них той, про який його раніше допитували;
- 5) зафіксувати перебіг і результати проведення слідчої дії.

Найскладнішим та об'ємним є **пред'явлення для впізнання живої особи**. Воно проводиться у випадках, коли:

- особу, яка підлягає пред'явленню, той, хто впізнає, раніше не знав, але спостерігав у зв'язку зі злочинною подією;
- той, хто впізнає, знав раніше особу, яка пред'являється, але не може повідомити про неї необхідних даних (наприклад, не може повідомити її прізвище та ім'я);
- особа добре знайома тому, хто впізнає, однак вона це знайомство заперечує.

У ч. 2 ст. 174 КПК України зазначено: «Особу, що підлягає впізнанню, пред'являють тому, хто впізнає, разом з іншими особами тієї ж статі у кількості не менше трьох (їх називають статистами), які не мають різких відмінностей у зовнішності й одязі». Вони повинні бути приблизно одного віку, схожими в загальних рисах і не мають бути причетні до події злочину. Для проведення пред'явлення для впізнання зазвичай залучають не менше трьох статистів, а також повинні обов'язково бути присутніми не менше двох понять.

* У ч. 1 ст. 174 КПК України зазначається, що «при необхідності пред'явлення якої-небудь особи для впізнання свідкові, потерпілому, обвинуваченому або підозрюваному слідчий спочатку допитує їх про зовнішній вигляд і прикмети цієї особи, а також про обставини, при яких той, хто впізнає, бачив цю особу, про що складається протокол допиту».

У ч. 1 ст. 175 КПК України визначено, що «при необхідності пред'явити для впізнання будь-який предмет слідчий спочатку допитує того, хто впізнає, про ознаки цього предмета і обставини, за яких він цей предмет бачив, про що складається протокол допиту».

Після підготування до пред'явлення для впізнання першими на місце, де відбуватиметься слідча дія, запрошують понятих, після чого – осіб, серед яких буде пред'являтися для впізнання особа (статистів). Їм роз'яснюють їхні права та обов'язки, а також інші нюанси, що можуть виникнути під час пред'явлення для впізнання (наприклад, на випадок виникнення конфліктної ситуації, втягнення у розмови тощо).

Потім у приміщення запрошують (доставляють) особу, яка буде пред'являтися для впізнання. Їй роз'яснюють, для чого її запрошено, і пропонують зайняти будь-яке місце серед статистів. Про таку пропозицію і про місце, яке зайняла особа, робиться позначка у протоколі слідчої дії.

Після виконання цих дій до приміщення, де відбувається впізнання, запрошується особа, яка впізнає (в цей час слідчий не повинен виходити з приміщення, де триває впізнання. Це робиться з метою забезпечення учасників слідчої дії, а також уникнення безпідставного звинувачення в допомозі тому, хто впізнає, чи необ'єктивності з боку слідчого). Згідно з процесуальним становищем, особу, яка впізнає, попереджають чи не попереджають про кримінальну відповідальність, передбачену в статтях 384 і 385 КК України.

Особі, котра впізнає, слідчий ставить запитання щодо того, чи не впізнає вона когось серед тих, кого пред'являють для впізнання. Сформульоване запитання вноситься до протоколу*. Після цього ситуація може розвиватись у двох напрямках. У першому випадку така особа повідомляє слідчому, що серед пред'явлених осіб вона нікого не впізнає. В цьому разі їй потрібно дати деякий час для адаптації, поцікавитися, чи не потрібно, щоб особи, яких пред'явлено для впізнання, встали, пройшлися, щось сказали чи зробили. Якщо особа, яка впізнає, продовжує наполягати на тому, що нікого впізнати не може, слідчий переходить до заключного етапу слідчої дії. Необхідно зазначити, що більше пред'являти для впізнання цю особу тій, яка впізнає, слідчий уже не може.

У іншому випадку, коли така особа когось впізнає, слідчий повинен з'ясувати, за якими ознаками (прикметами) вона її впізнала. Відповіді особи, котра впізнає, вносяться до протоколу. Може виникнути ситуація, коли буде вказано як упізнану особу статиста (це можливо, оскільки статисти схожі в загальних рисах з особою, яка пред'являється для впізнання). У цьому разі слідча дія проводиться в тій же послідовності, як і тоді, коли впізнали би ту особу, яка пред'являється для впізнання. Після закінчення слідчої дії впізнаного статиста слід допитати як свідка щодо обставин події злочину.

Слідчий пропонує впізнаній особі встати і назвати своє прізвище, ім'я та по батькові. Ця пропозиція та відповідь особи також вноситься до протоколу. Після цього слідчий зачитує протокол уголос (чи, за бажанням, учасник особисто читає протокол), і його підписують усі учасники та присутні особи. Крім того, має бути позначка про наявність чи відсутність заяв, зауважень або доповнень.

* Це запитання може звучати таким чином: «Подивіться уважно на осіб, які сидять (стоять) навпроти Вас, і скажіть, чи є серед них та, про яку Ви давали показання раніше».

3. Тактика пред'явлення поза візуальним спостереженням того, кого впізнають

Пред'явлення для впізнання поза візуальним спостереженням того, кого впізнають, в юридичній літературі та законодавстві залишається ще недостатньо розробленим. Основним приводом для проведення пред'явлення для впізнання у такій формі є заява того, хто впізнає.

Особливої уваги потребує підготовчий етап до проведення цієї слідчої дії, на якому слід застосувати цілий комплекс заходів безпеки:

- 1) забезпечити конфіденційність даних про особу того, хто впізнає шляхом заміни його прізвища, ім'я та по батькові на псевдонім за постановою слідчого;
- 2) використовувати найпростіше маскування зовнішності того, хто впізнає (одягання окулярів, головного убору, шарфа тощо);
- 3) не вносити того, хто впізнає, до переліку осіб, які підлягають виклику в судове засідання;
- 4) накласти тимчасову заборону на видачу даних про таку особу відповідним органам та службам тощо.

Відповідно до існуючих методичних рекомендацій, пред'явлення для впізнання поза візуальним спостереженням проводиться *в спеціально обладнаних приміщеннях*, поділених навпіл перегородкою зі спеціального скла (прозорого з одного боку) або з одностороннім напиленням, які мають окремі входи. Якщо у кімнаті є вікна, то вони повинні бути обладнані решіткою та закриті жалюзями чи шторою. У частині, де перебуватиме підозрюваний (обвинувачений) зі статистами, освітлення повинно бути яскравим, а у іншій – більш помірним (це буде сприяти кращій можливості роздивитися осіб, що пред'являються для впізнання). У кімнатах (приміщеннях) слід передбачити наявність стільців для понятих (в обох кімнатах по два), захисника, працівників міліції тощо.

Перед початком слідчої дії на дверях із зовнішнього боку необхідно повісити таблички приблизно такого змісту: «Не заходити, проводиться пред'явлення для впізнання». Доцільно весь процес пред'явлення для впізнання фіксувати за допомогою відеозйомки.

Розпочинаючи безпосереднє пред'явлення для впізнання поза візуальним спостереженням особи, слідчий повинен бути впевненим, що кімната, де проводиться слідча дія, належним чином обладнана, апаратура для фіксації ходу та результатів слідчої дії у робочому стані, учасники слідчої дії доставлені до органу внутрішніх справ і перебувають у відведених їм кімнатах, не контактуючи між собою.

На початку робочого етапу пред'явлення для впізнання поза візуальним спостереженням особи першими до кімнати, де перебуватиме той, хто впізнає, *необхідно спочатку запросити телефоном двох понятих* (оскільки питання про залучення понятих в такому випадку не врегульоване, вважаємо за недоцільне залучати ще двох понятих, які перебуватимуть у тій частині кімнати, де й особа, яку пред'являтимуть для впізнання).

Потім в іншу частину кімнати також телефоном запрошують статистів, які займають відведені їм місця самостійно (їх повинно бути не менше трьох). Статистам у загальних рисах необхідно пояснити суть кримінальної справи та письмово попередити про обов'язок не розголошувати даних досудового слідства та про кримінальну відповідальність у разі порушення такого зобов'язання.

Після цього в кімнату запрошують захисника особи, яку будуть впізнавати. Відповідно до існуючих методичних рекомендацій, захисник має право перебувати лише в тій частині спеціально обладнаної кімнати (приміщення), де перебуватиме його підзахисний.

Після розміщення понятих, статистів і захисника **запрошують особу, яка підлягає пред'явленню для впізнання.** Цю особу також запрошує до кімнати один із присутніх понятих телефоном. Їй надається право обрати будь-яке місце серед статистів. Зазвичай обвинувачений (підозрюваний) перебуває неподалік, у сусідній кімнаті, однак його зустріч із учасниками слідчої дії повинна бути виключена повністю.

Коли присутні зайняли свої місця, на одязі статистів і особи, що пред'являється для впізнання, доцільно закріпити номерки у порядку зростання зліва направо. Такий тактичний прийом забезпечить однозначність під час проведення слідчої дії. Адже той, хто впізнає, розгубившись, цілком може по своєму вказати, справа чи зліва перебуває впізнана ним особа. Всі особи, які пред'являються для впізнання, повинні або стояти, або ж сидіти. Але в будь-якому випадку положення всіх осіб повинно бути ідентичним і значною мірою відповідати особливостям первинного спостереження.

Останньою до сусідньої кімнати (приміщення), відокремленої одностороннім склом, **запрошують особу, яка має впізнавати.** Цю особу повинен викликати телефоном один із понятих, які будуть у тій частині кімнати, де й особа, яка впізнає. Зайшовши до приміщення, ця особа, залежно від процесуального становища, попереджається про кримінальну відповідальність за давання завідомо неправдивих показань чи за відмову від давання показань, про що робиться відмітка у протоколі слідчої дії. Свідку (потерпілому) слідчий пропонує зайняти зручне для спостереження місце та через одностороннє скло уважно подивитися на людей, які перебувають у сусідній кімнаті.

Відповідно до вимог КПК України, тому, хто впізнає, пропонується вказати на особу, яку він упізнав, і пояснити, за якими саме ознаками. Про результати пред'явлення для впізнання поза візуальним спостереженням обов'язково повідомляють особу, яку пред'являли для впізнання, та інших учасників цієї слідчої дії, що перебувають з ним у одній кімнаті: статистів, понятих, захисників, працівника органу дізнання чи досудового слідства. Впізнаній особі, крім того, слідчий пропонує підвестися чи зробити крок уперед, після чого назвати своє прізвище, ім'я, по батькові.

Відповідно до вимог статей 85, 174, 176 КПК України, **складається протокол пред'явлення для впізнання поза візуальним спостереженням того,**

кого впізнають, який підписують всі учасники цієї слідчої дії. У протоколі доцільно зазначати псевдоніми особи, яка впізнавала, понятих, а, за необхідності, й статистів, що сприятиме забезпеченню їх безпеки у випадку, коли є реальна загроза їх життю, здоров'ю, житлу чи майну. Доцільно, щоб кожен учасник пред'явлення для впізнання поза візуальним спостереженням особи самостійно ознайомився зі змістом протоколу. Можливим є й інший варіант, коли слідчий чи хтось із присутніх працівників органів внутрішніх справ зачитує цей протокол вголос. На нашу думку, це тактичний прийом, передбачений статтею 85 КПК України. Необхідність його застосування виникає у деяких випадках, коли існує загроза знищення процесуального документа, пошкодження його зі сторони обвинуваченого (підозрюваного).

4. Тактика пред'явлення для впізнання інших об'єктів

Порядок пред'явлення для впізнання інших об'єктів загалом такий же, як і для впізнання живої особи, за винятком деяких особливостей.

Пред'явлення для впізнання трупа проводиться у випадках, коли невідома (не встановлена) особа загиблого. Якщо труп не буде впізнаний відразу (тобто під час огляду місця події), то слідчий повинен дати розпорядження адміністрації моргу вжити заходів для його збереження впродовж певного часу, щоб була можливість пред'явити для впізнання труп усім особам, які бажають з'ясувати, чи відомий їм загиблій. Слідчий і поняті в таких випадках можуть не бути присутніми, однак адміністрацію моргу слід попередити, що коли хто-небудь упізнає труп, то необхідно записати прізвище, адресу проживання того, хто впізнав, а також відомості про впізнаного і невідкладно повідомити про це слідчого. Отримавши таке повідомлення, слідчий виїжджає в морг, запрошує того, хто впізнає, і в присутності понятих складає протокол пред'явлення для впізнання. Труп пред'являється для впізнання, в тому ж одязі, який був на ньому під час виявлення. За необхідності потрібно зробити туалет трупа чи реставрацію обличчя (наприклад, у випадках, коли обличчя трупа спотворене чи піддалося гнилісним змінам). Інколи виникає необхідність пред'являти для впізнання частини трупа. Питання про можливість проведення такого впізнання вирішується за наявності на частинах трупа особливих прикмет. Якщо минув термін, упродовж якого тіло можуть зберігати в морзі, обов'язково слід провести фотознімання трупа (за правилами сигналітичного фотознімання), щоб надалі була можливість пред'явити для впізнання його фотографії.

Пред'явлення для впізнання предметів зазвичай відбувається в тих випадках, коли під час розслідування в розпорядження слідчого потрапляють предмети і є підстави вважати, що вони мають певний зв'язок із подією злочину. Розміщуючи предмети для впізнання, рекомендується з понятими узгодити питання про їх розташування, бажано біля кожного розмістити номер, провести їх фотографування, чимось накрити перед тим, як прийде той, хто буде впізнавати.

Впізнання за фотографіями проводиться в тому випадку, коли особа відсутня (померла, тяжко хвора, переховується тощо), але слідчий має її фотознімки. Після такого пред'явлення надалі можливе пред'явлення для впізнання жи-

вої особи (наприклад, якщо особа одужає, буде затримана). У практичній діяльності слідчих нерідко трапляються ситуації, коли той, хто впізнає, не може впізнати особу за фотознімком, однак без проблем робить це, побачивши особу.

Фотографія особи пред'являється для впізнання разом із не менш як трьома фотографіями інших осіб. Фотознімки не повинні відрізнятися за форматом, масштабом, мають бути чіткими, чорно-білими або кольоровими. Здебільшого фотознімки вибирають погрудні, розташування можна погоджувати з понятими, фотографії наклеюються, пронумеровуються і опечатуються. Пред'явлення для впізнання за фотографіями можливе шляхом створення фототаблиць (їх повинно бути не менше двох), на яких розміщують по чотири – шість фотографій. Такий спосіб може використовуватися в тому випадку, коли злочин учинено групою осіб. До протоколів пред'явлення для впізнання за фотографіями долучається довідка, у якій вказуються анкетні дані осіб, фотографії яких використовувалися для пред'явлення.

Пред'явлення для впізнання тварин у КПК України не регламентується, але, якщо виникає така необхідність, то процес пред'явлення потрібно здійснювати з використанням тих самих прийомів, що й за пред'явлення для впізнання предметів.

Хід і результати пред'явлення для впізнання фіксуються у протоколі з дотриманням вимог статей 85 і 176 КПК України. Протокол поділяється на вступну, описову та прикінцеву частини. Особливістю описової частини протоколу є те, що вона умовно поділена на дві частини: в першій фіксуються необхідні відомості про того, хто впізнає, вказуються необхідні дані про об'єкти, що пред'являються, характер освітлення, час початку та закінчення слідчої дії. Якщо для впізнання пред'являються живі люди, то в описовій частині протоколу вказуються: їхні прізвища, імена та по батькові; роки народження; зріст; колір волосся; подається опис вбрання та взуття. Якщо пред'являються для впізнання предмети, то вказуються їхні найменування, форми, кольори, матеріали та інші особливості. У другій частині фіксуються показання особи, яка впізнає, про результати впізнання.

У прикінцевій частині протоколу наводяться заяви та зауваження учасників слідчої дії з приводу її проведення. Протокол оголошує слідчий чи, за бажанням, може прочитати особисто кожний учасник, після цього його підписують поняті, учасник, присутні та слідчий.

Разом із основним способом фіксації – протоколом, хід і результати впізнання можна фіксувати за допомогою фото-, відеознімання чи звукозапису, що оформляється у вигляді додатка. Про їхнє застосування слідчий має повідомити всіх учасників слідчої дії та зробити відповідну позначку про це у протоколі. За допомогою фотознімання зазвичай фіксуються об'єкти, які пред'являють для впізнання. До моменту пред'явлення для впізнання їх фотографують разом, а після впізнання якогось із об'єктів його фотографують окремо від інших, а, за наявності індивідуальних ознак, їх фотографують детально.

ТЕСТ-КОНТРОЛЬ

1. У якій слідчій дії використовується метод ототожнення людини за ознаками зовнішності:

- а) в огляді особистих речей;
- б) на очній ставці;
- в) у пред'явленні для впізнання;
- г) у відтворенні обстановки і обставин події.

2. Назвіть основне завдання пред'явлення для впізнання:

- а) перевірка показань обвинуваченого;
- б) ототожнювання об'єкта за ідеальним відображенням;
- в) отримання даних про особу того, хто впізнає;
- г) уточнення показань того, хто впізнає.

3. Яку функцію виконує слідчий під час пред'явлення для впізнання:

- а) спостерігає за процесом пред'явлення об'єктів тому, хто впізнає;
- б) забезпечує процесуальний порядок проведення цієї слідчої дії;
- в) засвідчує правильність результатів пред'явлення об'єктів для впізнання;
- г) безпосередньо сприймає пред'явлені об'єкти.

4. Об'єктами пред'явлення для впізнання можуть бути:

- а) люди, предмети, рослини, тварини;
- б) особи (живі люди і трупи), речі, рослини, тварини;
- в) іноземці (їх трупи), знаряддя злочину, тварини;
- г) особи (живі люди і трупи), предмети, тварини.

5. Чи можна провести пред'явлення для впізнання у випадку, коли особа, яка впізнає, заявляє, що зможе впізнати об'єкт, але не вказує на його індивідуальні ознаки:

- а) так;
- б) ні;
- в) на розсуд начальника слідства;
- г) з дозволу прокурора.

6. У якому випадку можливе повторне пред'явлення для впізнання:

- а) коли особі, яка впізнає, не вдалося з першого разу впізнати особу;
- б) коли особу, яка впізнає, спеціально ознайомили з об'єктом, який підлягає пред'явленню для впізнання;
- в) коли особа, яка впізнає, заявляє, що не зможе впізнати об'єкт;
- г) коли особа, яка впізнає, свідомо не впізнавала об'єкт, будучи в цьому особисто зацікавлена.

7. Як називається форма впізнання, що здійснюється шляхом мисленнєвого відшукування та виокремлення на об'єкті ознак, які потім синтезуються в загальний образ:

- а) синтетична;
- б) органолептична;

- в) аналітична;
- г) аналогічна.

8. Скільки статистів потрібно підібрати для впізнання живої особи:

- а) не менше п'яти;
- б) не менше чотирьох;
- в) не менше трьох;
- г) не менше двох.

9. Під час якого пред'явлення для впізнання об'єкти можна пред'являти по одному:

- а) під час пред'явлення для впізнання предмета;
- б) під час пред'явлення для впізнання особи за фотографіями;
- в) під час пред'явлення для впізнання трупа;
- г) під час пред'явлення для впізнання тварини.

10. Який захід не входить в етап підготовки до проведення пред'явлення для впізнання:

- а) попередній допит підозрюваної особи;
- б) підбір об'єктів, серед яких буде проводитись впізнання;
- в) визначення місця проведення пред'явлення для впізнання;
- г) визначення часу проведення пред'явлення для впізнання.

11. Проведення якої слідчої дії є обов'язковою передумовою пред'явлення для впізнання:

- а) огляд місця події;
- б) допит особи;
- в) очна ставка;
- г) відтворення обстановки та обставин події.

12. Як правильно називають учасників слідчої дії, серед яких особа пред'являється для впізнання:

- а) спеціалісти;
- б) ті, хто впізнає;
- в) поняті;
- г) статисти.

13. Що не вказується в протоколі про осіб, яких пред'являють для впізнання:

- а) статура особи;
- б) у що була одягнута особа;
- в) зріст;
- г) колір очей.

14. Який із названих випадків не є підставою проводити пред'явлення для впізнання особи лише за фотознімками:

- а) особа, яку потрібно пред'явити для впізнання, переховується;
- б) особа, яку потрібно пред'явити для впізнання, померла;

- в) особа, яку потрібно пред'явити для впізнання, перебуває у СІЗО;
- г) особа, яку потрібно пред'явити для впізнання, тяжко хвора.

15. Чи потрібно залучати до пред'явлення для впізнання понятих:

- а) так, не більше одного;
- б) так, не менше двох;
- в) не потрібно;
- г) на розсуд слідчого.

16. Кого з перерахованих нижче осіб під час пред'явлення для впізнання живої особи запрошують до кабінету слідчого першими:

- а) понятих;
- б) статистів;
- в) працівників міліції;
- г) захисника.

17. У якій черговості запрошують у кабінет (приміщення) осіб під час пред'явлення для впізнання живої особи:

- а) поняті; особа, яка впізнає; статисти; особа, яка пред'являється для впізнання;
- б) статисти; поняті; особа, яка впізнає; особа, яку пред'являють для впізнання;
- в) поняті, статисти, особа, яку пред'являють для впізнання, особа, яка впізнає;
- г) особа, яку пред'являють для впізнання; поняті; особа, яка впізнає; статисти.

18. Чи попереджають особу, яка має процесуальний статус потерпілого, про кримінальну відповідальність перед проведенням пред'явлення для впізнання:

- а) так, за ст. 384 КК України;
- б) так, за статтями 384 і 385 КК України;
- в) так, за ст. 385 КК України;
- г) ні, не попереджають.

19. Що повинен зробити слідчий, коли особа, яка впізнає, під час проведення пред'явлення для впізнання особи вкаже на статиста:

- а) провести слідчу дію повторно;
- б) припинити проведення слідчої дії та викликати прокурора;
- в) продовжити проведення слідчої дії, а після її закінчення допитати цього статиста;
- г) провести після пред'явлення для впізнання очну ставку між статистом і тим, хто його впізнав.

20. Чи можливе пред'явлення для впізнання живої особи, коли перед цим її пред'являли для впізнання за фотознімком:

- а) ні;
- б) так, але за наявності на це дозволу суду;

в) так, але в тому випадку, коли її під час такого пред'явлення для впізнання не впізнали;

г) так, можливо.

21. Що є основним способом фіксації ходу і результатів проведення пред'явлення для впізнання:

а) постанова;

б) додаток;

в) протокол;

г) акт.

22. Який із перелічених випадків не є підставою для пред'явлення для впізнання живої особи:

а) особа, яка підлягає пред'явленню, не була раніше відома тому, хто впізнає, але він спостерігав її у зв'язку з подією злочину;

б) особа добре відома тому, хто впізнає, і вона підтверджує факт їх неодноразових зустрічей;

в) той, хто впізнає, знайомий з особою, яка пред'являється для впізнання, але не може повідомити про неї необхідні дані;

г) особа добре знайома тому, хто впізнає, але вона заперечує факт такого знайомства.

23. Кого з названих учасників пред'явлення для впізнання запрошують у кабінет, де проводиться слідча дія, останнім:

а) слідчого;

б) особу, яка буде впізнавати;

в) особу, яку будуть впізнавати;

г) понятих.

24. В якій частині кімнати перебуватиме захисник особи, яку впізнаватимуть, під час пред'явлення для впізнання поза візуальним спостереженням:

а) в тій частині, де буде слідчий

б) в тій частині, де буде особа, яка впізнає

в) в тій частині, де будуть статисти

г) в тій частині, де він сам собі вибере місце

ЗРАЗОК ОПИСОВОЇ ЧАСТИНИ ПРОТОКОЛУ ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ (живої особи)

Описувати осіб, які пред'являються для впізнання, можна у довільній послідовності. Слідчий обов'язково повинен знати адресу місця проживання вказаних осіб. Крім того, якщо особа, яка буде впізнавати, під час допиту описала колір волосся чи очей особи, то в описовій частині протоколу щодо кожної особи такі дані теж потрібно вказати.

1. Роганов Іван Степанович, 1980 р.н., зріст приблизно 181 см., волосся темно-коричневого кольору, одягнутий у синій спортивний костюм, взутий у білі кросівки з синіми вставками.

2. Вернигора Володимир Іванович, 1982 р.н., зріст приблизно 178 см., волосся чорного кольору, одягнутий у сірий спортивний костюм, взутий у сірі кросівки з чорними вставками.

3. Дроздов Михайло Вікторович, 1980 р.н., зріст приблизно 180 см., волосся темно-коричневого кольору, одягнутий у спортивний костюм темно-синього кольору, взутий у білі кросівки з чорними вставками.

4. Степаненко Степан Сергійович, 1978 р.н., зріст приблизно 182 см., волосся темно-коричневого кольору, одягнутий у синій спортивний костюм, взутий у сині кросівки з білими вставками.

Перед пред'явленням для впізнання слідчий запропонував Дроздову М. В. зайняти будь-яке місце серед статистів. На дану пропозицію він погодився і виявив бажання сісти крайнім зліва. Таким чином, особи, які пред'являються для впізнання, розмістилися зліва направо у такому порядку: Дроздов – Роганов – Степаненко – Вернигора.

Після цього слідчий телефоном запросив у кабінет свідка Голик. Перед пред'явленням для впізнання її було попереджено про кримінальну відповідальність, передбачену статтями 384 і 385 КК України (підпис гр-ки Голик).

На пропозицію слідчого уважно оглянути осіб, які стоять (сидять) навпроти неї, та сказати, чи немає серед них особи, про яку вона давала показання раніше, громадянка Голик заявила, що впізнає особу, яка стоїть (сидить) крайньою зліва. На прохання слідчого сказати, за якими ознаками вона його впізнала, Голик повідомила, що за рисами обличчя, формою голови, характерною зачіскою, формою носа.

Після цього слідчий попросив особу, на яку вказала Голик, встати і назватися. Впізнаний чоловік встав та повідомив, що його звати Дроздов Михайло Вікторович.

ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ ТА ВИЙМКИ

1. Поняття обшуку, його завдання та види

Вчинивши злочин, злочинці зазвичай намагаються знищити або приховати знаряддя злочину, речі, здобуті злочинним шляхом, предмети зі слідами злочину. Своєчасне та повне виявлення і вилучення всього цього має велике значення для викриття винних і встановлення об'єктивної істини у кримінальній справі. Саме обшук і виймка дозволяють слідчому досягнути під час виконання цих завдань вагомих результатів.

Обшук – *обґрунтована доказами, що є в справі, слідча дія, суть якої полягає у примусовому обстеженні приміщень і споруд, ділянок місцевості, інших об'єктів та окремих громадян із метою виявлення та вилучення знарядь злочину, речей і цінностей, здобутих злочинним способом, а також предметів і документів, що мають значення для встановлення істини у справі.* Обшук, як і виймка, може проводитися тільки після порушення кримінальної справи і за наявності достатніх для цього підстав.

Порядок його проведення регламентується статтями 177, 179–186, 189 КПК України. Від інших слідчих дій обшук відрізняється своїм примусовим і пошуковим характером.

Примусовий характер полягає в тому, що обшук може бути здійснено без згоди обшукуваної особи. Під час обшуку слідчий має право відчиняти зачинені приміщення і сховища, якщо власник відмовляється це зробити сам. Здійснення обшуку пов'язане з вторгненням у сферу особистих інтересів особи, а також із певним обмеженням конституційних прав громадян на недоторканість особи та житла і тому потребує суворого дотримання регламентованого законом порядку проведення цієї слідчої дії.

Пошуковий характер полягає в тому, що насамперед ця слідча дія спрямована на відшукання матеріалізованої інформації, яка стосується події злочину та має значення для повного, всебічного та об'єктивного розслідування справи. Особливість у тому, що слідчий не має вичерпної інформації про об'єкт пошуку та його місцезнаходження. Зазвичай об'єкт пошуку слідчому конкретно невідомий, він має про нього загальне уявлення, однак їхнє місце приблизно відоме.

Підставою для прийняття слідчим рішення про проведення обшуку є *наявність достатніх даних*, які дозволяють йому вважати, що у певному місці або у певної особи є певна річ або предмет, які мають значення для розслідування справи, або переховується особа, яка вчинила злочин.

Достатніми даними є відомості, що містяться у показаннях свідків, потерпілих, підозрюваних, обвинувачених, у протоколах інших слідчих дій, заявах і повідомленнях громадян, а також отримані під час оперативно-розшукової діяльності.

Відповідно до положень чинного законодавства, процесуальною підставою для обшуку є мотивована постанова суду, що виноситься на підставі подання слідчого, санкціонованого прокурором чи його заступником.

Відповідно до ч. 6 ст. 177 КПК України, у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, обшук може здійснюватись за постановою слідчого, але з обов'язковим повідомленням прокурора протягом доби про проведення обшуку та його результати.

До цих випадків насамперед можна належать такі:

1) особу, яка вчиняє або тільки-но вчинила злочин, затримано на «гарячому», і зволікання з проведенням обшуку може призвести до приховування чи знищення його співучасниками або іншими особами речових доказів чи інших викривальних предметів або документів;

2) необхідність термінового обшуку з'ясовується під час огляду місця події чи іншої слідчої дії;

3) обшук є необхідним для виявлення і затримання злочинця, який, наймовірніше, перебуває у житловому приміщенні чи прибудовах, що належать громадянам. Зволікання з обшуком може призвести до втечі розшукуваної особи;

4) в результаті оперативно-розшукових заходів отримано достатні дані про те, що в певному місці або в певній особі є важливі для справи речі чи документи, які в будь-який момент можуть бути сховані, продані чи передані іншим особам, що надалі значно ускладнить розслідування злочину;

5) необхідність у терміновому проведенні обшуку виникла через перебування слідчого на значній відстані від населеного пункту, де розташовано суд (наприклад, у відрядженні), і для отримання дозволу необхідно багато часу.

Обшук нерідко супроводжується такою мірою процесуального примусу, як накладення арешту на майно, що виражається в забороні особі, у якої описано майно, розпоряджатися ним.

Безпосередньо під час обшуку **вирішуються такі завдання:**

1) відшукати і вилучити предмети, що були знаряддям чи засобом вчинення злочину;

2) відшукати і вилучити предмети чи документи, що мають доказове значення;

3) виявити розшукуваного чи труп, а також матеріали, що характеризують цю особу і полегшують її розшук;

4) виявити майно, що забезпечить компенсацію завданої злочинцем шкоди чи можливу конфіскацію;

5) виявити майно, що знаходиться в незаконному обігу або зберігається з порушеннями встановлених вимог.

Обшук також може проводитися з метою виявлення особи, яку незаконно позбавили волі (викрали), а також під час розшуку злочинця, який втік із-під варти або переховується від слідства чи суду.

Основною підставою для класифікації обшуків є його об'єкт, тобто те, що підлягає примусовому дослідженню для виявлення матеріалізованої інформації щодо події злочину та інших обставин справи.

У зв'язку з цим у криміналістиці розрізняють такі **види обшуків**:

- 1) обшук житлових і нежитлових приміщень (квартири, будинки, сховища, службові кабінети, гаражі, підсобні приміщення тощо);
- 2) обшук ділянок місцевості (подвір'я, садові ділянки, підсобні господарства, території установи);
- 3) обшук особи (ст. 184 КПК України);
- 4) обшук транспортного засобу.

У криміналістичній літературі подано класифікацію обшуків за розшукуваним об'єктом:

- 1) пошук і виявлення речей, документів, цінностей, інших предметів;
- 2) пошук і виявлення людей;
- 3) пошук і виявлення трупів і їх частин.

Крім того, за послідовністю проведення розрізняють первинні та повторні обшуки, а за способом організації проведення – одиничні та групові (одночасні).

Повторний обшук проводиться в тому самому місці й у тих самих осіб за наявності вагомих для цього підстав. Такою підставою може бути інформація про наявність невиявленого тайника і про те, що розшукувані об'єкти, які раніше були відсутні на місці проведення первинного обшуку, туди доставлені зараз.

Груповий обшук – це проведення декількох обшуків у одній кримінальній справі у різних осіб, у різних місцях, але в той самий час. Його часто застосовують у розслідуванні злочинів, учинених організованими злочинними групами чи групою осіб, він створює ефект раптовості й нерідко призводить до отримання позитивних результатів. Мета групового обшуку визначається завданнями розслідування конкретного злочину, а об'єкт пошуку значною мірою залежить від виду злочину.

2. Тактика обшуку

Обшук, як будь-яка слідча дія, складається з трьох етапів – підготовчого, робочого та заключного. Ефективність обшуку багато в чому залежить від підготування до його проведення.

Основними елементами підготування до проведення обшуку є:

- 1) вивчення матеріалів кримінальної справи;
- 2) збір орієнтовної інформації;
- 3) визначення кола учасників обшуку;
- 4) підготування необхідних науково-технічних засобів;
- 5) планування обшуку.

Вивчення матеріалів кримінальної справи дає можливість визначити наявність підстав для прийняття слідчим рішення провести обшук. Збір орієнтовної інформації відбувається за трьома основними напрямками:

- 1) про особу обшукуваного та осіб, які з ним проживають;
- 2) про шуканий об'єкт;
- 3) про місце, де буде проводитися обшук.

Стосовно обшукуваної особи **насамперед необхідно отримати такі установчі дані**: прізвище, ім'я та по батькові, рік народження, сімейний стан, освіту, професію, місце роботи, наявність судимості.

Важливо також, ким ця особа є у розслідуваній справі – обвинуваченим чи її родичем, товаришем по роботі чи для спільного проведення вільного часу, особою, якій не цікава доля обвинуваченого. З огляду на цю інформацію слід будувати тактику проведення обшуку, склад учасників.

Також необхідно з'ясувати склад сім'ї обшукуваного, наявність близького друга, подруги, батьків, де він може сховатися сам чи сховати речі або документи, що мають значення для слідства. Особливо важливою у зв'язку з цим є інформація про зв'язки обшукуваного: з ким він товаришує, хто до нього ходить, до кого він ходить, з ким і де проводить вільний час, яке має хобі, чим займається. Всі ці відомості повинні бути використані для побудови версій про те, де, в кого, в якому місці (місцях) можуть знаходитись шукані об'єкти, які й де можуть бути обладнані тайники, хто може про них знати.

Також із метою забезпечення безпеки учасників обшуку слід з'ясувати, чи є в місці, де планується проведення обшуку, зброя, яка саме і чи є на неї відповідний дозвіл.

Відомості про шуканий предмет повинні формуватися, зважаючи на їх вид: знаряддя злочину, зброя, предмет, документ, особа, труп. Про предмети потрібно отримати відомості, до яких входять: назва предмета і його призначення, форма, розмір, матеріал, колір, індивідуальні ознаки. Важливим також є знання приблизної кількості шуканих предметів. Зважаючи на характеристику предмета, слід висувати версії про те, в якому місці його можна сховати, чи можна його розібрати та сховати частинами, змінити його форму, розмір, зовнішній вигляд. Знання природи предмета слід брати до уваги і під час виявлення слідів, що свідчать про знищення самого предмета.

Якщо об'єктом пошуку є особа чи труп, то з'ясовують такі відомості: опис зовнішнього вигляду людини (трупа), до якого входять анатомічні ознаки (стать, вік, зріст, статура, особливі прикмети), одяг та супутні речі. Таку інформацію можна отримати з матеріалів кримінальної справи, медичних документів, фотознімків чи відеозаписів, криміналістичних обліків.

До процесу **збирання орієнтовної інформації про місце обшуку** належить установлення: а) точної адреси; б) типу споруди, приміщення чи ділянки місцевості, їхніх особливостей та призначення; в) можливих шляхів підступу до приміщення та виходу із нього; г) внутрішнього планування; д) кількості вікон і куди саме вони виходять, кількості дверей у приміщенні; е) наявності підсобних приміщень, підвалів, горищ, балконів; є) наявності меблів, механізмів та інших предметів інтер'єру; ж) кількості осіб, які проживають чи працюють на об'єкті; з) режиму роботи об'єкта чи розпорядку дня осіб, що там проживають; і) наявності собаки.

З огляду на роль, яка виконується під час проведення обшуку, його учасники поділяються на дві групи: ті, які проводять обшук, і ті, які присутні під

час його проведення. До першої групи належать слідчий і працівники міліції, які допомагають йому проводити обшук, а також спеціалісти. Допомога спеціалістів під час обшуку полягає в застосуванні спеціальних пошукових пристроїв і засобів; у виконанні доручень, що потребують спеціальних знань і навичок; у консультуванні в питаннях дотримання правил безпеки під час обшуку; у рекомендаціях про перевірку місць можливого зберігання предметів; у рекомендаціях щодо вилучення окремих об'єктів, поводження з ними та упакування.

До осіб, які присутні під час проведення обшуку, належать: поняті; особа, у житлі якої проводиться обшук (або повнолітній член її сім'ї); представник житлово-експлуатаційної контори; представник вищої організації, якщо обшук відбувається у службовому приміщенні тощо.

Всю підготовчу роботу потрібно виконати таким чином, щоб не було розголошено намір слідчого та обшук був раптовим. Зважаючи на це, визначається час обшуку. Бажано обирати для цього такий день і годину, коли: найбільш вірогідна наявність у місці обшуку об'єктів, що розшукуються; найсприятливіші умови для обшуку; важко протидіяти обшуку зі сторони зацікавлених осіб. Таким моментом, як свідчить практика, найчастіше буває ранок, оскільки, з одного боку, слідчий має достатньо часу для обшуку і може використати всі переваги денного часу, а з іншого – обшукувана особа чи хтось із її повнолітніх членів сім'ї у цей період удома.

Робочий етап обшуку поділяють на три стадії, що послідовно змінюють одна одну: попередня стадія, загальний огляд об'єкта обшуку, детальний огляд і пошук.

На попередній стадії можна використати такі тактичні прийоми:

- 1) транспортні засоби, на яких прибули особи, які проводять обшук, потрібно залишити на певній відстані від місця обшуку;
- 2) скупчення біля місця обшуку значної кількості людей повинно відбуватися поступово та без зайвого шуму;
- 3) якщо в будинку є ліфт, слід підніматися на декілька поверхів вище, а потім пішки спускатися на потрібний поверх. Рекомендується частині учасників підніматися ліфтом, а решті – йти сходами;
- 4) крізь дверний просвіт має бути видима лише одна людина з тих, хто прийшов; бажано, щоб це була особа, знайома обшукуваному;
- 5) якщо обшук проводиться у комунальній квартирі, слід телефонувати сусідам обшукуваного, а не самому обшукуваному;
- 6) за вікнами і другим виходом (якщо він є) та входом слід установити спостереження;
- 7) для уникнення інцидентів, що заздалегідь підготовлені обшукуваними (імітація непритомності, серцевого нападу, хвороби тощо), потрібно подбати про понятих і до місця обшуку приходити вже з ними;
- 8) слід провести попередній інструктаж осіб, які беруть участь в обшуку, про правила поведінки у приміщенні, де буде проводитись обшук.

Зайшовши в приміщення, слідчий називає себе, пред'являє посвідчення, оголошує обшукуваній особі про мету свого прибуття і пред'являє постанову про проведення обшуку. Після цього з'ясовується особа обшукуваного, їй роз'яснюють права та обов'язки (про що робиться позначка у протоколі), також роз'яснюють право слідчого примусово відчиняти закриті приміщення чи сховища. У цей час один із працівників міліції разом із понятим оглядає приміщення та прилеглу територію і докладає зусиль, щоб унеможливити спроби зацікавлених осіб подати сигнал, зателефонувати, сховати, викинути чи знищити якісь предмети, що можуть зацікавити слідчого.

Роз'яснивши, присутнім їхні права та обов'язки, слідчий повідомляє обшукуваному, для виявлення якого роду об'єктів проводиться обшук, і пропонує добровільно видати розшукуване. Якщо є підстави вважати, що присутні ховають розшукуване при собі, проводиться особистий обшук.

Якщо названі слідчим об'єкти особа видає добровільно, то обшук може продовжитися тільки у тих випадках, коли слідчий має підстави вважати, що обшукуваний видав не всі предмети та речі, які розшукуються.

Рекомендується обійти та оглянути всі приміщення, що підлягають обшуку, з метою встановлення приблизного обсягу пошукових дій, висунення пошукових версій, вирізнення найвірогідніших місць зберігання об'єктів чи облаштування схованки, розподілу ділянок обшуку між членами групи. На оглядовій стадії слідчий з'ясовує, які приміщення належать особисто обшукуваному і членам його сім'ї, чи наявні ключі від дверей. На цій стадії встановлюються можливі зв'язки між характером об'єкта пошуку і можливостями його приховання в конкретних умовах, у такому разі частина предметів обґрунтовано може бути вилучена з пошуку.

На стадії детального обшуку слідчому доцільно дотримуватися послідовності в пошукових діях. Місце обшуку умовно поділяється на ділянки, встановлюється черговість їх обстеження. Насамперед оглядають місця загального користування і місце, куди передбачається розміщувати вже оглянуті чи вилучені речі. Потім проводиться огляд ділянок, де потрібно здійснити значні роботи (розкопування, розбирання підлоги, стіни тощо). Такого роду пошукові роботи проводять лише за наявності достатніх підстав, отриманих на основі оперативно-розшукових даних чи за результатами застосування науково-технічних засобів.

Залежно від кількості учасників застосовуються методи одиничного чи групового пошуку. Якщо для проведення пошуку визначено одну людину, то нею повинен бути сам слідчий, оскільки це найбільш відповідальна робота. Якщо учасників пошуку декілька, то обшук можна проводити разом чи окремо. За обшуку разом більш досвідчений працівник проводить пошукові роботи, а інші виконують технічні, допоміжні операції. За обшуку окремо слід обрати напрям переміщення – паралельний чи зустрічний. Перший спосіб переміщення зручний в тому випадку, коли обшукується велике за площею приміщення чи територія. В іншому ж випадку слід застосовувати зустрічний пошук.

За характером дій, що можуть здійснюватися з обшукуваними предметами, розрізняють обслідування без порушення їхньої цілісності та обслідування, пов'язане з руйнуванням їхніх окремих частин. Щодо другого випадку, то тут необхідно мати достатні підстави вважати, що там може щось бути, або на таких об'єктах виявлено демаскувальні ознаки.

Демаскувальними ознаками місць переховування можна назвати:

- 1) відсутність пилу і бруду в пазах між дошками в підлозі чи між паркетними елементами;
- 2) кріплення новими гвинтами, гвіздками чи свіжопофарбовані окремі частини підлоги;
- 3) ввігнутості чи опуклості окремих частин стін;
- 4) різна люмінесценція окремих частин стіни тощо.

Під час обшуку недопустимі репліки з боку тих, хто обшукує. Залежно від обраної тактики, обмін інформації повинен відбуватися за допомогою умовних знаків або ж тихої розмови.

Детальна стадія також охоплює вирішення питань про стосунок до справи результатів обшуку. Найпростіше вирішити це питання, коли точно відомі прикмети розшукуваної речі (наприклад, мобільний телефон певної марки, з серією та номером). У таких випадках достатньо лише переконатися, що знайдена річ має вже відомі ідентифікаційні ознаки. Коли шукається якась визначена річ, але слідчому відомі лише її родові ознаки, вилученню підлягають усі виявлені предмети, що мають такі ознаки (наприклад, під час пошуку викрадених ювелірних виробів вилучаються будь-які виявлені в місці обшуку ювелірні вироби).

Необхідність вилучити під час обшуку деякі предмети може залежати і від перебігу самого обшуку (наприклад, під час обшуку особа починає себе підозріло вести щодо якогось конкретного предмета, невпевнено пояснює щось стосовно нього, виявлено підозріле компонування предметів на місці обшуку, знайдено предмет, котрий не відповідає особі обшукуваного, певна річ незвичним чином зберігається тощо).

Проведення обшуку може характеризуватися як конфліктністю, так і безконфліктністю ситуації. Специфіка обшуку визначає необхідність вирізнення таких двох систем тактичних прийомів:

- 1) тактичні прийоми, спрямовані на спілкування з обшукуваним;
- 2) тактичні прийоми, спрямовані на провадження пошукових дій.

У межах системи тактичних прийомів спілкування з обшукуваним застосовують тактичні комбінації, що спрямовані:

- на усунення перешкод і протидії з боку обшукуваного;
- на стимулювання обшукуваного до спілкування зі слідчим;
- на встановлення психологічного контакту з обшукуваним та отримання від нього пошукової інформації.

З метою пошукових дій можуть бути запропоновані такі тактичні комбінації:

- пошук об'єктів, що зберігаються без спеціального маскування (на видних місцях);

- пошук видозмінених або знищених об'єктів;
- пошук об'єктів, що зберігаються у спеціальних схованках або інших недоступних місцях.

Особистий обшук особи зазвичай проводиться під час її затримання чи поміщення під варту. Водночас, якщо під час обшуку в слідчого виникнуть обґрунтовані підозри, що хтось із тих, хто є у приміщенні, ховає при собі предмети чи документи, які мають значення для справи, слідчий має право провести її особистий обшук. Для цього він виносить окрему постанову і за загальним тактичним правилом обшуку спочатку пропонує особі добровільно видати шукане. Особа, яка проводить такий примусовий обшук, та поняті повинні бути тієї ж статі, що і обшукувана особа. Якщо справа стосується обшуку лежачого хворого та його ліжка, а також особи, на тілі якої є медичні бинти чи гіпс, то в такому разі необхідна присутність лікаря.

3. Тактика проведення виїмки

Виїмка – слідча дія, яка проводиться у випадках необхідності вилучення лише певних предметів чи документів, коли точно відомо, де і в кого вони знаходяться. Слід мати на увазі, що слідчий може і не знати точного місця знаходження предмета чи документа, але мати інформацію, що необхідний об'єкт є в певній установі, організації, будинку чи квартирі. Процесуальний порядок її проведення регламентується статтями 178–184, 186, 187¹, 188, 189 КПК України.

Проведення виїмки не потребує санкції прокурора чи дозволу суду, вона проводиться на підставі вмотивованої постанови слідчого. Винятком є виїмка матеріальних носіїв секретної інформації та документів, що містять банківську таємницю, яка проводиться за вмотивованою постановою судді й у порядку, погодженому з керівником установи.

За загальним правилом під час виїмки повинна бути присутня особа, у володінні або користуванні якої перебувають об'єкти, що підлягають вилученню, або повнолітні члени її сім'ї, а також не менше двох понятих. Якщо виїмка відбувається на підприємстві, установі чи організації, то вона повинна бути узгоджена з її керівником (начальником).

Виїмку готують та здійснюють, зважаючи на: місце, де вона буде проводитися; характер об'єктів, що будуть вилучатися; спеціалістів і учасників виїмки; інші конкретні умови, які багато в чому визначаються тактичними прийомами виїмки. Існують загальні тактичні прийоми, що мають значення у проведенні будь-якої виїмки – *підготовленість і раптовість*.

Підготування до проведення виїмки має на меті з'ясувати такі питання:

- 1) де, в кого і коли повинна бути проведена виїмка;
- 2) хто буде учасником її проведення;
- 3) що конкретно вилучатиметься.

Вирішення цих питань залежить від тих матеріалів, які є в розпорядженні слідчого, а також від конкретної слідчої ситуації, особливостей документів чи предметів, що підлягають вилученню. Готуючись до проведення виїмки, слідчий може:

- вивчити діловодство та бухгалтерську документацію відповідного підприємства, установи чи організації;
- ознайомитися з продукцією, що випускає підприємство;
- отримати консультацію бухгалтерів, технологів, економістів;
- визначити ступінь таємності документів, що передбачається вилучити.

Виїмка, за загальним правилом, повинна бути несподіваною для того, в кого вона буде проводитись. Якщо раптовість відсутня, то її ефективність зменшується, а в деяких випадках взагалі зводиться до нуля. У разі добровільної видачі об'єктів виїмки можливий огляд того місця, де цей об'єкт знаходився. Незалежно від значення для справи, що розслідується, виїмці підлягають об'єкти, які заборонено використовувати без відповідного дозволу чи їх вільний обіг узагалі заборонений.

У випадках, коли особа приховує документи чи предмети, що підлягають вилученню, або протидіє проведенню виїмки, слідчий замість неї здійснює обшук із подальшим повідомленням про це прокурора або його заступника. У цьому разі слідчий виносить постанову про проведення обшуку від свого імені та складає протокол обшуку. Крім того, може бути проведено особистий обшук такої особи.

Детальний огляд об'єктів, що вилучаються, здійснюється на місці виїмки. Коли ж їх детальний огляд потребує технічних засобів, знань спеціалістів, багато часу, він проводиться в іншому місці (наприклад, службовому кабінеті слідчого) як самостійна слідча дія.

Результати обшуку чи виїмки фіксуються в протоколі слідчої дії (статті 85 і 188 КПК України). Додатковими способами фіксації є фото-, відеознімання, складання плану, схем, креслень. Протокол обшуку чи виїмки складається у двох примірниках і містить вступну, описову та прикінцеву частини. Опис вилучених під час обшуку чи виїмки предметів або документів може оформлятися у вигляді окремого документа, що є невід'ємною частиною протоколу слідчої дії. Такий опис теж складається у двох примірниках.

Обидва примірники протоколу та опису вилучених предметів підписують слідчий, особа, в якій проводився обшук (виїмка), поняті та інші запрошені учасники слідчої дії. Один примірник протоколу та опису вилучених предметів (якщо його склали на окремому аркуші) вручають особі, в якій проводився обшук або виїмка, а в разі її відсутності – повнолітньому членові сім'ї, представнику ЖЕКу (місцевої ради народних депутатів) чи представникові установи, підприємства, організації.

Протокол обшуку (виїмки) є джерелом доказів тільки у тих випадках, коли він складений із дотриманням усіх вимог закону. Щодо кожного предмета, який підлягає вилученню, повинно бути зазначено, в якому саме місці й за яких об-

ставин його було виявлено. У протоколі необхідно зазначити загальні та окремі ознаки виявлених предметів (назву, розмір, вагу, колір, маркування, позначки, номери, пошкодження тощо). Завдання слідчого полягає в тому, що він повинен охарактеризувати та індивідуалізувати вилучений предмет, зафіксувати прикмети та особливості, що дають змогу відрізнити його від інших подібних предметів, унеможливити підміну. В описі вилучених предметів не варто вказувати ті ознаки, які можуть виявитися несправжніми.

Якщо з місця обшуку чи виїмки вилучають значну кількість речей або документів і їх огляд на місці проведення обшуку (виїмки) є неможливим, їх запаковують та опечатають без огляду та детального опису в протоколі. У таких випадках огляд вилучених предметів і документів здійснюють в кабінеті слідчого з дотриманням вимог статей 190 і 191 КПК України.

Фотознімки, відеокасети, схеми, плани та малюнки використовують як додаток до протоколу. У протокол обов'язково заносять всі заяви і зауваження присутніх під час обшуку (виїмки) осіб, зроблені з приводу тих чи інших дій слідчого.

Загальним завданням фотознімання під час обшуку є фіксація:

- а) місця обшуку;
- б) місць перебування шуканих об'єктів, у тому числі схованок;
- в) виявлених предметів, документів, трупів тощо.

Перевагою використання відеозапису в цьому випадку є можливість одночасно зафіксувати зорову і звукову інформацію.

ТЕСТ-КОНТРОЛЬ

1. У чому полягає примусовий характер проведення обшуку:

- а) обшук може бути здійснено без відповідної згоди на це прокурора;
- б) без відповідної згоди на це суду;
- в) без згоди на це обшукуваної особи;
- г) з незначними порушеннями порядку, визначеного кримінально-процесуальним законом.

2. Пошуковий характер обшуку полягає у тому, що:

- а) слідчий точно знає, що потрібно шукати;
- б) слідчий не має вичерпної інформації про об'єкт пошуку та його місце-знаходження;
- в) слідчий має вичерпну інформацію про місцезнаходження об'єкта;
- г) слідчий повинен обов'язково щось знайти під час обшуку.

3. Що не вважається достатніми даними для проведення обшуку:

- а) відомості, що містяться у показаннях свідків;
- б) відомості, що містяться у показаннях потерпілих;
- в) відомості, що містяться в протоколах слідчих дій;
- г) відомості, які отримано із засобів масової інформації.

4. До завдань, які вирішуються під час проведення обшуку, не належить:

- а) пошук та вилучення предметів, що були знаряддям вчинення злочину;
- б) виявлення розшукуваного злочинця;
- в) з'ясування важливої для слідчого інформації;
- г) виявлення предметів, що перебувають у незаконному обігу.

5. Що є завданням, яке вирішується безпосередньо під час обшуку:

- а) встановлення часу вчинення злочину;
- б) виявлення майна, що забезпечить компенсацію завданих злочином збитків;
- в) виявлення свідків злочину;
- г) з'ясування, хто проживає у місці, де буде проводитися обшук.

6. Як називається обшук, який проводиться в одній справі одночасно в різних осіб і в різних місцях:

- а) масовий;
- б) одноособовий;
- в) груповий;
- г) запланований.

7. Який обшук слід провести, коли слідчий отримав інформацію, що в місці, де вже відбувався обшук, є невиявлений тайник:

- а) первинний;

- б) комплексний;
- в) додатковий;
- г) повторний.

8. Який обшук слід провести, коли отримано інформацію, що на місце, де вже відбувався обшук, перенесли розшукувані речі:

- а) груповий;
- б) первинний;
- в) повторний;
- г) детальний.

9. Чим відрізняється обшук від слідчого огляду:

- а) оформленням слідчої дії протоколом;
- б) залученням понятих;
- в) примусовим характером обстеження об'єктів, які цікавлять слідство;
- г) отриманням доказової інформації.

10. Що не входить у підготовчий етап до проведення обшуку:

- а) планування обшуку;
- б) вивчення матеріалів кримінальної справи;
- в) пошук речових доказів;
- г) визначення кола учасників обшуку.

11. Чи має право слідчий під час обшуку відкривати приміщення, сховища, зачинені тайники, сховища:

- а) так;
- б) ні;
- в) за наявності постанови суду;
- г) за згодою всіх учасників обшуку.

12. Яка з названих стадій не належить до робочого етапу проведення обшуку:

- а) підготовча;
- б) попередня;
- в) загальний огляд об'єкта обшуку;
- г) детальний огляд і пошук.

13. Який із тактичних прийомів на попередній стадії обшуку вказаний неправильно:

- а) транспортні засоби, на яких прибули особи, які проводять обшук, потрібно залишити на певній відстані від місця обшуку;
- б) скупчення біля місця обшуку повинно відбуватися поступово;
- в) в будинку, де є ліфт, всі учасники обшуку мають підніматися до місця обшуку ліфтом;
- г) за вікнами квартири, де проводиться обшук, слід встановити спостереження.

14. У скількох екземплярах відображаються перебіг та результати обшуку чи виїмки:

- а) у одному примірнику протоколу
- б) у двох примірниках протоколу
- в) у трьох примірниках протоколу
- г) по одному примірнику протоколу і постанови

15. Що не є завданням фотозйомки під час обшуку:

- а) фіксація учасників слідчої дії;
- б) фіксація місця обшуку;
- в) фіксація місць зберігання виявлених предметів;
- г) фіксація виявлених предметів.

16. Яку слідчу дію потрібно провести слідчому, якщо необхідно отримати визначені предмети і документи, місцезнаходження яких точно відоме:

- а) обшук;
- б) виїмку;
- в) особистий обшук;
- г) накладення арешту на майно.

17. Які з названих тактичних прийомів мають значення під час виїмки:

- а) невідкладність і поступовість;
- б) підготовленість та раптовість;
- в) об'єктивність і повнота;
- г) законність і послідовність.

18. Чи має право слідчий замість виїмки, потрапивши в приміщення, провести обшук:

- а) не має;
- б) має, якщо отримав згоду особи, у якої хотів провести виїмку;
- в) має, якщо особа приховує предмети і протидіє проведенню виїмки;
- г) має, якщо повідомив про це прокурора.

ЗРАЗОК ОПИСОВОЇ ЧАСТИНИ ПРОТОКОЛУ ОБШУКУ

(обшук у квартирі)

Слідчий ... оголосив про мету свого прибуття і запропонував видати перелічені в постанові про проведення обшуку від _____ 20__ р. предмети, а саме: мобільний телефон марки «Самсунг» та ноутбук марки «Акер». Громадянин (П.І.П.) на цю пропозицію заявив, що вказаних предметів у нього немає і про їх місцезнаходження він нічого не знає.

У зв'язку з відмовою видати шукані речі у квартирі, де проживає гр. (П.І.П.), за адресою: м. Львів, вул. Городницька, буд.18, кв. 3, проведено обшук.

Під час обшуку в серванті, який знаходився в житловій кімнаті квартири, на нижній полиці виявлено мобільний телефон марки «Самсунг» моделі SGY-X630. Вказаний мобільний телефон був у використанні, має корпус темно-синього кольору з численними подряпинами, IMEI 359288/01/321097/9, серійний номер T345YU542B. На момент вилучення мобільний телефон був вимкнений. Він обладнаний батареєю з серійним номером SU38Y1GT15/1 – та SIM-картою мобільного оператора «Київстар» № 88480 03885 78965 9320F.

Більше нічого не виявлено. Виявлений під час обшуку мобільний телефон марки «Самсунг» пред'явлено понятим і всім присутнім. З цього приводу гр. (П.І.П.) заявив, що цей мобільний телефон належить йому. Це подарунок його товариша (П.І.П.) на день народження.

Виявлений мобільний телефон марки «Самсунг» вилучено, поміщено в поліетиленовий пакет, перев'язано синтетичною ниткою білого кольору, кінці якої скріплені биркою із цупкого паперу білого кольору. На бирку нанесено відбиток печатки «Для пакетів», вона підписана слідчим і понятими, а також вказана дата вилучення і зроблено запис: «Мобільний телефон, виявлений проведення обшуку (дата) за адресою ...».

ТАКТИКА ВІДТВОРЕННЯ ОБСТАНОВКИ ТА ОБСТАВИН ПОДІЇ

1. Поняття відтворення обстановки та обставин події, його основні завдання і види

Розслідування злочину – це настільки складний процес, що під час його здійснення необхідно застосовувати майже всі методи пізнання, які використовує людина у своїй практичній діяльності. Одним із таких методів пізнання у діяльності слідчого є відтворення обстановки та обставин події.

Відтворення обстановки і обставин події – слідча дія, сенс якої полягає в тому, що з метою перевірки і уточнення результатів допиту чи даних, отриманих під час огляду та інших слідчих дій, слідчий може виїхати на місце події та в присутності понятих, а в разі необхідності – за участю спеціаліста, свідка, потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого відтворити обстановку та умови, в яких могли відбуватися ті чи інші події. Процесуальний порядок її проведення регламентується ст. 194 КПК України.

Найчастіше відтворення обстановки та обставин події здійснюється з метою з'ясування:

- чи могла конкретна особа за певних умов сприйняти ту чи іншу подію, об'єкт;
- чи могла особа виконати певні дії, у тому числі за допомогою певного предмета, за певний проміжок часу, в певних умовах;
- чи могла об'єктивно відбуватися якась подія чи дія;
- як саме відбувалася певна подія.

Відтворення обстановки та обставин події може відбуватися у двох формах – слідчого експерименту й перевірки показань особи на місці. Фактичною підставою для його проведення є сумніви слідчого в істинності даних за наявності протиріч між різними доказами у справі.

2. Тактика проведення слідчого експерименту

Слідчий експеримент – слідча дія, яку виконують з метою перевірки наявних та отримання нових доказів за допомогою цілеспрямованого впливу на окремі об'єкти або їхні копії під час здійснення спеціальних дослідів. Таким чином, слідчий експеримент є пізнавальною дією, суть якої полягає у виконанні досліджень, пов'язаних із перевіркою або встановленням будь-якого факту, явища чи речі, що пов'язані з подією злочину. Його проведення дає хороший результат при спростуванні інсценувань, до яких вдаються злочинці щоб приховати злочин.

Ефективність застосування експериментального методу зумовлено дотриманням таких загальних положень:

- у дослідах необхідно використовувати реальний об'єкт або його модель;

- для здійснення експерименту необхідно відтворити зовнішні умови, максимально наближені до умов, що існували на момент досліджуваного факту;
- змінювати зовнішні умови дозволяється залежно від мети дослідження;
- дослідні дії необхідно повторювати кілька разів.

Залежно від мети, розрізняють такі **види слідчих експериментів**:

- 1) слідчий експеримент для перевірки можливості бачити у певних умовах;
- 2) слідчий експеримент для перевірки можливості чути в конкретних умовах;
- 3) слідчий експеримент для перевірки можливості проникнути крізь певний отвір та вийняти через нього ті чи інші речі;
- 4) слідчий експеримент для перевірки можливості вчинити певні дії за певний період;
- 5) слідчий експеримент для перевірки можливості настання певних наслідків дій;
- 6) слідчий експеримент для встановлення спеціальних і професійних навичок особи.

Слідчий експеримент може бути проведений не в усіх випадках. Неприпустиме проведення експериментів, які:

- 1) принижують гідність людини;
- 2) загрожують життю або здоров'ю учасників експерименту або інших осіб;
- 3) загрожують майну або можуть призвести до значних матеріальних збитків.

Після прийняття рішення про проведення слідчого експерименту слідчий починає підготовку до його проведення, під час якої необхідно визначити:

- мету експерименту;
- час, місце та умови його здійснення;
- учасників і функції кожного з них;
- зміст і послідовність виконання дослідних дій;
- необхідні технічні засоби і способи процесуальної фіксації перебігу та результатів експерименту.

На місці проведення експерименту до його початку слідчому рекомендується діяти за таким алгоритмом:

- 1) з'ясувати, які зміни сталися в обстановці та що потрібно зробити для її реконструкції;
- 2) сфотографувати обстановку на місці події до її реконструкції (надалі фотографується реконструйована обстановка, окремі етапи експерименту);
- 3) встановити сигнали та способи зв'язку між учасниками експерименту;
- 4) запросити понятих, якщо вони не прибули на місце разом із ним;
- 5) роз'яснити учасникам експерименту, де вони повинні перебувати і що та за яким сигналом робити.

Основними тактичними умовами для здійснення слідчого експерименту є:

- 1) обмежена кількість учасників;
- 2) створення умов для проведення дослідних дій, які максимально наближені до тих, що цікавлять слідчого;

3) багаторазове здійснення експерименту в декілька етапів і в різних умовах.

До участі у слідчому експерименті повинні залучатися лише справді необхідні особи. Слід мати на увазі, що велика кількість учасників ускладнює проведення експерименту, ставить під загрозу збереження в таємниці її результатів.

До проведення слідчого експерименту залучають не менше двох понятих, однак, залежно від виду експерименту, їх може бути і більше. Спеціаліста запрошують для того, щоб допомогти слідчому краще організувати експеримент і провести його технічно правильно. Під час слідчого експерименту використовують спеціальні знання судових медиків, автотехніків, програмістів, криміналістів та інших.

Під час підготовки слідчого експерименту та визначення кола його учасників завжди необхідно мати на увазі, які дії людини потрібно відтворити. Види слідчих експериментів, де настання певних результатів обумовлено активними діями людини, можна поділити на три групи:

- 1) слідчі експерименти, де не важливо, хто виконує ці дії;
- 2) слідчі експерименти, де дії повинна виконувати тільки конкретна особа;
- 3) слідчі експерименти, де дії можуть виконувати лише ті особи, які мають певні фізичні дані, володіють певними знаннями чи навичками.

Вимога створити наближені до реальної обстановки умови може бути забезпечена такими тактичними прийомами:

– проведення експерименту в тому ж місці, де відбувалася подія насправді (він використовується тоді, коли необхідно досягнути максимальної подібності умов експерименту з умовами події);

– проведення експерименту в той же час доби, за схожих кліматичних умов (цей тактичний прийом потрібно застосовувати обов'язково у тих випадках, коли час має суттєве значення для отримання достовірних результатів експерименту);

– проведення дослідів у таких же умовах штучного освітлення, за яких відбувалася подія, що перевіряється (цей тактичний прийом створює схожу видимість);

– використання під час експериментів оригіналів об'єктів чи схожих копій (не можна використовувати в дослідних діях оригінали холодної, вогнепальної зброї, вибухових і отруйних речовин. У таких випадках використовуються моделі та манекени);

– наближення темпу експерименту до темпу події (суть цього тактичного прийому полягає в тому, що експериментальна подія повинна відбуватися з тією ж швидкістю, що й реальна);

– наближення до звукових умов;

– зважання на зміни, що не піддаються реконструкції.

У разі повторення дослідів важливо змінювати умови їх здійснення. Неодноразовість виконання дослідних дій і стабільність отримуваних результатів є умовою достовірності підсумків експерименту. Позитивний результат експерименту дає змогу будувати тільки ймовірну версію стосовно події. Негативний результат свідчить, що події, яку перевіряли, за цих умов не було.

3. Тактика перевірки показань на місці

Перевірка показань на місці – слідча дія, що полягає в зіставленні показань про пов'язані з певним місцем обставини злочину з фактичною обстановкою на місці, показаною слідчому в присутності понятих особою, яка дала показання, з метою з'ясування їхньої достовірності.

Перевірка показань має пізнавальну функцію. Предметом перевірки показань на місці є не будь-які показання допитаної особи, а лише ті, які так чи інакше пов'язані з конкретним місцем (місцем події; приміщенням і ділянкою місцевості, де готували або вчинили злочин; де сховано предмети і знаряддя злочину; де переховувався злочинець або його співучасники).

Зв'язок описаних у показаннях подій із місцем, де вони відбувалися, може бути різноманітний. Саме за характером таких зв'язків можна визначити найтипівіші випадки, коли доцільно проводити перевірку показань на місці:

1) у показаннях допитуваної особи названо місця чи маршрут, що мають важливе значення для справи. У результаті перевірки в таких випадках зазвичай з'ясовується поінформованість особи, показання якої перевіряються: чи знає вона, де відбувалася подія; чи відомий їй маршрут, який веде до цього місця;

2) у показаннях особи містяться відомості щодо місця яких-небудь слідів злочину чи предметів, що можуть бути речовими доказами у справі. Перевірка показань на місці з такою особою дозволяє швидше їх виявити;

3) в матеріалах справи є показання двох чи більше осіб стосовно події, що сталася в певному місці. Перевірка показань на місці дає можливість зіставити в деталях показання осіб. У випадку їх збігу можна зробити припущення, що особи повідомили правдиву інформацію про подію злочину;

4) у показаннях допитаної особи містяться відомості про обстановку на місці, де сталася подія злочину. У таких випадках перевіркою показань можна відновити цю обстановку і цим перевірити поінформованість допитуваної особи щодо обставин події злочину.

Перевірка показань на місці полягає в тому, що слідчий у результаті виконання цієї дії отримує нову інформацію, яка дає підстави говорити про правдивість або неправдивість показань, що перевіряються. Така інформація з'являється у слідчого в результаті порівняння пояснень допитаної особи з реальною обстановкою на місці. Необхідність у застосуванні цієї слідчої дії виникає у випадках, коли іншим способом, окрім зіставлення показань із тим, що є насправді на місці події, неможливо переконатися в достовірності таких показань.

Сенс такої перевірки полягає в тому, що слідчий пропонує особі, яку раніше було допитано, вказати місце вчинення злочину, розповісти про цю подію, супроводжуючи у певних випадках свою розповідь демонстрацією своїх дій чи дій інших осіб. Особа, показання якої перевіряються, дає їх у присутності понятих.

Перед початком перевірки, якщо під час огляду обстановку місця події було зафіксовано неповно, слідчому необхідно здійснити повторний або додатковий огляд, під час якого доцільно визначити можливі точки фото-, відеознімання та перевірити, чи не зазнала обстановка місця події суттєвих змін. У будь-

якому випадку слідчому рекомендується заздалегідь відвідати місце (місцевість), де відбуватиметься слідча дія.

Крім цього, необхідно:

- 1) додатково допитати особу, показання якої перевіряються, з метою уточнення або деталізації фактів, що цікавлять слідчого (у процесі підготовки може виникнути необхідність допитати й інших осіб);
- 2) визначити склад учасників слідчої дії (для проведення цієї слідчої дії обов'язкова присутність не менш як двох понятих);
- 3) визначити час слідчої дії;
- 4) підготувати необхідні технічні засоби фіксації;
- 5) провести інструктаж учасників, пояснити мету слідчої дії та порядок її виконання, роз'яснити права і обов'язки;
- 6) визначити місце, з якого розпочинати перевірку показань (зазвичай це кабінет слідчого);
- 7) скласти план проведення слідчої дії.

Якщо перевірка показань на місці не має невідкладного характеру, то її рекомендується починати зранку, оскільки на перевірку та оформлення отриманих результатів зазвичай витрачається багато часу.

Закінчивши підготування та прибувши з учасниками слідчої дії на місце, з якого намічено початок перевірки, у присутності понятих слідчий пропонує особі, показання якої перевіряються, вказати шлях на місце події, після чого всі учасники починають рух за описаним цією особою маршрутом.

Необхідно, щоб допитана особа йшла попереду групи та самостійно вказувала шлях слідування, звертаючи увагу інших учасників на орієнтири місцевості, а також місця, пов'язані з обставинами події. Після прибуття на місце події допитаний вказує його загальні межі, коментує зміни в обстановці. Під час перевірки показань слідчий може ставити особі запитання стосовно окремих аспектів і деталей обстановки на місці, конкретних предметів та їх зв'язку з обставинами розслідуваного злочину. Всі пояснення та дії особи, показання якої перевіряються, вносяться у протокол.

Може статися так, що особа, яка на допиті дала достатньо повні та розгорнуті покази, під час «виходу на місце» або відмовляється повідомляти щонебудь із відомих їй фактів, або надає про них лише фрагментарні відомості, які не можуть задовольнити слідчого. Однією з причин такої поведінки може бути сором'язливість. На допиті особа перебуває віч-на-віч зі слідчим. Така обстановка її не бентежить, і вона говорить легко, а під час перевірки показань присутні багато людей. Це відображається на поведінці людини, здатності говорити, показувати, демонструвати. Щоб розрядити обстановку, в таких ситуаціях не варто поспішати зі з'ясуванням основних моментів, заради яких проводиться слідча дія.

З'ясування рекомендується почати з незначних епізодів, щоб дати можливість з'ясувати щоб оговтатись, адаптуватися.

Нерідко особа стверджує, що не може згадати обставини і деталі, які цікавлять слідство, оскільки не ставила за мету їх запам'ятати. Людина щиро переконана в цьому. Їй здається, що, попри намагання, вона не зможе згадати те, що запитує слідчий. Основною перевагою перевірки показань на місці є те, що особа, покази якої перевіряються, потрапляє в обстановку, де раніше відбувалася подія злочину, і за допомогою зорових асоціацій може пригадати набагато більше фактів, ніж у кабінеті слідчого. Слідчому рекомендується застосовувати ще один тактичний прийом для отримання додаткової інформації, який ґрунтується на вченні психології про залежність спогадів від діяльності людини.

Суть його полягає в тому, що особа на пропозицію слідчого відтворює на місці тільки те, що запам'ятала. Під час такого відтворення нерідко таланить настільки оживити пам'ять особи, що слідчий отримує дуже детальні відомості про, здавалося б, геть забуті факти. У такому разі особа не тільки пригадує певні факти, а й коригує їх, відкидаючи все те, що не узгоджується з реальною обстановкою, уточнює окремі відомості й обґрунтовує те, що повідомляла під час допиту.

Якщо необхідно перевірити показання кількох осіб на одному місці, такі перевірки здійснюються окремо з кожною особою. Групова перевірка показань за одночасною участю двох чи більше допитаних осіб є неприпустимою.

Під час перевірки необхідно ретельно стежити за тим, щоб дії допитаної особи були самостійними, підказування та навідні запитання з боку інших учасників слідчої дії є неприпустимими.

До важливих тактичних прийомів належить рекомендація для слідчих не поспішати з негативними висновками щодо невідповідності пояснень допитаного на місці та раніше отриманих від нього показань реальній обстановці на місці, бо ця невідповідність може бути зумовлена не тільки неправдивими свідченнями, а й неповнотою сприйняття місцевості особою, поганою пам'яттю чи іншими факторами.

Якщо попередні покази допитуваного не узгоджуються з реальною обстановкою та його поясненнями на місці, слідчий звертає його увагу на це і пропонує пояснити причини такої розбіжності. Коли допитуваний наполягає на своїх показаннях, то перевірку необхідно продовжити, а якщо заявить, що його попередні показання є неправдивими і він відмовляється від них, то перевірку необхідно припинити і провести повторний допит з оформленням відповідного протоколу. У протоколі перевірки в такому разі вказується, що допитаний не зміг вказати місце та обстановку події, що перевіряється, та відмовився від показань, які він давав раніше.

Якщо допитаний вказує на нову ділянку місцевості або приміщення, де можуть бути ті чи ті сліди злочину, про які він раніше не повідомляв, необхідно припинити перевірку показань на місці, провести огляд місця події, а згодом поновити перевірку.

Основним способом фіксації результатів відтворення обстановки та обставин події є складання протоколу цієї слідчої дії, відповідно до вимог статей 84, 85 і 195 КПК України, який складається з трьох основних частин – вступної, описової та прикінцевої.

Певні особливості має описова частина такого протоколу, що відображає перебіг і зміст проведеної слідчої дії. Опис починається з того моменту, коли учасники слідчої дії зібралися та перебувають у вихіднім пункті. Після цього відображають маршрут руху до місця події, а потім усе те, що відбувалося на місці події. У протоколі фіксується не тільки обстановка, яка є на момент відтворення, а й відомості стосовно внесених у неї змін.

Під час проведення відтворення виявляються та вилучаються окремі предмети, що можуть мати значення речових доказів. У такому випадку в протоколі має бути зроблено запис, що дозволяє охарактеризувати та надалі індивідуалізувати ці предмети.

У прикінцевій частині протоколу мають міститися відомості про таке:

- 1) перелік усіх предметів, які вилучив слідчий під час відтворення;
- 2) позначка про використання технічних засобів, складання планів і схем, виготовлення відбитків;
- 3) за необхідності, попередження учасників слідчої дії про необхідність зберігати в таємниці обставини, що стали їм відомі з проведенням слідчої дії;
- 4) заяви і зауваження учасників відтворення щодо перебігу слідчої дії та поведінки її учасників.

Додатковими способами фіксації результатів відтворення обстановки та обставин події є вимірювання, складання планів і схем, використання фото- і відеознімання, які надалі оформляються у вигляді додатка. За допомогою цих засобів здійснюється наочна фіксація обстановки та обставин відтворюваної події.

За допомогою фотознімання можна зафіксувати:

- загальний вигляд місця, де відбувалося відтворення;
- окремі елементи маршруту, яким рухались учасники відтворення;
- окремі об'єкти, на які під час відтворення вказала особа, показання якої перевіряються;
- окремі пункти (місця), де було виявлено сліди і речові докази;
- окремі елементи дій чи пози, які продемонструвала особа, показання якої перевіряються.

Відеознімання дає добрі результати тоді, коли необхідно зафіксувати ряд послідовних дій у їх розвитку та взаємозв'язку. Воно має відбуватися таким чином, щоб у перегляді фільму було зрозуміло: який транспортний засіб використовувався; де була особа, показання якої перевіряються; чи добре видно з цього місця маршрут; де в той час перебували поняті, слідчий та інші учасники слідчої дії; обстановку на місці тощо.

Фіксувати процес відтворення починають з того моменту, коли всі учасники слідчої дії зібралися у вихідній точці. Після цього відображають маршрут руху учасників до місця події. У зв'язку з цим обирають точки знімання таким чином, щоб можна було на екрані (фотознімку) впізнати місцевість. Якщо перевіряються показання декількох осіб на одному місці, то обов'язковим є знімання з одних і тих самих точок (вони позначаються на плані місця події).

ТЕСТ-КОНТРОЛЬ

1. Метою проведення відтворення обстановки і обставин події не є:

- а) з'ясувати, як саме виглядав злочинець;
- б) з'ясувати об'єктивну можливість певної події;
- в) з'ясувати, чи могла особа виконати певну дію;
- г) з'ясувати, чи могла людина в певних умовах сприйняти ту чи іншу подію.

2. Скільки форм дослідження поєднує в собі відтворення обстановки і обставин події:

- а) одну;
- б) дві;
- в) три;
- г) чотири.

3. Що є фактичною підставою для відтворення обстановки та обставин події:

- а) сумніви слідчого в істинності отриманих даних за наявності протиріч між різними доказами;
- б) сумніви слідчого у правильності зайнятої підозрюваною особою позиції;
- в) сумніви у результатах, отриманих під час огляду місця події;
- г) сумніви слідчого в правильності висунутих ним версій.

4. Чи залучаються до відтворення обстановки та обставин події поняті:

- а) так, обов'язково;
- б) ні, закон не вимагає їх обов'язкової участі;
- в) залучаються на розсуд слідчого;
- г) так, повинен бути один понятий.

5. Метою проведення перевірки показань на місці не є:

- а) отримання нових доказів;
- б) встановлення ступеня відвертості позиції, занятої особою, чії показання перевіряються;
- в) перевірка наявних доказів;
- г) зіставлення показань про пов'язані з певним місцем обставини злочину з фактичною обстановкою на цьому місці.

6. Від якого з названих положень не залежить ефективність проведення слідчого експерименту:

- а) дослід необхідно повторювати кілька разів;
- б) залежно від мети експерименту, можуть змінюватися умови;
- в) для експерименту необхідно відтворити умови, максимально наближені до умов реальної події;
- г) до слідчого експерименту слід обов'язково залучити понятих.

7. У яких випадках можна проводити слідчий експеримент:

- а) коли він принижує гідність особи;
- б) коли він викриває особу у вчиненні злочину;
- в) коли він загрожує життю або здоров'ю учасників експерименту;
- г) коли він може призвести до значних матеріальних збитків.

8. До основних тактичних умов проведення слідчого експерименту не належить:

- а) створення умов, максимально наближених до тих, що цікавлять слідчого;
- б) багаторазове здійснення експерименту;
- в) постійна фіксація перебігу слідчого експерименту;
- г) обмежена кількість учасників.

9. Про що свідчить отримання стабільних результатів під час неодноразового проведення дослідних дій у процесі слідчого експерименту:

- а) про складність проведеного слідчого експерименту;
- б) про те, що подія не могла відбутися таким чином;
- в) про те, що подія справді могла відбутися таким чином;
- г) про те, що слідчий правильно визначив коло учасників експерименту.

10. Обвинувачені, які проходять в одній справі, зізнались у вчиненні злочину і виявили бажання показати це на місці події. Чи можна проводити перевірку їх показань на місці події одночасно:

- а) так;
- б) ні;
- в) на розсуд слідчого;
- г) тільки створивши безпечні умови для проведення слідчої дії.

11. Що повинен зробити слідчий, коли покази допитуваної особи не узгоджуються з реальною обстановкою та його поясненнями на місці події під час відтворення:

- а) звернути увагу особи на це і запропонувати пояснити причини такої розбіжності;
- б) закінчити відтворення обстановки і обставин події;
- в) перервати відтворення та додатково допитати особу;
- г) звернути увагу понятих на цей факт і зробити про це запис у протоколі.

ЗРАЗОК ОПИСОВОЇ ЧАСТИНИ ПРОТОКОЛУ ВІДТВОРЕННЯ ОБСТАНОВКИ ТА ОБСТАВИН ПОДІЇ

(у формі перевірки показань на місці)

У службовому кабінеті в присутності понятих слідчий запропонував гр-ці (П.І.П) розказати та показати, як відбувалася подія, що сталася (дата) На цю пропозицію вона погодилась і повідомила, що для цього необхідно потрапити на вул. Городоцьку.

Після цього учасники відтворення вийшли зі службового кабінету слідчого Шевченківського РВ та пішки спочатку пройшли по вул. Ак. Кучера, потім повернули праворуч та потрапили на вул. Ш. Алейхема і, дійшовши до перехрестя, повернули праворуч і вийшли на вул. Городоцьку. Рухаючись по цій вулиці, гр-ка (П.І.П) попросила усіх зупинитися біля будинку № 4 та повідомила, що саме в цьому будинку у квартирі № 1 відбувалася подія (дата) Квартира № 1 знаходиться у першому під'їзді на першому поверсі і складається з коридора, однієї житлової кімнати, кухні та ванної.

Всі учасники відтворення прослідували за гр-кою (П.І.П.) спочатку в під'їзд будинку, а потім у квартиру № 1. Зайшовши до квартири, слідчий запитав у гр-ки (П.І.П.), чи не змінилася обстановка у квартирі з того часу, як сталася подія. Вона повідомила, що обстановка в квартирі не змінилася, за винятком того, що стільці у кімнаті не лежать на долівці, а стоять біля столу. Потім гр-ка (П.І.П.) повідомила, що (дата) у неї був день народження, і на 20.00 вона запросила до себе додому подругу (П.І.П.) і свого хлопця (П.І.П.). Її хлопець сказав, що прийде в гості не сам, а візьме когось із друзів. Всі запрошені зібралися приблизно о 20 год. (П.І.П) прийшов разом з хлопцем, якого представив як Андрія. Гр-ка (П.І.П.) зауважила учасникам відтворення, що вона не знає прізвища Андрія і не бачила його раніше.

Приблизно о 20 год. 20 хв. всі гості сіли за стіл. Гр-ка (П.І.П.) показала учасникам відтворення, що вона сиділа за столом у кімнаті біля дверей, зліва від неї сиділа її подруга (П.І.П.), справа (П.І.П.), а навпроти – Андрій. У кімнаті звучала музика, всі сиділи, розмовляли, їли та пили. Гр-ка (П.І.П.) повідомила учасникам відтворення, що під час святкування її дня народження хлопці пили горілку «Хортиця», яку принесли з собою, а вона з (П.І.П.) – вино «Кадарка». Всього хлопці випили на двох одну пляшку горілки ємністю 0,5 л., а вони з подругою по бокалу вина.

Близько 21 год. гр-ка (П.І.П.) разом зі своїм хлопцем (П.І.П.) пішла в кухню, щоб покурити і поговорити. Всі учасники відтворення пройшли за гр-кою (П.І.П.) в кухню, де вона показала, що тоді сиділа за столом біля холодильника, а (П.І.П.) – за столом біля газової плити. Її подруга (П.І.П.) та Андрій залишилися у вітальні. Що вони там робили, гр-ка (П.І.П.) не бачила, оскільки двері в кухню вона зачинила. Крім того, у кімнаті голосно звучала музика.

Гр-ка (П.І.П.) повідомила, що в кухні вона з хлопцем пробула приблизно 25 хвилин. Через цей час у коридор вибігла (П.І.П.) та відкрила двері в кухню. Вона була схвильована, волосся розтріпане, кофта розстібнута, спідниця перекручена. Гр-ка (П.І.П) зауважила учасникам відтворення, що коли вона вийшла в коридор до своєї подруги, то бачила, як Андрій лежав на дивані, її хлопець (П.І.П.) у цей час був на кухні. (П.І.П.) почала плакати, швидко одяглася і вибігла з квартири. Андрій теж, нічого не пояснюючи, одягнувся і, не попрощавшись, через хвилин 5 – 7 після (П.І.П.) теж пішов із квартири.

На цьому відтворення було закінчено. Учасники слідчої дії повернулися до службового кабінету слідчого, щоб завершити складання протоколу.

ТАКТИКА ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ У РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ

1. Поняття судової експертизи, її види та випадки обов'язкового призначення

Забезпечити успішне розслідування злочинів – одне з головних завдань, яке поставлене перед працівниками міліції. Нині неможливо уявити розслідування злочинів без активного використання даних різних наук, досягнення яких дозволяють проводити розслідування об'єктивно, всебічно, повно.

Вивчення питань, пов'язаних із застосуванням спеціальних знань під час збирання, дослідження, оцінки і використання доказів, є комплексним процесуальним і криміналістичним завданням. Широке впровадження спеціальних знань, у тому числі сучасних досягнень науки і техніки, в практику правоохоронних органів особливо актуальне у сучасний період, коли боротьба зі злочинністю набула першорядного значення.

Чинний кримінально-процесуальний закон пов'язує використання спеціальних знань і навиків у вирішенні питань, які виникають під час провадження справи, насамперед з призначенням експертизи (ст. 75 КПК України) і участі спеціаліста у слідчих діях (ст. 128¹ КПК України). Головною метою використання спеціальних знань є розширення питань, які виникають у здійсненні правосуддя, всебічного, повне й об'єктивне встановлення обставин, які входять в предмет доказування у кримінальній справі.

Судова експертиза є основною формою використання науково-технічних досягнень під час розслідування злочинів і призначається тільки після порушення кримінальної справи «у випадках, коли для вирішення визначених питань при провадженні у справі необхідні наукові, технічні чи інші спеціальні знання» (ч.1 ст.75 КПК України). Оскільки ст. 65 КПК України визначає висновок експерта як одне із джерел доказів, то призначення експертизи спрямоване на одержання доказів, тобто фактичних даних, що мають значення для правильного вирішення справи. Призначення експертизи обумовлюється ситуацією, коли інші засоби доказування не дозволяють встановити окремі обставини злочину, що розслідується.

Відповідно до закону, проведення експертизи обов'язкове у тих випадках, коли той чи інший факт не є очевидним, а може бути встановлений лише як висновок, який ґрунтується на використанні спеціальних знань. Визнати таку необхідність у конкретній слідчій ситуації повинен слідчий. Лише стосовно до невеликої групи обставин, вичерпно перерахованих у ст. 76 КПК України і пов'язаних із вирішенням судово-медичних, судово-психіатричних і судово-психологічних питань, необхідність у спеціальних знаннях заздалегідь визначає законодавець. У випадках, коли для встановлення яких-небудь обставин спеціальні знання не по-

трібні, вони встановлюються іншими засобами. Так, факт перебування зброї в руках підозрюваного може бути встановлений показаннями очевидців, одержаними на допиті, а також під час проведення дактилоскопічної експертизи слідів пальців рук на зброї. Отже, відмінність між випадками обов'язкового й альтернативного призначення експертизи полягає в тому, хто саме, – законодавець чи слідчий, – визначає необхідність використання спеціальних знань у тій чи іншій формі. Необхідність проведення судової експертизи ґрунтується не на суб'єктивному волевиявленні слідчого, а на об'єктивних даних.

Термін «судова експертиза» означає форму використання спеціальних знань, слідчу дію, процедуру вивчення об'єктів і документів, висновки експерта. Призначення і проведення судових експертиз детально регламентовані кримінально-процесуальним законом і Законом України «Про судову експертизу». Пленум Верховного Суду України, який відбувся 30 травня 1997 р., з метою усунення недоліків, пов'язаних із призначенням і проведенням експертиз, прийняв Постанову «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах», у якій дано роз'яснення з питань, що виникають у судовій практиці. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про судову експертизу», **судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини злочину, що знаходиться у провадженні органів дізнання, досудового слідства чи суду.**

Мета призначення експертизи, як це зазначено вище, полягає у встановленні неочевидних фактів шляхом проведення досліджень у встановленому законом порядку. Судово-експертні дослідження відрізняються від інших форм застосування спеціальних пізнань, у тому числі від перевірочних, попередніх і звичайних наукових, технічних та інших досліджень, особливою процесуальною процедурою проведення і доказовою силою отриманих результатів.

Судові експертизи можуть бути поділені на види за такими критеріями:

- 1) за місцем проведення експертизи;
- 2) за послідовністю проведення експертиз;
- 3) за об'ємом досліджень;
- 4) за складом експертів;
- 5) за змістом спеціальних знань;
- 6) за ступенем обов'язковості призначення.

За місцем проведення експертизи поділяються на ті, які виконуються в експертних установах, та ті, які виконуються поза експертними установами (у науково-дослідних інститутах, вищих навчальних закладах тощо).

За послідовністю проведення експертизи поділяють на первинні, додаткові та повторні.

Первинна експертиза призначається у всіх випадках, коли під час розслідування виникає необхідність використання спеціальних знань в науці, техніці, мистецтві або ремеслі. В одній справі деколи проводиться декілька первинних експертиз. Наприклад, у справі про автодорожню подію, крім автотехнічної, можуть призначити судово-медичну, трасологічну, товарознавчу експертизи.

Додаткову експертизу призначають у випадках, коли необхідно встановити факти (обставини) щодо нових джерел інформації, які ще не досліджувалися. Наприклад, під час встановлення виконавця підпису з'являються нові підозрювані (обвинувачені), від яких відбираються зразки підпису. Додаткову експертизу зазвичай проводить той експерт, який здійснював первинну.

Повторна експертиза проводиться у таких випадках:

а) коли висновок експерта суперечить основним доказам у справі, які отримані іншими засобами доказування;

б) у дослідженні застосовувалися методи, що не відповідають досягненням сучасної науки;

в) експерт досліджував не усі надані для дослідження об'єкти (неповнота дослідження);

г) у експерта відсутні спеціальні знання для дослідження наданих для дослідження об'єктів (некомпетентність);

д) коли висновок експерта необґрунтований або викликає сумнів.

Під час проведення повторної експертизи досліджуються об'єкти первинної експертизи, тому її виконання доручається іншому експерту або комісії експертів, до складу якої може входити експерт, який виконував первинну експертизу. Завданням повторної експертизи є не тільки ті питання, які були предметом вирішення первинної експертизи, але й додаткові, пов'язані, наприклад з аналізом правильності й повноти методів, котрі застосовувались під час первинної експертизи.

За складом експертів, які виконують експертизи, останні поділяють на **одноособові та комісійні**.

Одноособову експертизу виконує один експерт.

Комісійна експертиза – це дослідження об'єктів групою спеціалістів однієї галузі знань.

Наприклад, дослідження потерпілих у авіакатастрофі комісією судмедекспертів. Комісію експертів, як правило, призначає керівник експертної установи для швидкого проведення дослідження великої кількості об'єктів (документів, слідів пальців рук тощо).

Склад експертної комісії визначає слідчий за консультацією керівника експертної установи.

За змістом спеціальних знань, які використовують експерти, експертизи поділяють на **однорідні та комплексні**.

Під час проведення однорідних експертиз використовуються знання однієї галузі науки і техніки.

Комплексна експертиза призначається у разі, коли для вирішення питання (питань), які поставлені слідчим, необхідні знання з різних галузей науки чи техніки. Наприклад, з метою визначення механізму дорожньо-транспортної пригоди, аварії на авіатранспорті, залізниці необхідно дослідити джерело події спеціалістами різних галузей знань (криміналістики, медицини, хімії, фізики, організації служби руху тощо).

Експерти складають один спільний висновок, у якому повинно бути вказано, які дослідження виконав кожний експерт, які факти він особисто встановив і який висновок зробив.

За *ступенем обов'язковості* призначення розрізняють випадки **обов'язкового і необов'язкового** призначення експертизи.

Експертиза призначається обов'язково:

- а) для встановлення причин смерті;
- б) для встановлення тяжкості й характеру тілесних ушкоджень;
- в) для визначення психічного стану підозрюваного або обвинуваченого за наявності у справі даних, які викликають сумнів щодо його осудності;
- г) для встановлення статевої зрілості потерпілої в справах про злочин, передбачений ст. 155 КК України;
- д) для встановлення віку підозрюваного або обвинуваченого, якщо це має значення для вирішення питання про його кримінальну відповідальність, але про це немає відповідних документів і неможливо їх одержати (ст. 76 КПК України).

В інших випадках питання про призначення експертизи вирішується, зважаючи на конкретні обставини кримінальної справи.

У практиці експертних установ України визнана така **класифікація судових експертиз**:

- 1) криміналістична;
- 2) планово-економічна, судово-бухгалтерська;
- 3) товарознавча;
- 4) технічна – загального характеру, пожежно-технічна, будівельно-технічна, агротехнічна, судово-автотехнічна;
- 5) технологічна;
- 6) експертиза матеріалів і речовин – експертиза наркотичних речовин, експертиза металів і сплавів, експертиза фарб і лаків, експертиза паливно-мастильних матеріалів, експертиза волокон, експертиза скла та кераміки, експертиза пластмас і полімерів;
- 7) фармацевтична та фармакологічна;
- 8) експертиза харчових продуктів;
- 9) ґрунтознавча;
- 10) біологічна;
- 11) ветеринарна;
- 12) екологічна;
- 13) психіатрична;
- 14) психологічна;
- 15) експертиза отруйних речовин подразнювальної дії;
- 16) судово-медична;
- 17) інші судові, що розвиваються (фоноскопична, комп'ютерно-технічна, електроакустична, фонетична, органолептикоодорологічна, іхтіологічна тощо).

2. Форми використання спеціальних знань під час розслідування злочинів

Спеціальні знання можуть використовуватись як у процесуальній, так і в непроцесуальній формах. Вибір тієї чи іншої форми використання спеціальних знань повинен бути тактично обґрунтований. Існують такі непроцесуальні форми використання спеціальних знань:

- відомчі ревізії та розслідування;
- ревізії та перевірки, що проводяться на вимогу слідчого;
- дослідження на стадії порушення кримінальної справи;
- попередні дослідження матеріальних слідів злочину;
- консультаційна допомога;
- перевірка за криміналістичними обліками.

У процесуальній формі спеціальні знання використовуються таким чином:

- 1) призначення судової експертизи;
- 2) залучення спеціаліста до проведення слідчої дії.

Судову експертизу проводить експерт. Експерт – процесуальна фігура, яка має знання у певній галузі науки, ремесла, техніки тощо і володіє теорією та методикою проведення одного чи декількох видів судових експертиз, якому, відповідно до закону, доручено дати висновок. Експертами у багатьох випадках є штатні співробітники відповідних державних експертних установ. У Міністерстві юстиції України функціонують Київський, Харківський, Одеський, Львівський, Донецький, Дніпропетровський та Кримський науково-дослідні інститути судових експертиз. У Міністерстві внутрішніх справ України експертизи проводяться в експертно-криміналістичних підрозділах, що діють при Головних обласних управліннях (НДЕКЦ), міських і, рідше, районних відділеннях. У системі Міністерства охорони здоров'я України судово-медичні експертизи проводяться в обласних судово-медичних бюро, районними судово-медичними експертами, а судово-психіатричні експертизи – у відповідних відділеннях лікувальних установ.

Співробітники державних установ, згідно зі ст. 10 Закону України «Про судову експертизу», зобов'язані мати вищу освіту, пройти відповідну підготовку й атестацію як судового експерта з визначеної спеціалізації (виду експертизи).

Закон передбачає можливість проведення судових експертиз на підприємницьких засадах за спеціальним дозволом (ліцензією). Питання, які рідко зустрічаються (наприклад, мистецтвознавчі), можуть вирішувати фахівці у відповідній галузі знання за разовими договорами.

Атестація судових експертів з числа працівників підприємницьких структур і громадян після відповідної підготовки проводиться в експертних установах Міністерства юстиції і Міністерства охорони здоров'я. У Міністерстві юстиції ведеться спеціальний Реєстр атестованих судових експертів. Органи дізнання і досудового слідства зобов'язані доручати проведення судових експертиз переважно особам, які входять у зазначений Реєстр.

Судовий експерт як процесуальна фігура має комплекс прав і обов'язків, згідно зі ст. 77 КПК України і ст.ст. 12, 13 Закону України «Про судову експертизу». До основних обов'язків експерта у кримінальній справі належать:

1) проведення всебічного, повного, об'єктивного дослідження, відповідно до наданих слідчим матеріалів, у межах своєї компетенції;

2) надання обґрунтованого й об'єктивного письмового висновку з поставлених перед ним питань;

3) заява про самоусунення, якщо закон не передбачає участі особи у справі як експерта (ст.ст. 54, 62 КПК України).

Експерт має одночасно цілу низку прав, що дають йому можливість виконувати свої обов'язки:

1) право на ознайомлення з матеріалами кримінальної справи, які належать до предмета експертизи;

2) на заяву-клопотання про надання додаткових матеріалів, необхідних для дачі висновку;

3) на участь у допитах та інших слідчих діях, де експерт з дозволу слідчого може з'ясувати питання, які стосуються експертизи;

4) вказувати у висновку виявлені під час проведення експертизи факти, що мають значення для справи і з приводу яких йому не поставлено питання.

Перераховані повноваження експерта певною мірою характеризують його як одного із суб'єктів збирання доказів, що належать до предмета експертизи. Однак він має право лише клопотати про надання додаткових матеріалів (доказів), необхідних для проведення досліджень, але не вправі самостійно їх збирати. Роль експерта як одного з суб'єктів збирання доказів особливо рельєфно виявляється в дослідженнях з виявлення мікрооб'єктів на предметах-носіях. Значені мікрооб'єкти – самостійні речові докази, тому що вони не є частиною того об'єкта, на якому знаходяться. У відповідності зі ст. 200 КПК України, експерт вправі надавати слідчому висновки з обставин, які мають значення для справи, із приводу яких йому не поставлено питання. У розглянутих випадках експерт самостійно розширює коло завдань, поставлених слідчим.

У межах своєї компетенції експерт визначає важливість для справи тих обставин, які він має можливість встановити в результаті проведеного дослідження. Нарешті, у відповідності зі ст. 23 КПК України, на підставі своїх спеціальних знань експерт встановлює обставини, що сприяли (могли сприяти) вчиненню злочину, вказує їх у висновку чи відповідному повідомленні, які скерує на адресу слідчого.

Закон визначає вимоги, які забороняють особі бути експертом у справі. Вони стосуються ситуацій, коли особа раніше була учасником процесу доказування у розслідуванні злочину (за винятком ролі фахівця), або предмет (питання) експертизи не відповідає його компетенції, тобто спеціальним знанням. Згідно зі ст. 11 Закону України «Про судову експертизу» судовими експертами не можуть бути недієздатні особи, а також ті, котрі мають судимість.

Закон передбачає різні види відповідальності експерта. Він несе кримінальну відповідальність (ст. 384 КК України), висновку за дачу завідомо неправ-

дивого. Кримінальна відповідальність за ст. 385 КК України настає за відмову експерта без поважних причин від дачі висновку, коли особа вже залучена в процес розслідування як експерт. Мотивована відмова, викладена у повідомленні про неможливість дачі висновку, пов'язана з істотними змінами об'єкта дослідження, відхилені слідчим клопотання експерта про надання додаткових матеріалів та інші причини не передбачають кримінальної відповідальності. Судовий експерт, так само, як інші учасники процесу, несе кримінальну відповідальність, за ст. 387 КК України, за розголошення даних досудового слідства. Нарешті, адміністративна відповідальність, за ст. 185³ КУпАП України, настає у випадку злісного удхилення експерта від явки в органи слідства для проведення експертизи або допиту.

Судова експертиза призначається тільки за порушеною кримінальною справою. Фактичною її підставою є необхідність вирішення питань, які виникли у слідчого, шляхом використання спеціальних знань. Юридичною підставою проведення експертизи є постанова слідчого. В ній формулюються питання, що підлягають вирішенню, вказується перелік об'єктів, які надаються експерту для дослідження, а також назва експертної установи або прізвище експерта, що буде проводити експертне дослідження. Додатковою обов'язковою юридичною підставою проведення експертизи в експертному закладі є письмова вказівка керівника про доручення проведення експертизи конкретному співробітникові, який з цього моменту стає судовим експертом у кримінальній справі (ст. 198 КПК України). У випадку проведення експертизи особами, які не працюють в експертних установах, слідчий сам вибирає експерта, компетентного у вирішенні поставлених питань. Слідчий, згідно зі ст. 196 КПК України, вручає особі копію постанови про призначення експертизи, роз'яснює її права й обов'язки, попереджає про кримінальну відповідальність. Оформлення зазначених процесуальних дій протоколом вводить у стадію досудового слідства фігуру експерта.

На відміну від фахівця, який бере участь у слідчій дії під керівництвом слідчого, експерт під час проведення експертизи процесуально автономний, однак це не означає, що він цілком незалежний від слідчого. Експерт має право на свій розсуд, з огляду на поставлене завдання, вибирати методики і методи дослідження речових доказів аж до руйнування об'єкта. У цьому випадку рекомендується отримати згоду слідчого на пошкодження чи знищення речового доказу. Якщо експерт вважає, що отриманих на експертизу матеріалів недостатньо, то він може скерувати клопотання слідчому про надання додаткових об'єктів (наприклад, об'єктів бухгалтерського обліку, зразків порівняння) чи відсутніх відомостей (наприклад, про технологію виготовлення об'єктів).

Це обумовлено тим, що, як зазначалося вище, експерту законом заборонено збирати матеріали для експертного дослідження. Цю функцію покладено на особу, яка призначає експертизу. Якщо клопотання експерта буде задоволено чи частково залишено без відповіді, то він має право відмовитися від проведення експертизи чи дати неповні відповіді на поставлені питання.

3. Тактика призначення експертизи на досудовому слідстві та оцінка її результатів

Тактика призначення експертизи на досудовому слідстві передбачає виконання слідчим таких операцій:

- визначення виду судової експертизи, зважаючи на об'єкти, що підлягають дослідженню і необхідні для вирішення питань (предмета експертизи);

- встановлення послідовності проведення декількох експертиз стосовно тих самих речових доказів;

- вибору експерта чи експертної установи. Експертну установу (службу) визначають за зоною обслуговування органу розслідування, а приватного експерта вибирають, з огляду на компетентність і незацікавленість у результатах розслідуваної справи;

- підготовки об'єктів для експертного дослідження, до якого входять процесуальні дії, оформлення протоколів огляду об'єктів, прилучення їх як речових доказів, а також прийоми упакування об'єктів, добору проб речовин і т.д.;

- підготовки вихідних, довідкових даних та інших матеріалів справи. Вихідні дані важливі, наприклад, для проведення автотехнічної експертизи, а довідкові можуть стосуватися умов виготовлення, експлуатації, існування об'єктів дослідження. Якщо передбачається провести повторну чи додаткову експертизу, то готуються копії висновків попередніх експертиз, що додаються до постанови;

- підготовки зразків для порівняльного ідентифікаційного дослідження. Вільні зразки вилучаються під час обшуку (ст. 177 КПК України), виїмки (ст. 178 КПК України), а експериментальні одержують шляхом відібрання зразків для експертного дослідження (ст. 199 КПК України);

- вибору часу призначення експертизи. Як правило, експертиза призначається відразу після підготовки всіх матеріалів;

- винесення постанови про призначення експертизи, формулювання питань. Зважаючи на предмет експертизи, експерту ставляться конкретні питання стосовно кожного з об'єктів, які скеровуються на експертизу. Якщо призначається повторна чи додаткова експертиза, то обов'язково вказуються мотиви її проведення (ст. 203 КПК України);

- ознайомлення обвинувачуваного, підозрюваного з постановою про призначення експертизи (ст. 197 КПК України) і складання відповідного протоколу;

- скерування постанови, об'єктів дослідження й інших матеріалів на адресу експертної установи чи експерту.

За результатами проведеного дослідження експерт складає висновок, що є джерелом доказів (ст. 65 КПК України). Висновок – це процесуальний документ, що має відповідати визначеним вимогам (ст. 200 КПК України).

Важливими формальними положеннями, що обумовлюють допустимість висновку як джерела доказів є наявність підписів експерта про попередження щодо кримінальної відповідальності під зробленими ним висновками. Якщо

експертиза проводилася в експертній установі, то підпис експерта засвідчується відбитком печатки, а висновок скеровується на адресу особи, яка призначила експертизу, із супровідним листом керівника експертної установи.

Висновки, що містять фактичні дані про розслідувану кримінальну справу, мають базуватися на таких принципах:

- повноти і наукової обґрунтованості;
- відповідності до питань, що вимагають досліджень із застосуванням спеціальних знань. Правова кваліфікація у висновках не допускається (наприклад, про провину водія, що брав участь в ДТП; про підпал, як причину пожежі тощо);
- визначеності, однозначності, тобто не допускати різних тлумачень;
- доступності для всіх осіб, які беруть участь у процесі доказування, тобто не вимагати для своєї інтерпретації використання спеціальних знань.

Висновок експерта не має переваг над іншими джерелами доказів, однак його оцінка вимагає специфічного підходу, оскільки фактичні дані отримані із застосуванням спеціальних знань, якими слідчий не володіє.

Отже, завершальним етапом проведення експертизи як слідчої дії є оцінка висновку експерта. Щодо оцінки висновку в Постанові Пленуму Верховного Суду від 30 травня 1997 р. (п. 17) вказується на обов'язковість перевірки й оцінки експертного висновку. Під оцінкою висновку розуміють процес вивчення його з метою встановлення придатності й можливості використання як доказу.

Під час підготовки до призначення експертизи, її виконання й у процесі оцінки висновку слідчий повинен тісно взаємодіяти із судовим експертом та іншими компетентними особами.

Під час підготовки матеріалів слідчий консультується з фахівцем, що брав участь у слідчій дії, з майбутнім експертом, якщо він уже визначений, або іншою компетентною особою. Уточнюються вид і черговість проведення експертиз, формулювання питань, визначається коло речових доказів, які варто направити на дослідження, кількість зразків порівняння, зміст вихідних даних, експертна установа, у якій буде проводитися експертиза, або приватний експерт.

Слідчий вправі бути присутнім під час проведення експертизи, він задовольняє клопотання експерта про надання додаткових матеріалів, уточнює з ним суть запиту.

На стадії оцінки висновку слідчий може залучити як консультанта будь-яку компетентну особу, а також зажадати роз'яснень, що не вимагають процесуального закріплення, судового експерта, який проводив експертизу. Результатом взаємодії слідчого з такою особою є проведення інших слідчих дій, спрямованих на одержання матеріалів для проведення експертизи, додаткової чи повторної експертизи, допиту експерта або прийняття висновку як джерела доказів.

Висновки експерта, що мають істотне значення для розслідуваного злочину, повинні бути дослівно відображені в документах, що складаються після закінчення досудового слідства (ст. 212 КПК України): обвинувальному висновку, постановою про зупинення кримінальної справи або про скерування справи в суд для вирішення питання про вжиття примусових заходів медичного характеру.

Отже, можна визначити такі основні ознаки судової експертизи, що відрізняють її від інших форм використання спеціальних знань:

1. Судова експертиза – це дослідження, проведене з використанням спеціальних знань з метою дачі висновку про фактичні дані, що мають значення для розслідування вчиненого злочину.

2. Призначення судової експертизи – слідча дія, суворо регламентована кримінально-процесуальним законом і Законом України «Про судову експертизу». Підставою для проведення експертизи є постанова слідчого. Постанова разом з об'єктом дослідження скеровується в експертну установу або до обраного експерта.

3. Суб'єктом проведення судової експертизи є експерт, тобто особа, наділена процесуальними правами й обов'язками. За допущені у своїй діяльності правопорушення експерт несе кримінальну й адміністративну відповідальність. Експертом є співробітник експертної установи (підрозділу), а також будь-яка особа, компетентна у вирішенні поставлених питань і атестована у встановленому законом порядку.

4. Хід і результати експертного дослідження відображаються у висновку, який підписує експерт. Висновок є джерелом доказів у кримінальній справі.

ТЕСТ-КОНТРОЛЬ

1. Під час освідування лікар складає:

- а) протокол;
- б) заключення;
- в) висновок;
- г) довідку.

2. Під час проведення судово-медичного освідування судово-медичний експерт складає:

- а) заключення;
- б) акт;
- в) протокол;
- г) заключення.

3. Судова експертиза – це:

- а) форма використання спеціальних знань;
- б) форма надання слідчому довідково-консультаційної допомоги;
- в) дослідження різних об'єктів з ціллю встановлення фактичних даних та обставин, які мають значення для справи;
- г) засіб залучення досягнень науки в діяльність по боротьбі зі злочинністю.

4. Чи може проводити судову експертизу слідчий у кримінальній справі, яку він розслідує:

- а) так;
- б) ні;
- в) так, потрібно винести про це відповідну постанову;
- г) так, за вказівкою прокурора.

5. Чи обов'язкова присутність понятих під час проведення експертизи:

- а) так;
- б) може бути присутній один понятий;
- в) це питання вирішує експерт;
- г) участь понятих у цьому випадку законом не передбачено.

6. Які об'єкти можуть бути предметом експертного дослідження:

- а) покази свідків;
- б) обставини справи;
- в) обстановка на місці події;
- г) речові докази.

7. Як називається експертиза, в якій беруть участь декілька представників різних спеціальностей:

- а) комплексна;
- б) змішана;

- в) спеціалізована;
- г) повторна.

8. Яка з експертиз за послідовністю проведення названа неправильно:

- а) первинна;
- б) початкова;
- в) додаткова;
- г) повторна.

9. У яких випадках не призначається повторна експертиза:

- а) коли висновок експерта суперечить інтересам потерпілого;
- б) коли висновок експерта суперечить основним доказам у кримінальній справі, що отримані іншими засобами доказування;
- в) коли експерт досліджував лише частину наданих на дослідження об'єктів;
- г) коли у експерта, який проводив експертизу, відсутні спеціальні знання для дослідження об'єктів.

10. У якому з названих випадків призначати експертизу не обов'язково:

- а) для встановлення причин смерті;
- б) для встановлення тяжкості й характеру тілесних ушкоджень;
- в) для встановлення причин підробки документа;
- г) для визначення психічного стану особи.

11. Що не належить до непроцесуальної форми використання спеціальних знань:

- а) проведення перевірки за криміналістичними обліками;
- б) залучення до проведення слідчої дії;
- в) консультація у спеціаліста;
- г) проведення дослідження до порушення кримінальної справи.

12. Що належить до процесуальної форми використання спеціальних знань:

- а) залучення спеціаліста для консультації;
- б) проведення перевірки за криміналістичними обліками;
- в) призначення відомчої ревізії;
- г) призначення експертизи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аверьянова Т.В. Криминалистика: учебник / Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкин, Ю.Г. Корухов, Е. Р. Российская. – М.: Норма-Инфра, 2000. – 990 с.
2. Бабаева Э.У. Проблемы теории и практики преодоления противодействия уголовному преследованию: монография / Э.У. Бабаева. – М.: Юрлитинформ, 2010. – 280 с.
3. Балашов Д.Н. Криминалистика: учебник / Д.Н. Балашов, Н.М. Балашов, С.В. Маликов. – М.: Инфра-М, 2005. – 503 с.
4. Бахин В.П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962 – 2002): монография / В. П. Бахин. – К., 2002. – 268 с.
5. Бедняков И.Л. Обыск: проблемы эффективности и доказательственного значения / И.Л. Бедняков. – М.: Юрлитинформ, 2010. – 176 с.
6. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики / Р.С. Белкин. – М.: Норма, 2001. – 240 с.
7. Біленчук П.Д. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів: навч. посібник / П.Д. Біленчук, А.П. Гель, Г.С. Семаков. – К.: МАУП, 2007. – 512 с.
8. Винницкий Л.В. Тактико-психологические аспекты предъявления для опознания на предварительном следствии: монография / Л.В. Винницкий. – М.: Юрлитинформ, 2010. – 152 с.
9. Галаган В.І. Процесуальний порядок і тактика проведення пред'явлення для впізнання поза візуальним спостереженням того, кого впізнають: монографія / В.І. Галаган, І.В. Басиста. – К.: КНУВС, 2007. – 246 с.
10. Драпкин Л.Я. Теория и практика проверки и уточнения показаний на месте: науч.-метод. пособие / Л.Я. Драпкин, А. А. Андреев. – Екатеринбург: Изд-во Уральського юрид. ин-та МВД России, 2003. – 76 с.
11. Дулов А.В. Тактика следственных действий / А.В. Дулов, П.Д. Нестеренко. – Мн.: Выш. шк., 1971. – 272 с.
12. Иванов А.Н. Тактика наложения ареста на имущество: монография / А. Н. Иванов, Е.С. Лапин. – М.: Юрлитинформ, 2009. – 198 с.
13. Ищенко Е.П. Криминалистика: учебник / Е.П. Ищенко, А.А. Топорков. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Контракт, Инфра-М, 2006. – 748 с.
14. Коваленко В.В. Застосування науково-технічних засобів спеціалістами під час проведення слідчих дій: монографія / В.В. Коваленко. – Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2007. – 248 с.
15. Когутич І.І. Криміналістика: курс лекцій / І.І. Когутич. – К.: Атіка, 2009. – 888 с.
16. Когутич І.І. Використання знань та засобів криміналістичної тактики та методики під час розгляду кримінальних справ у суді: монографія / І.І. Когутич. – Львів: Тріада плюс, 2009. – 448 с.

17. Комиссаров В. И. Криминалистическая тактика: история, современное состояние и перспективы развития: монография / В.И. Комиссаров. – М.: Юрлитинформ, 2009. – 192 с.
18. Комягина Е.С. Следственные действия: сущность, классификация, принципы / Е.С. Комягин. – М.: Юрлитинформ, 2009. – 248 с.
19. Коновалова В.Е. Допрос: тактика и психология / В.Е. Коновалова. – Х.: Консум, 1999. – 157 с.
20. Криминалистика: тактика, организация и методика расследования преступления: учебник / под ред. А.П. Резвана, М.В. Субботиной, Ю.В. Харченко. – Волгоград: ВА МВД России, 2000. – 221 с.
21. Криміналістика: навч. посібник / під ред. Є.В. Пряхіна. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – 540 с.
22. Криміналістика: підручник / за ред. В.Ю. Шепітька. – вид. 4-е, перероб. і доп. – Х.: Право, 2008. – 464 с.
23. Леви А. А. Обыск: справочник следователя / А.А. Леви, А. И. Михайлов. – М., 1983. – 95 с.
24. Маркусь В.О. Криміналістика: навч. посібник / В.О. Маркусь. – К.: Кондор, 2007. – 558 с.
25. Меркулова М.В. Тактика проверки показаний на месте события / под ред. В.П. Лаврова. – М.: Юрлитинформ, 2009. – 168 с.
26. Методика проведення відтворення обстановки та обставин події у кримінальних справах про злочини, скоєні проти життя і здоров'я особи: метод. рекомендації. – Х.: ХНУВС, 2009. – 46 с.
27. Настільна книга слідчого: наук.-практ. видання для слідчих і дізнавачів / [М.І. Панов, В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова та ін.]. – 2-ге вид. перероб. і доп. – К.: Ін Юре, 2008. – 728 с.
28. Образцов В.А. Криминалистическая психология / В.А. Образцов, С.Н. Богомолова. – М.: Юнити-Дана, Закон и право, 2002. – 357 с.
29. Образцов В.А. Допрос потерпевшего и свидетеля на предварительном следствии / В.А. Образцов, С.Н. Богомолова. – М.: Омега-М, ИМПЭ им. А.С. Грибоедова, 2003. – 160 с.
30. Осмотр места происшествия: практ. пособие / под ред. А.И. Дворкина. – М.: Юристь, 2001. – 336 с.
31. Осмотр места происшествия: практ. пособие / под общ. ред. В.М. Логвина. – М.: Юрлитинформ, 2011. – 376 с.
32. Печерский В.В. Типовые программы допроса: пособие / В.В. Печерский. – Гродно: ГрГУ, 2002. – 160 с.
33. Позий В.С. Психология следственной деятельности: учебн. пособие / В.С. Позий, И.В. Романовская. – Симферополь: Эльиньо, 2007. – 224 с.
34. Полстовалов О. В. Современные проблемы криминалистической тактики / под ред. В. И. Комиссарова. – М.: Юрлитинформ, 2009. – 376 с.
35. Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей / А.Р. Ратинов. – М.: Юрлитинформ, 2001. – 352 с.

36. Савельева М.В. Криміналістика: учебник / М.В. Савельева, А.Б. Смушкин. – М.: Дашков и К, 2009. – 608 с.
37. Салтевський М. В. Криміналістика: підручник: у 2-х ч. / М.В. Салтевський. – Х.: Консум, 2001. – ч. 2. – 528 с.
38. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі): підручник / М.В. Салтевський. – К.: Кондор, 2005. – 588 с.
39. Скригонюк М.І. Криміналістика: підручник / М.І. Скригонюк. – К.: Атіка, 2005. – 496 с.
40. Стахівський С.М. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів: наук.-практ. посібник / С.М. Стахівський. – К.: Атіка, 2009. – 64 с.
41. Торбин Ю.Г. Освидетельствование как способ собирания доказательств на предварительном следствии / Ю.Г. Торбин. – М.: Юрлитинформ, 2005. – 232 с.
42. Чуфаровский Ю.В. Психология оперативно-розыскной и следственной деятельности: учебн. пособие / Ю.В. Чуфаровский. – М.: Проспект, ТК Велби, 2006. – 208 с.
43. Шеремет А.П. Криміналістика: навч. посібник / А.П. Шеремет. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 472 с.
44. Шепитько В.Ю. Теоретические проблемы систематизации тактических приемов в криминалистике / В.Ю. Шепитько. – Х.: Оригинал, 1995. – 200 с.
45. Шепитько В.Ю. Криміналістична тактика. Системно-структурний аналіз: монографія / В.Ю. Шепитько. – Х.: Харків юридичний, 2007. – 431 с.
46. Щербаковский М.Г. Криминалистическая тактика: учебн. пособие / М.Г. Щербаковский, Э.А. Разумов, А.Э. Волкова. – Сумы: Мрия-І, 2008. – 256 с.
47. Эксархопуло А.А. Криминалістика в схемах и иллюстрациях: учебн. пособие / А.А. Эксархопуло. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. – 450 с.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Пряхін Євген Васильович

доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики

кандидат юридичних наук

Львівського державного університету внутрішніх справ

СЛІДЧА ТАКТИКА

Навчальний посібник

Коректор

Н.П. Сирцова

Макетування

М.В. Вульчин

Друк

А.М. Ходачок

Підписано до друку 27.02.2012 р.

Формат 60×84/8. Папір офсетний. Умовн. друк арк. 13,48.

Тираж 100 прим. Зам. № 253-11.

Львівський державний університет внутрішніх справ

Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.

Серія ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.